

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

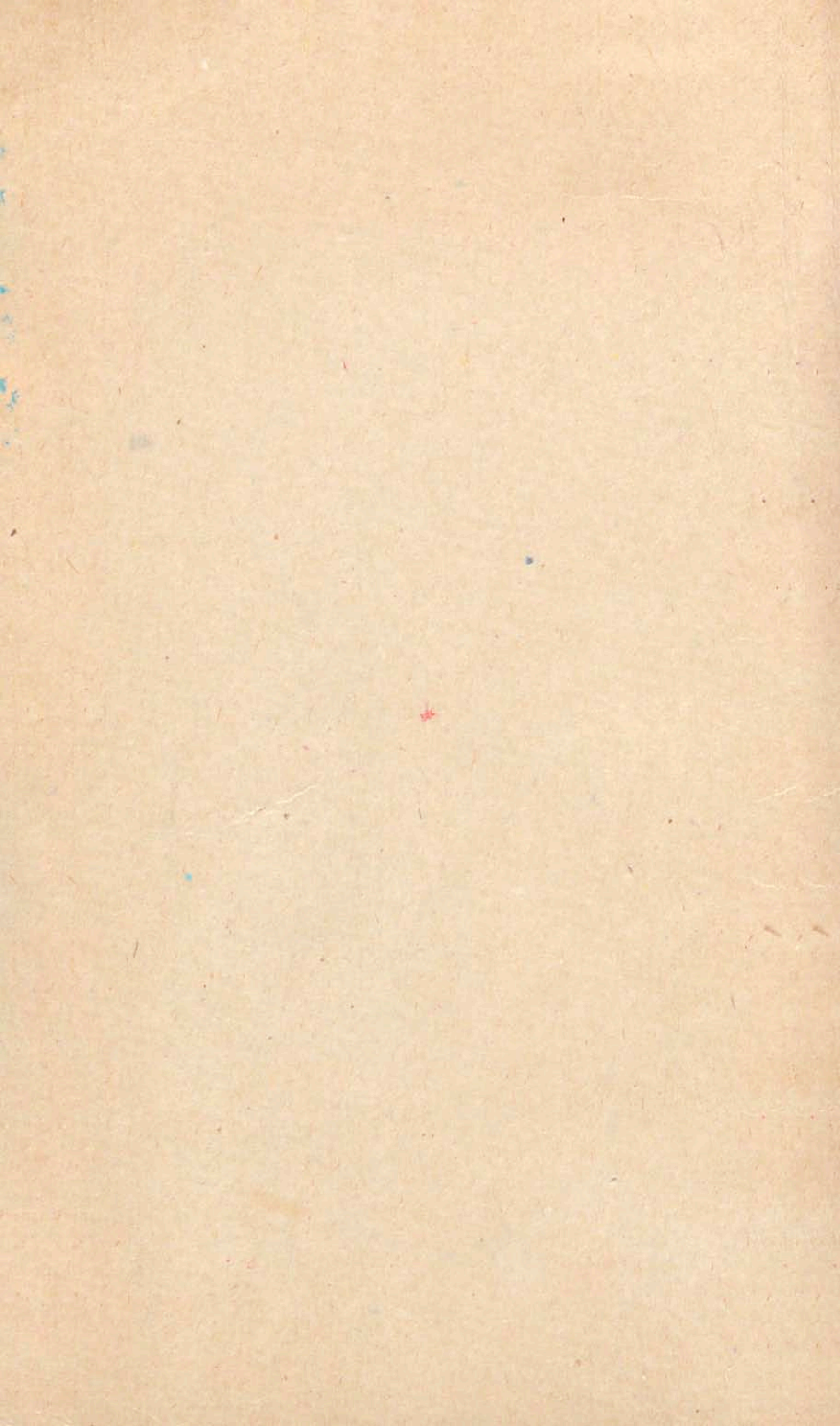
4551

9(47.925)

15-99

4. 7000

1920

Barcelon

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԻՆԿԻԱ ԳՐԱՏԱՆ ԹԻԻ 6

բնիկ
ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ

Կարմիր
ՈՒՒՏԱԻՈՐՆԵՐԸ

9
ՎՐԷԺԻ ՃԱՄԲՈՒՆ ՎՐԱՅ

ՊԱՏՐԱՍԵՑ

ԳՐԻԳՈՐ ՄՈՒՐԱՑԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպար. Երևանի Գրչ. Կենտրոն

1920

9(47.925)

Մ - 99

Գին 50 Դահ.

Դահ.

9(27.925)

Մ-99

30

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԵԼԻԿԻԱ ԳՐԱՏԱՆ ԹԻԻ 6

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ ՈՒԽՏԱԻՈՐՆԵՐԸ

ՎՐԷԺԻ ՃԱԽԲՈՒՆ ՎՐԱՅ

ՊԱՏՐԱՍՏԵՑ

ԳՐԻԳՈՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպագր. ՍԱՆՃԱԳՃԵԱՆ

1920

58668-uh

1344-72

12 0 04

ՅԱՌԱՋԱԲՍՆԻ ՏԵՂ

«Հայրենիքին Ուխտաւորները» անունին տակ այս հատորը պատ-
րաստելու ձեռնարկեցի կեանքի այնպիսի դժնդակ պարագաներու
տակ, ուր մարդ խորհելու եւ խորհրդածելու վայրկեանն իսկ պիտի
չունենար բնաւ:

Իմ ապրած զինուորի կեանքիս մէջ մեր դժբախտ հայրենիքին
եւ իր անձնուէր ղաւակներուն քաղցր յիշատակները դիս ա՛յն աստի-
ճան գրաւած էին որ, հոգեկան անտեղիտալի պահանջի մը գոհացում
տուած ըլլալ կարծեցի՝ ներկայ փոքրիկ յուշարձանը կանգնելով անոնց
յիշատակին: -

Գլխաւորապէս նպատակ ունեցալ մեր հայրենակից ընկերներու
պարտաճանաչութիւնը եւ ազնիւ ու վեհագի հայրենասիրութիւնը
պատկերացնել՝ իրենց կենդանագիրներուն հետ:

Անոնք, այդ վսեմ հոգիները, մեծ մասամբ արտասահմանի մէջ
իրենց ապրած խաղաղ կեանքի պայմաններէն հրաժարելով, դիմած էին
արեան ճանապարհը, դէպի վրէժի կարմիր դաշտը, ուրտեղ գուցէ
հատուցման տիւրը վայրկեանին, անսլոթ կապարի կտոր մը իսպառ-
պիտի դադրեցնէր իրենց ծաղիկ կեանքը, ռազմադաշտին վրայ ան-
յայտ գերեզմանով մը, հեռու հայրենի հորվզոններէն:

Ջանացի նաեւ հարեւանցի նկարագրականն ընել իրենց հայ-
րենի գիւղերուն, լեռներուն, ծառերուն եւ քարերուն, որոնց շուքե-
րուն տակ անցուցած են իրենց մանկութեան եւ երազանքի օրերը:

Այսպէսով, թէ՛ հասարակութեան ծանոթացուցած պիտի ըլլամ
մեր կամաւոր ընկերներուն համեստ՝ այլ պանծալի դերը աշխարհի
այս ամենի պայքարին մէջ, եւ թէ իրենց յիշատակը անմահացուցած՝
մեր ապագայ սերունդին քով՝ որ պիտի վերածնի աւերակ Հայրենիքի
մոխիրներու տակէն:

Գ. Մ.

ԵՐԿՈՒ ՄՏԵՐԻՄՆԵՐԸ

Անուշ օրերու ընկեր,

Դուն, որ քու կեանքի զարունին մէջ ձգեցիր հայրենի պաշտելի հողը, տեսնելով փլուզումը կեանքիդ առաջին երազներուն.

Դուն, որ առանց անգամ եւս յետնայելու քու սիրած ու պաշտած վաթանին՝ հեռացար մինչեւ ովկէանէն անդին, անոր՝ այդ դժոխք-վաթանի ցաւերը չի տեսնելու համար.

Դուն, որ Ատլանտեանի անընտել ափերուն վրայ, իբրեւ ինքնակոյ տէրվիշ, կեանքը արհամարեցիր եւ սէրը անիծեցիր, բայց երբեք չի ճանչցար սրտի հանդարտութիւնը.

Գիտեմ թէ քու հոգիիդ բոլոր թափովը կապուած եղար միշտ հայրենի հողին ու քարին, օդին ու ջուրին, արօրին ու մահին, սէրերուն ու սրտերուն:

Վստահ եմ թէ կեանքիդ առաջին քայլերը խորապէս դառնացնող յիշատակները մոռնալու ջանացիր, համոզուած ըլլալով որ՝ անուշ ու լեղի, բարի ու չար, սէր եւ ատելութիւն, համընթացօրէն կը թաւալին մարդկութեան ամբողջ քայլերուն հետ, եւ մարդ պէտք չէ յուսալքուի ու տեղի տայ, թէեւ «ցաւը մարդկային ցեղինն է, իսկ կեանքը վայելողինը»:

Վաղուց, մանկութեան օրերէ, ճանչցած եմ քու մէջ ներքին մարդը՝ որ միշտ անշլջ խանդավառութիւնով մը հետեւած է Հայրենիքի անցեալ ու ժամանակակից կեանքին, ու միշտ այդ ուղղութեամբ յարատեւած՝ յաճախ նիւթական եւ բարոյական զոհողութիւններով:

Ուրեմն ընկեր ջան.

Ահա՛ քեզի կը նուիրեմ կենսազրա՛յան պատկերները Վրէժի ճամբուն վրայէն սլացող եւ Հայրենիքի կարօտովը

լեցուն մեր, այս ուխտաւոր ընկերներուն, որոնք նետուեցան պարտականութեան ճամբուն մէջ:

Անշուշտ ներողամիտ պիտի գտնուիս իմ այս գեղջուկ գրիչի թարթափումներուն, քանի որ, իբրեւ մանկութեան օրերու ընկեր, ծանօթ ես զարգացմանս աստիճանին:

Նպատակս ո՛չ վիպական, ո՛չ զրական եւ ոչ ալ գեղարուեստական բան մը գրել է, այլ մեր մահի ու մանկալի հայրենակից ընկերներուն կեանքը ներկայացնել՝ իրենց իսկութեանը մէջ:

Ուստի, ընդունէ իմ այս խեղճուկ գրչիս երախայրիբը՝ որ կը ձօնեմ քեզի իբրեւ արդիւնք մեր ընկերական երկա-րամեայ հղբայրութեան

ԳՐԻԳՈՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

ՕՏՈՒՌ ԳԵՐԱ

ՔԱՐՈՒՔԱՆԻ ՎԱԹԱՆՍ

Մայրենի հող, պաշտելի՛ ծննդավայր:

Դժձն ալ արհաւիրքին զոհը դարձար զուլումներու թատերաբեմին վրայ, քու վրայո՞վ ալ անցաւ աշխարհաւեր խորշակը ու թառամեցուց բոլոր ծառներն ու ծաղիկները մշակուած դաշտերուդ, թուփերն ու նարգիզները խոտան լեռներուդ, սև-թուխ ամպեր քն՞դի ալ եկան երկինքդ ծածկելու և պայծառ հորիզոնդ մթագնելու:

Իմ վաթա՛ն, մտռախուզն է պատեր դալարադեղ լեռնալանջերուդ, ու գիշակեր սեւ անդդներն են թառեր քու մըշտազուարճ ուռնիներուդ վրայ:

Ո՛ւր են, ո՛ւր, քու արգասաքեր հովիտներուդ հաքադատ մշակները գեղջուկ. ո՛ւր են, ո՛ւր, քու մշտադալար լեռներուդ հովիտները սրնգահար:

Բամնուեր են քեզմէ ու հեռացեր են՝ խորթ ցեղին խորթ զաւակը դարձած, և տարագրուեր օտար հողի վրայ, օտար երկինքի տակ, քու, Վաթանի անմոռաց սիրոյդ ա՛խոյն են հիւծուեր ու մաշուեր, շատեր իրենց հողին աւանդեր:

Սգաւոր ես ու տխուր, իմ հայրենիք, զրկուած քու ախրած ժողովուրդէդ. չկան այլևս չէն գիւղերդ չինականին,

ու ամայի է բոլոր արօտները բարձրաբերձ լեռներուդ ու սէգ սարերուդ: Քանդուած են բոլոր սրբատեղիներդ հնա-
դարեան, ու անմշակ բոյսերով անյայտացեր են ճամբաները
բոլոր ուխտատեղիներուդ:

Հրաշագործ Ս. Յակոբը, ալեւոր պահապանը Վաթանին,
և Փայլուն Վանքը, ղեկավարը Վաթանի անձրեւառաք ամ-
պերուն, կողք կողքի նստած են մաւխո՛հ՝ ձեռքերնին դրած
իրենց մթագնած ճակատին:

Անդին, Ս. Լոյսն ու Քօչա-վանքը, սահմանապահը
մեր չրջանի Հայութեան, մենութեան մէջ լալազին՝ անցեալ
օրերու փառքը կ'ողբան իրենց լեռնալանջերուն, ուր գեղ-
ջուկ հաւատացեալներու ոգիները կը թեւածեն այսօր:

Իսկ Կիւրեակն գիւղի Ս. Թորոս, խրոխտ ու վէս
սրբավայր. որ տակաւին կանգուն է մատուռդ քարաշէն,
ու միշտ արձագանգ կուտաս անհունին՝ անհետացող սերուն-
դի մը քու մէջ երգած կրօնեղբներէն ու հովուերգներէն, քու
օղատուն բլուրիդ և ուռնենիներուդ մատաղ, պաղ ու զու-
լալ աղբիւրիդ ջուրին մատաղ, իմ սիրած ուխտատեղին:

Կեանքիս գարնանամուտն էր՝ երբ դիմեցի քեզի, աշ-
խարհը դախտ մը կը թուէր ինծի այն օրերուն, քեզի դի-
մեցի գաղտնիք մը պարզելու, դաղանիքը իմ կեանքիս, ո՛վ
խորհրդաւոր մատուռ, միշտ հրճուանքով լսեցիր բոլոր զգա-
ցումները իմ սիրատապ սրտիս ու վճռականօրէն գմբէթիդ
կամարէն արձագանգ մը տուիր խորհրդաւոր. «Նրիտասարդ»
վայելէ կեանքը և գիտցիր ժամանակիդ յարդը: Ի՛նչքան
իրական, ի՛նչքան փորձառու պատգամախօսն էիր դուն՝ որ
կեանքը վայելողին ըլլալուն կանուխէն համոզուած ըլլալով,
ինծի ալ գայն կը թեւադրէիր քու բարձունքէդ, երբ ես
այն օր կեանքի փոքր սայթաքումէ մը ազդուած, քեզի դի-
մեր էի՝ գաղտնիքներուս դաղանիքը պարզելու:

Ութը երկա՛ր տարիներ են անցեր, երբ տակաւին ե-
րեկուան պէս վառ կը մնայ այն օրուան քաղցր յիշատակը

իմ սգաւոր սրտիս մօտ, միակ մխիթարական օրերը իմ դրժ-
բախտ կեանքին:

Հապա՛ Ս. Վառլառ կոյսը, այն ապառաժներու դիցու-
հին, որ Գլղլպաշներու հողին վրայ ընտրած էր իր սրբա-
վայրը՝ իր սեռին յատուկ գեղասիրութեամբը, որովհետեւ
հո՛ն գտած էր անմատչելի քարը—թագստո՛ց իր կուսութեան
և հրաշագեղ տաճարը մայր-բնութեան:

Վաթանիս գիւղերուն ո՞ր Հայր պիտի չլիլէ այս ուխ-
տատեղին, երբ տղայութեան առաջին սիրոյ առաջին
հանգրուանը եղած է առհասարակ ամենուն. քանի՛ քանի
դոյզ սիրահարներ, կարմիր Զատիկի մեռելոցի կիրաւին հոն
չեն գիմած՝ կարմիր հաւկիթներով իրենց անարատ սիրոյ
դաշինքը կնքելու. այդ մաքրակրօն կոյսի ընտրած ապա-
ռաժներու տակէն իր արտասունքներէն գոյացած առատպե-
լային աղբիւրին վրայ: Եւ քանի՛ քանի հիւանդներ այդ հրա-
շագործ աղբիւրին ջուրով ուռնիններու և քարերու տակ
պաղ լոգանքը չեն փորձած՝ իրենց ցաւէն բուժուելու
հաւատքով:

Եւ սակայն աւա՛ղ, անցեր են բոլոր այն օրերը և
անհաւատներու ձեռքերով պղծուեր են քու սրբավայրերը,
իմ Հայրենիք: Սաչքարերն ու սահմանաքարերը գլխորւած
են իրենց հիմերէն. խունկ ու մոմի և ջերմեռանդ գեղջուկի
մը հետքն իսկ չկայ բնաւ. քանդուած են ուխտատեղիները,
քարուքանդ են հայրենի գիւղերը, Մերմնացանը ու խաչնա-
բօծը, հնձուրն ու կալւորը ա՛լ չեն երեւիր հոն: Գիւղական
երդիքներէն գուլայ գուլայ մուխեր չեն բարձրանար ան-
հունին: Բարտիներու և ուռիներու տերեւներ, հալառակ
գարունին, գեղին գոյն մը առեր են, որովհետեւ շատ են
սգացեր, շատ են լացեր, անտէր մնացեր, ու հիւանդու-
թիւնը վարակեր է զիրենք: Խաւարն է պատեր մեր հայրե-
նիք. պարտէզները խոպանացեր են, պտղատու ծառեր ճր-
ղակտօր ու արժատախիլ են ըրեր թշնամի ձեռքեր, աւերակի
վերածուեր են տունները, որոնց վրայէն բուերը կը վային:

գիշերուան լուսթեան մէջէն, լոնր են բոլոր դեղձկական սիրերգներն ու կալի երգերը:

Ո՞ր են ո՞ր քու առոյգ կտրիճները, տանջուած Հայրենիք, ո՞ր են ո՞ր քու նոնադոյն թշերով կոյս հարսունքը, քանդուած Հայրենիք, որո՞ւ յանձնեցիր այն ջանելջիւան զաւակներդ դժբախտ, ի՞նչ եղան անոնք հիմա, ի՞նչ սուգ ու չիւանով հեռացան քեզմէ, երբ մեր ամպերէն անդին աշխարհ գոյութիւն ունենալուն հաւատք չունէին, ի՞նչ եղան անոնք հիմա՝ երբ հայ լեզուէ զատ լեզու գոյութիւն ունենալուն չէին հաւատար:

Ո՞ր չարչարանքի ճամբով ուղարկեցիր զանոնք զուլումի երկիրը, սգաւո՛ր Հայրենիք, ճիւղ սերունդի բարբարոսները ի՞նչպէս խուժեցին քու մաքուր բարոյականի կուսական գեանի վրայ: Սօսիր դուն, Հայրենիք, արար-աշխարհ թող լոնն պահ մը, ո՞ր անդունդն էր առաջարկեց քեզի վտարել զաւակներդ քու ծոցէդ, ո՞ր անօրէնն էր որ յանդրգնեցաւ խորազանելու մեր մայրերն ու քոյրերը, երբ բաժանման պահուն արտասուքով կոծեցին իրենց պապենի դրան չէմքերը: Ո՞ր տոփատենչ գազանն ու ապերախտ հարեւան Գլղպոյն էր որ՝ առանց խղճի խայթ մը կրելու, համարձակեցաւ աղջիկներ մօրմէ բաժնել ու գերեվարելով՝ իրենց հարէմական գարշ ու զազրելի սև աշխարհը մացունել: Լուս ես դուն ու մտածկոտ, պաշտելի Վաթան, չես խօսիր ու չես ուզեր քու վերջին տխուր անյքերէդ սառսըռեցուցիչ պատմութիւն մը ընել քու ուխտաւորներուդ, որոնք հարց կուտան քեզի: Գիտեմ, չես ուզեր անդամ մը ևս դառնացնել մեր սուացած սիրտերը, բայց ի դժուր, մենք արդէն հեռուէն, անդր-առլանտեանի ակերէն մինչև բուրգերու աշխարհը օրը օրին լսած ենք քու անյկացրած երկունքի օրերդ ու բոլոր չարազէտ գուժկաններդ, որոնց մէջէն վերապրող մեր հալածական ընկերներ ևս եկած են իրենց արիւն արշունքի վրէժը խառնելու մերինին, ու միասնաբար քու քաղցր յիշատակներովդ մաշուեր ենք և

Վարմիր պատանքը հագած՝ սե մահը կ'որոնենք. մահ մը՝ որ մեր իղձերով պսակուի, մահ մը՝ որ զմեզ Վրէժի ճամբան տանի, մահ մը՝ որ մեր պաշտած հայրենիքը քանդող բորենիներու արիւնէն զէթ ումպ խմցնէ. ա՛յս է մեր միակ փափաքը ու այս է մեր միակ ուխտը:

Որ ահա, բուռ մը ուխտաւորներ, քու աննման տեսարաններուդ ու անհուպց յիշատակներուդ սիրոյն, Վրէժի կարմիր ճանապարհով քեզի կը գիմենք, մայր մօր ծննդավայր. խրամատային սանդարամետի անդունդներով պիտի քալենք, արեան լիճերու քովեւ տի արահետներէն պիտի անցնինք, երկնքէն սլացող արծիւներու (սաւառնակ) շուքին տակէն պիտի սողանք, ակառներ ու փապուղիներ պիտի քանանք, աննշմար անցնելու համար այն անցքէն՝ որուն մէկ եզրը քու վերածնունդիդ փրկարար գերմարդուն ուրուականն է կանգներ, աջ ձեռքը բռնած ժանգոտած չրդթայէն փշրուած օղակները, ու ձախ ձեռքին՝ սեւ դրօշակը Վրէժին: Նա՛ է որ պիտի պատմէ անպատմելին, ինչ որ գուն լուսիր. նա՛ է որ պիտի միացնէ ուխտաւորներուս նպատակը իր դրօշի վ'րտառութեան մէջ. մէ՛կ նպատակ միայն—«Վրէժ ու Վրէժ». Վրէժը մեր խոշտանգուած Հայրենիքին, Վրէժը մեր ընկերներու անխնայ խողխողումին. Վրէժը նաեւ մեր քոյրերու, մայրերու բռնաբարումին:

Այս Վրէժի հաւատքն է որ մեզ մեկեջ՝ քու ուխտաւորը դառնալու, վտանգաւոր ճամբագ ընտրելով. իցի՛ւ թէ չուշանար այդ հատուցման օրը, ու մենք մեր նպատակաւէտը հասած, փութայի՛ւք մեր ձեռքերը կարկառելու քեզ, վիրաւո՛ր Հայրենիք, որ դուն արեան ճապաղիքներու մէջ երկար ատեն դալարումէ վերջ, տեսնելի թէ՛ քու ուխտաւոր դաւակներուդ երեւմնի թուլամօրթ ձեռքերը կարծրացեր են, ու նոր հաւաքովը ուժեղացած՝ պողպատէ սուլնը պինդ բռներ՝ իրենչ պողպատ ամբի մէջ, և վրէժի ղէնքը իրենց տաքուկ սրտին տակ, ծառացեր են կողքիդ՝ քեզ գրկելու, վե՛ր բարձրացնելու, և քու արեան հեղեղներու

հետքերուն վրայ ազատութեան մեծ ուխտատեղի մը հիմնելով իրենց վիթխարի տաճարի ճակտին, փառաւոր յաղթանակին փառայեղ ապագան դրոշմելու :

Եւ մեր նահատակ ժողովուրդին նշխարները պիտի հաւաքենք անոր յատակին—թանգարանը մեր հին սերունդին, խորհրդանիշը կոյր հնազանդութեան : Իսկ քու սէգ սարերուդ վրայ, ապառաժէ արձաններ պիտի կերտենք, անմահացնելու համար յիշատակը՝ հոն մարտնչող մեր կտրիճ եղբայրներուն, որոնք հերոսաբար ընկան սարերու բարձրութեան վրայ, մնալով միշտ գիտակից իրենց կոչման բարձրութեան վրայ, միշտ տղամարդու մը վայել պարտականութեամբ ըմբոստացած՝ միշտ նորածագ արեւու մը յոյսով խանդավառ :

Այն ատեն դուն եւ, վիրաւոր վաթման, նոր ողբերգութեամբ մը վեր պիտի կենաս արիւնի լիճիդ մէջէն, պիտի տեսնես չուրջդ՝ քու խորշակահար հովիտիդ մէջ տարածուած աղօտ լոյսի մը պայծառ ճառագայթները :

Եւ այն ատեն, քու ցաւերով ընկճուած գլուխդ պիտի դարձնես դէպի արեւելք՝ Քօչա-Վանքի լեռան գաղաթին, որուն վրայէն պիտի երեւի մեր սպիտակ Մասիսի նորածագ արեւը փայլուն, լոյսը Հայուն. այդ լոյսն է որ նորագիւտ հրաշք մը դարձած, պիտի դարմանէ բոլոր հին ու նոր վէրքերդ՝ նորագոյն Հայրենիքիդ :

Հո՛ն է որ պիտի միանանք արիւններու ու գիակներու մէջէն յարութիւն առնող մեր եղբայրներուն հետ ու պար մը պիտի բոլորենք նորակազմ խորանիդ չուրջը, երգելու համար վերածնունդիդ նոր երգերը՝ նոր հայրենիքիդ :

Հո՛ն է որ պիտի դառնայ մեծ մարդարանը ապագայ սերունդին. ուրտեղ պիտի ուսուցուի մեծ դասերը մեծ Դիւցազններգութեանց :

Որուն չուրջը դարձեալ պիտի չէնցնենք բոլոր գիւղիւրը թափուր, և այս անգամ աւելի՛ փառաւոր, աւելի՛ բարգաւաճ. հոն ալլես պիտի վերնայ խաղաղ ժբխատութիւնն ու դուլում, չարչարանքն ու զրկանք, որոնց տեղը պիտի

Հաստատուի երջանկութիւնն ու վայելք: Չէ՞ որ ասոնց
համար դարերով տառապեցանք մենք, քամբա՛խտ Հայրենիք:

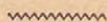

ԿԱՐԱՊԵՏ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

(ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ ԶԻՆՈՒՈՐԸ)

ՀԱՅԲԵՆԱԳՅԻՄ Ս. ՅԱԿՈԲՅԻ

Մ. ՊԱՂՏԻԿԵՍՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Ամերիկայէն 1915 Օգոստոս 19 ին երկար ճամբորդութենէ մը վերջ կ'ովկաս կը հասնէի՝ կամաւորներուն միանալու համար, հոն՝ Երեւանի Աւանց գիւղը կեդրոնացած բանակատեղին:

Առաջին անգամ մեզ գիմաւորող Անդրանիկի զինուորներուն մէջ ուշի ու չոլ կը գիտէի ինծի ծանօթ հայրենակից մը դանկու համար. բարեբախտաբար առաջին պատահութեամբ կը ծանօթանամ երկու հայրենակիցներու, մին՝ Միքայէլ Պաղտիկեան ու միւրը՝ Սարգիս Խոզիկեան. առաջինը Պուլկարիայէն կամաւոր եկած, իսկ Սարգիսը՝ թուրք ճիրաններէն փախտաւան՝ ապաստանած կ'ովկաս:

Երկուքն ալ հետաքրքրական պատմութիւններով, երկուքն ալ անյադ վրէժնորով լեցուն:

Մենք այլեւ հոգ իրարու ծանօթացած, Ա. բանակի զինուորներն ենք՝ Անդրանիկի հրամանատարութեան տակ: Չորս օր միայն անցած էր ու այս բանակը կը շարժէր Էջմիածնի ճամբով՝ դէպի Վան, հոն ըլլալով վրէժի դասընթացքի նպատակադրմար վայրը: Մենք միշտ ուրախ ու զուարթ քալեցինք առանհինգ օր ամբողջ՝ մինչև Վան, որու միջոցին երբեք յոգնութիւն չըզգացինք՝ Միքայէլին կատակաբանութիւններուն ու քաջալերականներու ազդեցութեան տակ:

Ան շարունակ կը խօսէր ծայր աստիճան անհամբերութեամբ թէ՛ արդեօք օր մը պիտի գա՞յ որ իմ նպատակիս հասնիմ տառապած ազգիս փոխ-վրէժէն մաս մը լուծելով:

Վանայ մէջ եռանդուն կերպով մեր մարզանքներուն կը հետեւինք հազիւ երեսուն օր, երբ յանկարծ պատերազմական նախարարի կողմէն հրաման կուգայ զէպի Զիւնայ Զորք պատերազմի մեկնելու: Միքայէլ այս լուրը լսածին պէս, ուրախութենէն խելազար, ինծի կուգայ աչք լո սելու, բռնելով թէ Վրէժի ճամբուն վրայ ետք այլևս: Մէկ օր վերջ խապէս բանակը կը մեկնի, Միքայէլ իր պայուսակը կոնակին՝ մինչև Արճէշ կը քալէ հետերնիս, սակայն հոն օդին ցրտութենէն ու կանուխէն ունեցած ոտքի յօդադաւէն չի կրնար քալիլ ալևս, ուրկէ կը փոխադրեն Վանի հեռանդանոցը: Բաժնուած պահուն մեզի կ'ըսէ, «Տղերք, հոգ ժընէք, քանի մը օրէն ձեզի կը միանամ դարձեալ»:

Մեր Արճէշ հասնելէ վերջ, կ'ունենանք քանի մը քնդհարումներ՝ չրջանի Քիւրտերու հետ և ուր յաղթական դուրս գալով, յունուար 20ին յառաջխաղացքը տեղի կ'ունենայ, ու, լաջորդարար կարգ մը կռիւներէ վերջ՝ կը հասնինք Դատուն: Հոն եւթ օր վերջ «Ալաման խան»-ը դրաւելէ վերջ, երեք օրուան արիւնահեղ կռիւներով Պիթլիան ալ մեր ձեռքը կ'անցնի փետրուար 20ին (1916):

Միքայէլ յիշողութենէս երբեք չի հեռանար, վրէժի պարագան եկած էր ու ինք կը բաղակայէր: Հոս ալ երեք օր միայն մնալով, բանակով կը մեկնինք Մուշ, Ալաման խանի առջև կը հանդիպիմ Վանէն եկող զինուորներուն, որոնց մէջ կը գտնեմ Միքայէլը ևս, այս անգամ մէջքը սուր մը աւելցուած: Երբ խնդալով կը հարցնեմ թէ «Ինչ է այդ Միքայէլ».— «Վրէժի սուրս է որ Թուրքերուն պիտի մխեմ» կ'ըսէր, ու դարձեալ միացած, խնդալով երգելով կը քանդէր զէպի Մշոյ Դաշար՝ Մուսա Բէկի աչիրէթին վրայ:

Միքայէլ Ա. բանակի Ա. վաշտին մէջ ըլլալով, անոնց հրաման կը տրուի որ բոլոր լերան զիւղերը այրուին քանդուին: Արդէն այդ ուղածն էր Միքայէլի, որ ահա՛, ուրախութեամբ մեզմէ կը բաժնուի: Յաջորդ օրն իսկ Քիւրտերու

հետ կռիւի կը բռնուի Ա. վաշտը ու յիշտ յաղթող կը հանդիսանայ :

Մենք հինգ օր Խասդիւղ մնալէ վերջ՝ կը վերադառնանք Մորիս , ուրտեղ կը միանանք դարձեալ Ա. վաշտին : Միքայէլը այս անգամ գոհունակ ու ժպտադէմ կը տեսնեմ , ու , ի՞նչ ըրիր , կը հարցնեմ .

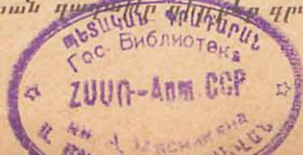
— «Այս դանակս եօթը ութը թուրքի փորը մխեցի որոնք վայրկենապէս սատկեցան . բայց ասիկա բան մը չէ տակաւին» . կ'ըսէր :

Չորս օր վերջ Պիթլիս կը մտնէինք՝ տասնեւհինգ օրի չափ . հանգիստ առնելու համար : Մեր Անդրանիկ փաշան գործով մը Թիֆլիզ կ'երթայ՝ Սմբատը իրեն փոխանորդ կարգելով : Սմբատ իր բնաւորութեամբ ու գործերով երկրորդ Անդրանիկ մընէր , և որուն հանդէպ կամաւորներս համակրութեամբ մը լեցուն էինք : Հոս հազիւ հինգ օր հանդստացած , Կառք դիւղէն կը կանչուինք՝ այն տեղի ուռւ պահակները փոխելու համար : Պահակի դերին մէջ երեք օր մնալէ վերջ՝ հրաման կը տրուի դիրքերը մեկնելու , որովհետեւ լեռներու կողմէն թրքական զուռեր Պիթլիսի վրայ արշաւելու կը փորձեն : Չորրորդ առաւօտուն կարեւոր դիրքերուն մենք տիրելով՝ սաստիկ կռիւ կը սկսի . հոս դարձեալ Միքայէլէն կը բամբուինք՝ տարբեր դիրքեր իյնալով : Հինգ օրուան կատաղի կռիւէ մը վերջ՝ մենք կը նահանջենք դէպ ի Պիթլիսի սարերը . հոն մեր դէմ համախմբուած տասնեւհինգ հազարնոց թուրք բանակը կը ջախջախենք՝ Ռուսերուն հետ միացած , յիշտ յաղթութիւնը մեր կողմը ըլլալու պայմանաւ :

Մեր ձախ կողմէն ալ յարձակումը սկսած ըլլալով , մեզ հարաւային կողմը կը փոխադրէին : Երեք ժամու չափ քալելէ վերջ՝ դարձեալ յանկարծ Միքայէլին կը հանդիպիմ , ուրկէց միասին կէս ժամուան շատ մը նեղութիւններէ վերջ՝ կը հասնինք ձոր մը , Կօզաքներու կեդրոնը : Մեր դիմացի լեռները թուրք զինուորներով լեցուն ըլլալով՝ իրենց դիրքերէն անընդհատ կրակ կ'ընեն մեր վրայ : Գնդակներու

տեղարարաւոր, մանաւանդ թնդանօթները իրենց ուսմբերով, ահեղօրէն կը ուժակոծէին՝ զմեզ սարսափելի դրութեան մը ենթարկելով:

Մեր կողմէն հրաման կուտան տասնեակ տասնեակ անցնել մեզմէ քիչ հեռու բլրակի մը ստորոտը. մեր թիւ կունքէն չորս հաս ուս թնդանօթներ նոյնպէս կրակի տակ կ'առնէին թուրքին զիրքերը: Մենք կատարեալ պաղարիւնութեամբ երեսի վրայ պառկած՝ հրամանի կը սպասենք մեր կարգին, և տեսակ մը զուգադիպութեամբ հայրենակիցներս ամբողջ, Միքայէլը, Սարգիսը, ուրիշ երեք հայրենակիցներ և ես միասին մէկ կարգի վրայ պառկած ենք հող՝ թնդանօթի ուսմբերու տակ, ուր գլուխը վեր բռնել, քիչ մը շարժիլ անկարելի կ'ըլլայ՝ այդ օրհասական բոպէին: Մենք կը խօսէինք դարձեալ ուրախ ու երջանիկ. կարծես մեր սրտին մէջ անսպառ փափագ մը կայ միշտ կոռելու: Աւիթը եկած է այլևս. Ա. վաշտը չլթայ կապած՝ անտառէն յառաջանալու և դիրքերը դրաւելու կ'աշխատի. մեր Միքայէլը իւրաքանչիւրիս անունները առանձին առանձին կուտայ, «Կարօ, Սարգիս, Գեորգ, վաղարշակ, Յակոբ, կեցէք բարձր, ես կը յառաջանամ, թերեւս բախտի անոգոք վճիռով մը դիւրար այլևս չենք տեսներ»: Այս խօսքերով ան կը բաժնուի ու չատ մը ընկերներու հետ կը յառաջանայ: Շօտինէլը կարկուտի նման կը տեղար թուրքերու դիրքերէն: Հինգ վայրկեան չանցած վիրաւոր մը դէպի մեզ ետ կուգայ ու կը հարցնենք թէ ուրիշ վիրաւորներ ալ կա՞ն. — «Չորս հոգի միայն, կ'ըսէ. երկուքին ոտքերը թնդանօթը տարաւ ու ընկեր մըն ալ երեք տեղէն վիրաւորուեցաւ»: Այս բսելուն պէս կարծես տեսակ մը նախազգացում ծնաւ իմ մէջս, հետաքրքրուեցայ այս վերջի վիրաւորով, որու մասին ըսաւ թէ մէջքը դաշոյն մը կար: Այլևս որոշ էր, այդ՝ մեր կտրիճ Միքայէլն էր: Տաւը վայրկեան վերջ մենք ալ չլթայ կազմեցինք՝ դէպի լերան դասերը դրաւելու համար:

Բարեբախտաբար մենք անփառ հասանք հող, սակայն մեր վիրաւոր Միքայէլը ետ մնաց:

Իրիկուան, երբ քիչ մը կրակը դադրեցաւ, երեք հայրենակիցներով միասին Ա. վաշտին զիրքերը դացինք՝ Միքայէլէն լուր մը առնելու համար: Կաժաւորին մէկուն որ անոր ծանօթ էր, ուր մնալը հարցուցինք. Պիթլիս զրկուեցաւ վէրքերը դարձանուելու համար, ըսաւ, հող մի ընէք, լաւ է, և ահա՛ դանակը ձեզի զրկեց ու ըսաւ. — «Այս սուրով ես շատ թէ քիչ իմ վրէժս լուծեցի. թո՛ղ հայրենակիցներս պահեն ասիկա իրենց քով, իմ յիշատակը իրենց...»: Այս խօսքերէն շատ զգածուած՝ խոր արտմութիւն մը պատեց զմեզ, բայց վնասելու և լալու ժամանակ չկար, վայրկեանները թանկ էին:

Հետեւեալ առտուն դարձեալ կռիւը սկսեց, երկու զինքեր ու ցորեկ շարունակուելով, միայն ութը սպանեալ և տառնեհինգ վիրաւոր ունեցանք: Այս պատերազմէն յետոյ Սմբատ զիմեց ժեներալ Նազարբէկովին, որ Պիթլիս կը գրտնուէր, և տեղեկագիր տուաւ թէ զինուորները յողնած են և հանդիստի պէտք ունին: Այս պահանջը ընդունուելով մեզ վերադարձուցին Պիթլիս:

Պիթլիս հասնելուս յաջորդ առաւօտուն ածապարեցի հիւանդանոց երթալ՝ Միքայէլը աննալու: Առաջին հանդիպումս յուսալից եղաւ, պարզ անկողինի մը մէջ պառկած գտայ զինքը՝ երկու ոտքէն ու աջ թեւէն վիրաւորուած: Սակայն այնպիսի շարժումով մը զիս ընդունեց և ձեռքս սեղմեց որ՝ կարծես վիրաւոր մը չէր ինք. «Շատ լաւ եմ և հանդիստ, ըսաւ, հող մի՛ ընէք»: Գոհ տպաւորութեան տակ մեկնեցայ: Սակայն երկրորդ անգամ այցելելուս՝ առաջին յոյսը չկար իր մէջ և գոյնը փոխուեր էր. կասկածը շատցաւ մէջս և զիմեցի բժիշկին՝ որուն պատասխաններն ալ անգոհացուցիչ գտայ: Ուղղակի իրեն հարցուցի. «Յաւերս շատ են և զգալի, ըսաւ, եթէ կարելի է քիչ մը կազ բո՛ր վէրքերու քսեմ»: Վայրկենական եկաւ հայրենակից վաղարշակը

տեսայ, պատմեցի Միքայէլի ծանր վիճակը և որուն հետ միասին դարձեալ հիւանդանոց գնացինք՝ իր ուղածը տանելով։ Երթալով գունաթափ կ'ըլլար մեր վիրաւոր ընկերը, որուն սնարին երկար սպասել չի կրցինք՝ զինուորական օրէնքներու համաձայն։

Այն իրիկունը հողին աւանդեր էր մեր Տիվրիկի սարերու եզնիկը, յաւէտ ողբացեալ ընկեր Միքայէլ Պաղտիկեանը, իր կամաւոր հայրենակիցներուն խոր վիշտ մը թողլով։

Իր տխուր յուզարկաւորումը կատարեցինք մենք սրգակիր հայրենակիցներս ու համակիր ընկերներու խումբ մը։ Մարմինը ամփոփուեցաւ Պիթլիսի գերեզմանատան մէջ, Աղբիւր Սերոբի դամբարանի կողքին։

Փա՛ռք քեզի, դարիպ հայրենակիցս, դուն ինկար քու պարտականութեանդ ճամբուն վրայ՝ ուրկէ պիտի ծնի վաղւաւն Արեգակը Հայուն։

Կարապետ Կիրակոսեան

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

ՏԻՎՐԵԿԻ ՇՐՋԱՆԻՆ ԳԵՒՂԵՐԸ

ՊԱՏԵՐԱՋՄԷՆ ԱՌԱՋ

1908—1914

Ձանց կ'ընեմ բուն Տիվրիկ քաղաքին մասին խօսիլ եւ կը բաւա-
կանանամ միայն իմ ու իմ վրէժի ճամբուն վրայ հանդիպած գի-
նակից ընկերներուն ծնած գիւղերու համառօտ՝ վիճակագրութիւնը
եւ իրենց բարքերու հարեւանցի նկարագրականն ընել ընթերցողնե-
րուս:

Աւելցնեմ որ, մինչեւ 1914ի գարնան հայրենիքի մէջ ասլրած ըլ-
լալով, բացի անձնական հետազօտութիւններէս, օգտուած եմ նաեւ մաս-
նաւորներու տուած տեղեկութիւններէն, աշխատելով որ, որքան
կարելի էր, ճշգրիտ փաստեր ներկայացնեմ մեր ասլափայ պատմագրին:

Չեմ կարծեր որ պիտի գտնուին անհատներ՝ որ թիւերու
աննշան տարբերութիւններու հանդիպելով՝ ուղեն խժժեմել մեր
այս համեմատ ձեռնարկը՝ որ իբրեւ մասունք մեր դժբախտ հայրենի-
քին նախ քան պատերազմի վիճակին, լիայոյս եւ թէ լաւ ընդունե-
լութիւն մը պիտի ունենայ արտասահմանի մեր հայրենակիցներուն,
ինչպէս նաեւ երկրի ընդհանուր արհաւիրքէն վերապրող մեր հատ-
ուկոտոր դժբախտ ժողովուրդին քղ:

ՕՏՈՒՌ ԳԻՒՂ

ՍԱՀՄԱՆ

Այս գիւղը կը գտնուի Տիվրիկ քաղաքէն երեք ժամ հեռուն՝ դէպի արեւմուտք, և գրեթէ կեդրոնն է արեւմտեան շրջանի հայ գիւղախմբին:

ԱՆՈՒՆՆԸ

Իր անունի ծագման մասին որ և է ծանօթութիւն մը չէ աւանդուած մեզ թէ և. սակայն շատ հին ժամանակէն հայ գիւղ մը ըլլալը կ'ապացուցանեն կարգ մը արտերու և արօաներու անուններ՝ որոնք շատ հին ատենէն, սերունդէ սերունդ՝ աւանդուած են մեզ. օրինակ Այդէ Զորակ, Բազում-ենց Այգի, Բարէ Փորախ, Դառն Եփեղի, Մարգեր, Փշատ, Կալ, Աղբիւր և այլն և այլն, որոնք զուտ հայերէն ըլլալով մեզ ենթադրել կուտան թէ՛ քանի մը դարեր առաջ հիմնուած էր այս գիւղը Ատուր կամ Օտուռ անունով, որ թերեւ Աստուածատուրի աղաւաղուած ձևն է:

ՄՐԲԱՎԱՅՐԵՐ

Այս գիւղը իր շուրջը ունի խլիւլած կամարներով շատ մը հին մատուռներ Ս. Թորոս, Ս. Մինաս, Ս. Վասիլօզ, Ս. Թադէոս սուրբեալ և Ս. Աստուածածին անուններով՝ որոնք մինչև վերջերս խուցկով ու մոմով կը մեծարուէին ջերմեռանդ մամիկներու և հաւատացեալ քոյրերու կողմէն:

ՀՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գիւղէն տասը վայրկեան վեր կը գտնուէր զուտ ապառաժէ հին բերդ մը՝ որուն վրայ տակաւին կ'երևան ջրամբարներ և հին շէնքերու քակուած պատերէն մնացորդներ, սակայն որ և է արձանագրութիւն կը պահար իրմէն, որով չենք կրնար զանոնք արժէքաւոր հնութիւն մը սեպել:

ՀՈՂԵՐ

Օտուռ գիւղին հողային սահմանները, բացի հայ գիւղերէն, տարածուած է նաեւ երկու գլխաւ գիւղերու հետ, մին Պախթիարցիներու հետ հերկուած արտերով ու կալուածադրով, իսկ միւսը իրարասէրցիներու հետ արօտավայրի ընդարձակ մասերով, որ իր առանձին ֆէրմանը ունէր Օտուռ գիւղի լեռան տուներուն (կայլա տավարը) իրաւասութիւնը հաստատող: Գիւղացին կը դիմէր հոն մարտ ամիսէն սկսեալ մինչեւ յուլիս, որովհետեւ այս ամիսներուն գիւղին հողերը ընդհանրապէս մշակուած ըլլալով՝ չինականը իր ունեցած կենդանիները արածել տալու համար ստիպուած էր գիւղէն երեք ժամ հեռուն գէպի հիւսիսային աւրելմուտք արօտատեղին ելլելու: Գիւղին ունեցած հողերու մեծամասնութիւնը ջրարբի էր:

ՋՈՒՐ

Տիվրիկ քաղաքը ոռոգող Աւագ Առուին ջուրը, որուն ակնադրիւրը Շամայի լեռներուն մէջտեղէն ելլելով՝ Օտուռ գիւղի մէջէն կը բաժնուէր Տիվրիկ երթալու համար, և այս Աւագ Առուի բաժանման տեղը, այսինքն գետակին ջուրը շատցնելու կամ քիչցնելու աշխատութիւնը այս գիւղին յատուկ ըլլալով, իրեն Վարձ անխնայ կը ջրէին իրենց արտերն ու ածուները՝ առանց տուրք մը վճարելու տեղւոյն թաղապետութեան, մինչդեռ որոշ տուրքի ենթակայ էին վարի բոլոր այն գիւղերը՝ որոնք այդ ջուրին պէտքն ունէին:

Այս Աւագ Առուի ջուրէն զատ, որ քառորդ ժամ հեռուէն կ'անցնէր գիւղէն, ունէր նաեւ տարբեր երեք ձորակներու ջուրեր, Դադարին Ջոր, Կորվէ Ջոր և Այգէ Ջոր, որոնց ջուրերը կարգաւ կը գործածուէին գիւղին մօտակայ արտերուն, պարտէզներուն, ածուներուն և կալերուն:

ԲՆԱԿԶՈՒԹԻՒՆ

Օտուռ գիւղը զուտ հայաբնակ ըլլալով՝ 102 մանր ու խոշոր տուներէ կը բաղկանար 36 մականուններով և ունէր 610 բնակիչ, որոնց 300ը արական և 310ը իգական սեռէ։

ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Պանդխտութիւնը մօտաւորապէս ութսուն տարի առաջ մուտ գտած էր հոս։ Սովորութիւն էր որ իւրաքանչիւր տունէ մէկ երկու անձեր պանդխտութեան դիմէին Պոլիս, Ամերիկա և այլուր՝ իրենց բախտը փնտելու և ընտանեաց օգնելու համար։ Մանաւանդ վերջին տարիները, Օոմ, Սահմանադրութիւնէն օգտուելով, պանդուխտներու թիւը չափած էր մինչև 90-100 անձ, որոնց կէսէն աւելին կ'ապրէին Ամերիկայի մէջ իւրեւ զործաւոր, և մնացեալներն ալ ջրբուսած էին Պոլիս, Եդիպտոս, Պուլկարիա, ոչով երիտասարդներու մեծ մասը գիւղէն բացակայ կը դառնէր, առնց կարգին յիշենք նաև երկու ընտանիք Ամերիկա, հինգ ընտանիք Պոլիս և մէկ ընտանիք Եդիպտոս, ուր տակաւին կ'ապրին և տէր են միջակ կարողութեան մը։

ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

Այս գիւղի հարստութեան աղբիւրը գլխաւորապէս հողատիրութիւնէր, և Լիփոքը մաս մըն ալ, 5-6 տուն միայն, հրնչուն զրամ ունեցողներ, որոնց առաւելագոյն կարողութիւնը կը հասնէր մինչև հազար լիւրայի։

Ինչպէս բոլոր, մեծամասնութիւնը հողատէր էր, որոնց ամենէն աղքատը առնուաղն պարտէզ մը և մէկ կնուր արա կ'ունենար շուրջ 20-40 լիւրա արժողութեամբ։

Իսկ Տանուտէր կամ մեծ զրաքի մականունակները ունէին 500-1000 լիւրա արժէքով տուն պարտէզ, այգի, ծառաստաններ, եւն. որով կրնամ լսել թէ բոլորն ալ առհասարակ բարեկեցիկ վիճակ մը ունէին և որ և է տուն

պարտք չունէր, ինչպէս ունեցած էին Կանուխէն 10-20 տարի առաջ:

Տուներու և փողոցներու յատակագիծները հին զրու-
թեամբ, նեղ, ուր մօտը փողոցներով միալարկ տուններ էին՝
ներքնափոր բաժանումներով, որոնց մեծ մասը պատուհաններէ
խակ զուրկ էր: Վերջին տարիներս հինգ տասը հատ տուններ
չինուած էին երկու յարկի վրայ բաւական ճաշակաւոր:

ԽՄԵԼՈՒ ԶՈՒՐ

Այս գիւղը մէկ աղբիւր ունէր միայն, որուն ջուրը ա-
մառուան ամիսներուն նուազ կուգար գիւղին պէտքերուն
հակառակ անոր որ այս ամիսներուն գիւղացիներուն կեն-
դանինքը ամբողջ զուրսերը արօտները կ'արածուէին ու կը
ջրուէին: Այս աղբիւրին ջուրը 820 մէթր հեռաւորութեան
վրայ գէպի արեւմուտք կորովէ Զորակ կոչուած տեղէն կու-
գար՝ հոգէ խողովակներու միջոցաւ, որուն սկիզբի շինութիւնը
մեզ անծանօթ է: Բայց ութր տարի առաջ գիւղացին ձեռ-
նարկեց հանգանակութեան մը, որուն մեծ չափով մասնակ-
ցեցան Ամերիկայի պանդուխտ հայրենակիցներ, և 70 լիրա
ծախքով մը, հիմէն նորոգել սրուեցաւ քանի մը յոյն վար-
պետներու ձեռքով:

ԵԿԵՂԵՑԻ

Օտուտ գիւղի եկեղեցին, եթէ չեմ սխալիր, դրանք ճակ-
տին կը գրէր Ռ Պ Լ է թուականը՝ մի ոմն Վէլէտէնց Հաճի
Առաքելի կողմէ դրանը ծախքը վճարուած: Այս եկեղեցին
շատ պարզուկ էր՝ փայտեայ տանիքով:

ԳՈՅՔԵՐ

Եկեղեցական անօթները, այն է՝ արծաթեայ սաղաւարտ
վը, ոսկեայ աղաւնի, սիլիհ, քէմէր և այլն և այլն կ'արժէին
մօտ 500 ոսկի:

Իսկ իբր կալուած, ձաւարի թենկ մը և քանի մը ան-
ձարեւոր արտեր, որոնք տարեկան 8—10 լիւր և կամուտ մը
հազիւ կը բերէին, մէջը ըլլալով նաև եկեղեցւոյն ու թեան,
մոմերու և պնակներու հասոյթը. ասոնցմէ զատ իբրի պա-
հանջ նախնիքներէ մնացած կար վաթսուն կոորէ աւելի
հին ու նոր մուրհակներ՝ զիւղացիներէն գանձուելիք: Այս
մուրհակներու ընդհանուր գումարը 500 լիւրայի կը հասնէր
թէև, բայց մեծ մասը անհետացող սերունդներու անգանձելի
պահանջներ ըլլալով՝ շարունակ կ'սկսէրու պատճառ դար-
ձած և օրուան վիճարանութեան նիւթը կ'զած էր զիւղի ջոջ
աղաներուն մէջ:

ՎԱՐԺԱՐՍՆ

Թուլմայեան անունով վարժարան մը ունէր, որ բնդհա-
նուր գիւղացիներու փափաքով և աշխատանքով 1872 ին
կառուցուած էր երկու յարկի վրայ. դարձեալ գիւղացիին
օժանդակութեամբ վերանորոգուեցաւ 1908 ին, աւելի բնդար-
ձակ և աւելի ճաշակաւոր, այնպէս որ գիւղին միակ և ա-
ռաջնակարգ չէնք կը ներկայացնէր:

50—80 հատ երկսեռ աշակերտներ կ'ունենար և կը կա-
ռավարուէր մէկ դաստառով. որուն իբր տարեթուակ մինչև
36 լիւր կը վճարուէր վերջին տարիներս. այս գումարը կը հո-
գացուէր Պոլսոյ Ուսումնասիրացի և Ամերիկայի համանուն
մարմնի մասնաճիւղին սնտուկէն, զոր պանդխտութիւնը կազ-
մած էր 1909 թուականին:

ՎԱՐՉՈՒԹԻԻՆ

Օտուո գիւղի վարչական կազմը կը բաղկանար երկու
մարմիններէ. Թաղական Խորհուրդ և Հոգարարձութիւն, հին-
դական անդամներով: Առաջինը կ'ունենար միւթար մը կա-
ռավարութենէն վաւերացուած, և որ իր անդամներու համա-
գործակցութեամբ գիւղի բոլոր քաղաքական ու տնտեսական

գործերը վարելու իրաւասութիւնն ունէր, պայմանաւ որ գիւղացիին վստահութիւնը վայելէր: Իսկ երկրորդը գլխաւորապէս կը վարէր վարժարանի ու եկեղեցւոյ բոլոր խնդիրները և կը հսկէր գիւղին յարակից ամէն ընթացիկ գործերուն, չափ անդամ թաղական խորհուրդին հետ խառն կազմելով իր ժողովները:

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Իբր ուրոյն կազմակերպութիւն պէտք է յիշենք նաև Հ. Յ. Կաշնակցութիւնը, որ գրադարան մը հիմնած էր «Վարդան Շահապալ» անուն՝ աւելի քան 500 հասարկոց գրադարանով մը. ջաւալի է որ տարրեր կազմակերպութիւններ

ՕՏՈՒՌ ԳԻՒՂՑԻ ԸՆՏԱՆԻՔ ՄԸ

չըլլալով հանդերձ՝ գիւղին մէջ թայֆայականութիւնը արմատացած էր հինէն ի վեր ու միշտ հակառակ հոսանքներ գիւրար կը խաչաձևէին գիւղական գործերու մէջ:

ՏԱՐԱԶ

Գիւղի հազուստներու մասին ներկայ դարուն բոլորովին անհամապատասխան ձև մը կը կրէին հին օրերէն մնացած, վերջերս սակայն նորութիւններու հետեւելով կամաց կամաց քարեփոխուելու վրայ էր:

ԱՐՀԵՍՏ ԵՒ ԱՌԵԻՏՈՒՐ

Փոքր զրամագլուխով երիտասարդաց քօօրերաթիւ ընկերութեան մը խանութէն զատ, կային նաև մասնաւորներու երկու խանութներ ևս՝ ամէն տեսակ առարկաներով: Հոս իւր արհեստաւոր կային մէկ նկարիչ, մէկ թիթեղագործ և քանի մը հատ որմնադիրներ. մնացեալները բոլորն ալ արտի ու արօրի մշակներ էին:

ՈՒՐԻՇ ԱՊՐՈՒՍՏԻ ՄԻՋՈՅՆԵՐ

Աշխատանքը ընդհանրապէս ցօրենի ու գարիի վարուցանքն էր. չատ քիչ տուներ երբեմն բամպակ կը մշակէին. ամէն տուն գրեթէ իրեն բաւելու չափէն պւելի պարտէզ ունէր, զանազան կարգի պտղատու ծառերով. նաև բացառաբար քանի մը տուններ այդի կը մշակէին. երկու տուներ ալ կը պարապէին մեղուարուծութեամբ:

ԿԵՆԴՒՆԻՆԵՐ

Դուարարուծութեան հետեւող 35 տուն կար, Զորոնք 1500 էն աւելի ոչխար կը պահէին. ամէն տուն գրեթէ մէյմէկ աւանակ ունէր: Իսկ խոշոր կենդանիներէն կար՝ 9 հատ Զորի, 10 հատ ձի, 400ի չափ կով, 60 զոյգ լծկան եղ և այլն:

ՏԱՍԱՆՈՐԴ

Տարուան ցորենի ընդհանուր տասանորդը կառավարութեան կողմէ կապալառուներ կը գնէին 200-250 լիրայի, և տասանորդ ցորենը կը յանդէր մինչև 130-150 քիլէի (մէկ քիլէն 160 օխա), իսկ մարգագետինները մինչև 20-30 լիրայի կը ծախուէին:

Օտուռ գիւղը՝ բազմաթիւ իր շրջանի գիւղերուն՝ տիպար գիւղ մըն էր և նախնիքներէն աւանդուած դրացիական կարգերու ամենէն նախանձախնդիրը:

Գիւղացին երբ որ և է խնդրով կառավարութեան ղէմ պիտի ելլեր, խիստ համերաշխ ու միացած ուժով կը գիմէր և ամէն առթիւ կը չահէր:

Ս. ՅԱԿՈԲ ԳԻՒՂ

Այս գիւղը արդէն իր անունին բովանդակ առումովը արբավայր մըն էր, և ժողովուրդը վանակեացի մը յատուկ հնաւանդ կարգերով կ'ընթանար: Կիրակի և տօնաւան օրեր, զանազան հայ և նոյն իսկ գղըլպաչ գիւղերէ ուխտաւորներու կարաւան մը կը գիմէր հոն՝ իրենց մատաղ բերելու Մծրնայ Հայրապետին այդ հրաշագործ խաչքարերուն տակ:

Գիւղը՝ որ ի հնումն վանք մը եղած է միայն՝ հաստատուած է եռանկիւն բլրակի մը վրայ, երկու կողմերէն շրջապատուած պղտիկ ձորակներով, որոնց երկայնքն ի վեր ցցուող ուռենիներն ու բարտինները գեղեցիկ տեսարան մը կ'ընծայեն:

Գիւղին շուրջը բնութեան պարզեւներով լիքն է նշենի-
ու բոնչկնի ծառներով՝ որոնք համայնական են գրեթէ :

ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐ

Գիւղէն քիչ մը վեր կը գտնուին Թաղէոս և Օրթտակ
անուն սրբատեղիները՝ իրենց անմահական ազրիւրներով ,
ինչպէս նաև քիչ մը անդին՝ Կորվէ կոչուած գիւղեցիկ սրբա-
վայր մը լեռնադաշտի մը լանջին :

ԲՆԵԿՁՈՒԹԻՒՆ

Այս փոքրիկ գիւղը ունէր 12 տուն 114 բնակիչներով ,
որոնցմէ 23-ը պանդուխտ էր . ասոնց կարգին՝ տուն մը Պո-
լիս և տուն մը Պուլկարիա հաստատուած էին իրենց ըն-
տանիքներով :

ԵԿԵՂԵՅԻ

Սա թէև վանքի մը դիրքն ունէր , և , հակառակ այնքան
չափ յաճախուած ուխտատեղի մը ըլլալուն , պահներէն ,
դարպասներէն և զանազան առիթներով դոյացած նուէրնե-
րէն որ և է եկամուտի կամ պահանջի խնայողական գումար
մը չունէր . ամէն տուն հաւասարապէս եկեղեցւոյ բանկալը
քանի մը տարիներ մենաշնորհ դարձնելով իւրացուցած էր
ամէն հասոյթ ու մէկզմէկու ըսելիք մը չէր մնացած :

ՎԱՐԺԱՐԵՆ

Վերջերս նորահաս քանի մը երիտասարդներ կազմեցին
հոգարարծութիւն մը և եկեղեցիին մատակարարութիւնը ի-
րենց ձեռքին մէջ առին , որով կարճ ժամանակի մը մէջ կա-
րողացան քսան լիրայի չափ քովի բերել և իրենց ձեռ-
քով չահարերութեան մէջ դնել . այս փոքրիկ գրամագլխի
արտադրած չնչին տոկոսը եղով 5-6 լիրայովը վերաբացած
էին վարժարանը՝ պզտիկ օգնական ուսուցիչով մը , վարժա-

բանի յատուկ չէնք մը կը պակսէր այս գիւղին, քսանէ աւելի աշակերտներ վանքին ունեցած քանի մը ներքնայարկ խեղճուկ սենեակներէն մէկուն մէջ կը հաւաքուէին, ուր կը շարունակէին մնալ աննախանձելի վիճակի մէջ:

ՈՒՍԵԼՈՒ ԶՈՒՐԵՐ

Հին ժամանակէն շինուած աղբիւր մը ունէին, որուն ջուրը գրեթէ ցամքած էր, բայց ուրիշ տեղէ եկող ա'լ աւելի լաւ և առատ ջուր մը կար Գոգանի ջուր անունով, որ թէ պարտէզները ջրելու և թէ խմելու համար առատօրէն կը գործածէին:

ՎՐԷԺԻ ՈՒՆՏՍՈՒՈՐՆԵՐ

Ս. Յակոբ գիւղը օժտուած էր վանքի յատուկ գիրքէն ու առողջարար ջուրերէն և ունէր ուժեղ ու կայտառ սեւրունդ մը, դժբախտաբար Հայրենիքի Ուխտաւորներու ճամբուն հետեւող չկար այս գիւղէն գրեթէ, հակառակ անոր որ հինգէն աւելի երիտասարդներ կային արտասանմանի զանազան քաղաքներուն մէջ: Յիշենք միայն յարգանքով մընոյն գիւղէն մեր անմոռաց ու յաւէտ ողբացեալ ընկեր Միքայէլ Պաղտիկեանը, որ 1915ին Պուլկարիայէն անցաւ Կովկաս ու մտաւ կամաւորական կազմի Ա. գունդի մէջ և քաջարար զանազան ընդհարումներու մասնակցելէ վերջ՝ Պիթլիսէն յառաջխաղացքի պահուն ընկաւ հերոսաբար 35 տարեկան հասակին մէջ:

ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐ

Ս. Յակոբ գիւղի աշխատութիւնն ալ հողագործութիւնը ըլլալով ամէն տուն իրեն արտը, պարտէզը և այգին ունէր, հոն խոշոր կենդանի ձի, ջորի և այլն չկար, որովհետեւ թէ աշխատանքը քիչ էր և թէ հողերը խորտուրտ ու քարքարուտ էին: Ամէն տուն իր ունեցած մէյմէկ աւանակներովը կը բաւականանար, ութը զոյգ լծկան եղ ունէին ու տարեկան հարիւր քիլէի մօտ ցորեն կ'արտադրէին, ամէն տուն իր կարողութեան համաձայն ոչխարներ ու կովեր ունէր, զանոնք արածելու և ջրելու յատուկ լաւագոյն արօտատեղիներով:

ՏԱՐԱԶ

Հագուստը ու բարքերը գրեթէ համանման էին Օտուռ
գիւղին, քանի որ անոր մէկ թաղը կը կազմէր, որովհետեւ
քսան վայրկեան միայն հեռու էր դէպի հիւսիս:

Բարձր գիւղէն նկար մը

Նաղ ամէն ճամբորդի ուշադրութիւնը կը դրաւէր և շատ հիացում կը պատճառէր տարուած աշխատութեան:

ՀՈՂ ԵՒ ԶՈՒՐ

Հոս մշակելի հողերը նուազ են, ինչպէս նաև ջուրը. այնպէս որ կարելի է ըսել թէ ցանուած գետինները գրեթէ ամբողջութեամբ անջրդի էին: Բարդամ գիւղը հարուստ էր իր արօտավայրերով, գիւղէն քսան վայրկեան միայն վեր ընդարձակ լեռնադաշտ մը կայ իր առատ խոտովն ու առողջարար ջուրովը՝ որմէ գիւղացին լայնօրէն օգտուած է:

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

Ամէն տուն ունէր իր կոյնն ու ոչխարը, որոնք տեսակի և արժէքի տեսակէտով իր շրջանի գիւղերէն միշտ գերադանց էին: Գիւղը ունէր 1500էն աւելի ոչխար, 250 ի չափ կով, 25 ձի, 4 ջորի, 40 էշ, 30 գոյգ լծկան եղ: Իսկ ցորենի տարեկան տասանորդը կը յանգէր 70—90 քիլէի:

ԲՆԱԿԶՈՒԹԻՒՆ

Գիւղը ունէր 44 տուն՝ շուրջ 450 բնակիչներով, որոնցմէ 50 էն աւելի պանդուխտ էին Պոլիս, Ամերիկա և այլուր, որոնք, ինչպէս երկիրը, նոյնպէս ղարկաւթեան մէջ չարաչար կ'աշխատէին և կ'օգնէին իրենց ընտանիքին և վարժարանին: Փողովուրդը, բաղդատմամբ իր դրացի գիւղերուն, քիչ մը անուս և յետամնաց էր և իր աշխատանքէն դուրս ո՛ր և է խնդրով չէր հետաքրքրուեր:

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Ս. Աստուածածին անունով փոքրիկ եկեղեցի մը ունէր, մօտաւորապէս 150 տարուան հիմնարկութիւն մը: Իսկ վարժարանը 1912 ին ժողովրդական հանգանակութիւնով նոր կառուցուած էր՝ երկյարկանի, մօտ 150 լիրա ծախքով: Տարին վեց ամիսի չափ կը բանային 20 լիրա տարեթոշակով վարձուած վարժապետով մը և ունէին 55 աշակերտ:

ներ: Այս վարժարանի տարեկան պիւտճէն կը հոգացուէր յատուկ հոգաբարձութեան մը ձեռքով:

ԻՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցին և դպրոցը որ և է հարստութեան միջոց հունէին, բացի նախնիքներէն գիւղացիներու վրայ մնացած 1800 լիւրայի մօտ մութհաւաւոր պահանջէ մը՝ որ միշտ անդանձելի մնացած էր:

ԱՌԵԻՏՈՒՐ ԵՒ ԱՐՀԵՍՏ

Հոս ո՛չ ընկերակցութիւն կար և ոչ անհատական առեւտուրի մարդ, այլ ամէն տուն իր պանդուխտին զրկած դրամովը կը լրացնէր իր պիւտճէի պակասը. իսկ իբր արհեստաւոր՝ բացի որմնադիրներէ, ուրիշ ամէն ինչ քաղաքէն կուգար: **ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ**

Գիւղին ընթացիկ գործերը կը յանձնէին ժողովուրդէն ընտրուած քէհեայի մը՝ որ իր օգնականին հետ ամէն առթիւ սանձարձակ կը գործէր:

Գիւղին շէնքերը միայնակ էին, բայց ժողովուրդը բաւական մաքրատէր էր. առատ ջուրով աղբիւր մը ունէր որ նախնիքներու կողմէ բերուած էր կանուխէն՝ Սուրբ Աղ կոչուած տեղէն:

ԱՍՊՆՋԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այս մասին Բարդամ գիւղը առաջին տեղը կը բռնէր աւանդաբար մնացած բարի սովորութեան մը համաձայն: Իրենց տունները հանդիպող հիւրերը մեծարել պէտք էր, ըլլայի՛ն առնաբ ծանօթ թէ անծանօթ:

ԱՐՄՈՒԹԱՂ ԳԻՒՂ

ՍԱՀՄԱՆԸ. — Արմութաղ գիւղը իր անունովն ու ծագումովը ճիշտ հայկական գիւղ մըն է, կառուցուած ըլլալով փոքրիկ՝ բայց գեղածիծաղ բլրակի մը վրայ:

Գիւղին աջ կողմէն խորունկ ձորակներով կը հոսին երեք ջուրեր. Ընկուլին չայը, Գէլէր ձորը և Լերան չայը անուններով:

Իր ետեւը կը յցուի Հայկայ Բլուր կոչուած տեղը, որ ձորակով մը բաժնուած կը մնայ գիւղէն, իսկ քիչ մը վերը՝ Վարդան անունը գրգռալ գիւղը, շատ հաւանաբար ծագումով հայ:

Աւելի հեռուն կայ Ս. Լոյսի լեռը: Սա Արմութաղի սրբավայրն էր, ուր գեղջուկ հաւատացեալները Համբարձման տօնին կը դիմէին իրենց աւանդական հանգէսները կատարելու:

ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ. — Իր սահմանները կը կազմեն Յիւրէսին, Վարդան, Գրգճօրէն, Պաթիար և Շիկին գիւղերը, ինչպէս նաեւ Օտուռ գիւղը՝ որ մէկ ժամ հեռուն կը գտնուի դէպի հիւսիս: Շիկին գիւղը ևս ատենօք հայ գիւղ մը ըլլալով հանդերձ չատեր կը ծնաւաւորուէր և դառնէր, վերջերս մնացած էր միայն մէկ բնտանիք, զուրկ եկեղեցիէ և վարժարանէ:

ՋՈՒՐԸ ԵՒ ՀՈՂԵՐԸ. — Արմութաղ գիւղը վերոյիշեալ երեք ձորակներու ջուրերէն լիալէս օգտուած էր և ֆիզիքապէս առողջ սերունդ մը արտադրած: Ասկէց դատ իրենց քանի մը ջաղացքներն ու պտղատու ծառերով պարտէզները ոռոգած էին: Գիւղին մէջ մէկ աղբիւր միայն կար: Այս գիւղին արտերն ու արօտները թէև սահմանափակ վիճակի մէջ էին ու նեղ, սակայն գիւղն ալ փոքր էր ու բարեկեցիկ, միշտ օգտուելով իր զբաղի գիւղերու հողերէն:

Ունէր նաև տունձին արտօնագրով ընդարձակ աշտա-
տեղի մը եամա լերան վրայ՝ Տրճանի կոչուած քիւրսերու
մէջ։ Այս արօտատեղին կը գտնուի գիւղէն երեք ժամ հե-
ռուն գէպի հարաւային արեւմուտք, ուրանդ շատ անդամներ
սահմանի և կամ բոլորովին իւրացնելու գիտումով վէճեր
տեղի կ'ունենային քիւրսերու կողմէ, ըայց ամէն անգամ կը
պարտուէին՝ շնորհիւ Արժուժաղի կտրիճ տղամարդերու։

ԲՆԱԿԶՈՒԹԻՒՆ. — Արմութաղ զուտ հայաբնակ
գիւղ մը ըլլալով, 76 տուներէ կը բաղկանար՝ 620 բնակիչ-
ներով, որոնց 85 ը պանդուխտ էին Պոլիս, Ամերիկա և Ե-
գիպտոս, ստանց կարգին վեց տուն Պոլիս, երկու տուն Ամե-
րիկա և երկու տուն Եգիպտոս հաստատուած՝ իրենց ընտա-
նիքներով։

ԵԿԵՂԵՑԻՆ. — Մէկ եկեղեցի միայն ունէր՝ Ս. Գէորգ

ԱՐՄՈՒԹԱՂՑԻ ԸՆՏԱՆԻՔ ՄԸ

անուշով, հիմնուած 1800 աղան թււայաններուն, որ 1885 ի հայկական հալածանքներու ատեն աւելած ըլլալով, երկու տարի վերջ գիւղացիին օժանդակութեամբ վերանորոգուած էր դարձեալ՝ տախտակաշէն տանիքով: Այս եկեղեցին կէս աւխտատեղի դարձած էր իր շրջակայ հաւատացեալներուն՝ որոնք խումբ խումբ կը դիմէին հոն:

Իբր հանրային հարստութիւն ունէր բաւական վայելուչ եկեղեցական անօթներ և գիւղացիներու վրայ մուրհակաւոր պահանջներ՝ 600 լիրայէն աւելի գումարով մը:

ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ. — Վարժարանը հիմնուած էր 1890 թւականին, ճիշտ գիւղին մէջ ծայրը, հովասուն բլրակի մը վրայ, Ս. Փրկիչ մատուռի կողքին, և այդ պատճառաւ Ս. Փրկչեան վարժարան անունը կը կրէր:

1912 ին գիւղացին վերանորոգեց զայն հինգ դասարաններու բաժանումով, ուր 50 էն աւելի երկսեռ մանուկներ կը դաստիարակուէին երկսեռ երկու ուսուցիչներու հսկողութեան տակ՝ 36 լիրա պիւտճէով մը, որ աշակերտ գլուխ կը բաշխուէր տուներու վրայ, գիւղացիներէն ընտրուած հոգաբարձութեան մը կարգադրութեամբ, և այսպէս նախանձելի վիճակի մէջ յառաջդիմելու վրայ էր:

ՍՐԲԱՏԵՂԻՆԵՐ. — Այս գիւղի տուներն ու փողոցները նոր յատակագծի մը վրայ շինուած ըլլալով՝ բաւական լաւ էին: Իր շուրջը կային քանի մը փլած մատուռներով ուխտատեղիներ, Ս. Կարապետ, Ս. Թորոս, Ս. Լուսիկ, Ս. Փրկիչ Սեւակը, որուն քով կը գտնուի նաև ջուր մը, հոն գիմող աւխտաւորներու հրաշագործ ջուրը:

ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐ. — Հոս կային քանի մը որմնադիրներ և զանազան նիւթեր ծախող մէկ խանութ միայն. մնացած գիւղացին կը զբաղէր երկրագործութեամբ և խաշնարածութեամբ:

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ. — Գիւղին՝ կենդանիներու մասին ունեցած հարստութիւնը կը բաղկանար 1000-1200 հաւա աչ-

խարներէ, 90-100 հատ կոփերէ, 13 հատ ձիերէ և 14 հատ ջորիներէ, ունէին նաև 40 ի մօտ էշեր, 25 զոյգ լծկան եղներ և տարեկան 90 քիլէի մօտ տառանորդ ցորեն կուտային կառավարութեան.

Ժողովուրդը, բաղդատմամբ միւս գիւղերուն, կարելի էր աւելի բարեկեցիկ համարել:

ԿԻՒՐԷՍԻՆ ԳԻՒՂ

ՍՍ.ՆՄԱՆԸ. — Կիւրէսին գիւղը շրջանի գիւղերէն աւելնէն յառաջագէմն ըլլալով՝ կը գտնուի Տիվրիկէն երկուքուկէս ժամ հեռաւորութեան վրայ գէպի հալաւ, Արմութաղ գիւղին մէջ ժամ մնացած միջոցի մը վրայ:

Գիւղին գիրքը առաջին անգամ հանդիպողին աչքան հաճելի չի թուիր, որովհետև ձորի մը մէջ հաստատուած ըլլալով տեսարանէ դուրի է: Տուները, որքան որ բաղդատմամբ շրջանի գիւղերէն աւելի կոկիկ, աւելի ճաշակաւոր շինուած են, սակայն փողոցները ըստ սովորականին նեղ ու անկանոն են և շատ անգամ աշխատանքի առնն անպատեհ հովիւներու տեղի կուտան:

ՏԱՐԱՋԸ. — Ժողովուրդը, ինչպէս բոլոր, շրջանի գիւղերէն աստիճան մը զարգացած ու կենցաղագէտ ըլլալով, նոյն համեմատութեամբ ալ իրենց հագուստներն ու բարքերը քիչ մը կը տարբերէին շրջանի գիւղերէն, որով կրնանք բոլոր թէ Տիվրիկ քաղաքին յարեւմտան էին իրենց նիստ ու կացին և վարք ու բարքերուն մէջ:

ՈՒՒՏԱՒՈՐ ՀԱՅՈՒՀԻՆԵՐ Ս. ԹՈՐՈՍԻ ԱՌՋԵՒ

ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐ. — Աշխատութիւնները միւս գիւղերուն պէս բացարարար երկրագործութիւնն էր, բայց մի քանի արհեստաւորներէ, ինչպէս թիթեղագործ, ասաղձագործ, անագագործ, եւայլն:

ԲՆԱՅԶՈՒԹԻՒՆ. — Կիւրէսին գիւղը տաճկաստան լալով, մեծ ու պղտիկ 140 տուններէ կը բաղկանար, որոնց 20 տունը տաճիկ էր և մնացեալը հայ, ինչպէ՛նք 800 բնակիչներով: Այս գիւղը տուած է ուսուցիչ, փաստաբան, բժիշկ, գրագէտ, որոնք բոլորն ալ իրենց գիւղին մէջ նախնական կրթութիւն մը ստանալէ վերջ՝ բարձրագոյն վարժարաններու մէջ աւարտած են իրենց ուսումը:

ԶՈՒՐԸ. — Կիւրէսինի ջուրը բաւական լաւ և առատ է և անմիջապէս գիւղին արջեւէն կը վազէ Զային ջուրը առնունով, որմէ կ'օգտուէին երկու կողմը գտնուող պարտէզները և ջրաղացք մը:

Գիւղին մէջ աղբիւրը մէկ հատ ըլլալով, շինուած է այս վազող Զուրին անդիի եղերքը, փոքր կամուրջի մը գլուխը, որուն տէր կը գտնուի 1000 մեթր հիւսաւորութեան վրայ Վերի Վանք կաշուած տեղը: Զրուղին կղմինաբ խողովակներով կազմուած է և Զուրը ըստ բաւականին առատ ու լաւ է:

ՎԱՐԺԱՐԱՆ. — Այս գիւղը ունէր վարժարան մը՝ Հայկազեան անունով, ուր կ'ուսանէին հարիւրէ աւելի երկսեռ աշակերտներ, սովորաբար մէկ դասատուով և տարեկան երեսունեւհինգ լիւր թոշակով, որ կը հոգացուէր մաս մը աշակերտներէն և մաս մըն ալ Ամերիկայի Ուսումնասիրացի սընտուէն:

Վարժարանի շէնքը բոլորովին անյարմար էր այս գիւղին, ու թէև որոշած էին յարմար տեղ մը վայելուչ շէնք մը կառուցանել, սակայն վերահաս ընդհանուր պատերազմը արգելք եղաւ իրենց ծրագրին:

ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐ. — Եկեղեցի մը ունէին Ս. Կարապետ անունով՝ վաթսուանկան թուականներուն վերանորոգուած: Գմբէթաւոր և բաւական վաչելուչ էր այս եկեղեցին՝ որուն հարստութիւնը կը հասնէր 500 լիւրայի: Գիւղին մօտը կար Ս. Թորոս անուն գեղեցիկ ուխտավայր մը, օդաւէտ ու հովասուն ըլլալի մը վրայ պաղ ու զուլալ աղբիւրով և ուռնիներով զարդարուած:

ՀԱՐԱՏՈՒԹԻՒՆԸ. — Կիւրէսին գիւղի տասանորդէն 100 քիլէ ցորեն կ'ամբարուէր: Կը պահէին 300 ոչխար, կով ու եղ՝ ընդամենը 200, իսկ բեռան կենդանի՝ 15 Զորի, 25 ճիւղ 50 էջ կային:

ԿԱՐԱՎԱՅԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Կիւրէսինի մէջ գոյութիւն ունէին Հոջակեան և Դաշնակցական մասնաճիւղեր. վերջինս մեծամասնութիւն:

ԲԱԼԱՆԿԱ ԳԻՒՂ

ՍԱՀՄԱՆԸ. — Տիւրիկէն գէպի հարաւ մէկ ժամ հեռաւորութեան վրայ Մուսալ Չայի եզերքին հաստատուած է այս գիւղը:

Շրջանի հայ գիւղերէն հողագործի ընտանիքներ մօտաւորապէս հարիւր տարի առաջ իրենց գիւղերէն զատուելով եկած են հոն աշխատելու՝ թուրք հողատէրերու միւլքին իրեն վարձակալներ (մաարապաճի):

ՕԴՆ ՈՒ ՋՈՒՐԸ. — Շատ քիչերն էին որ մասնաւոր տուներու և քանի մը կտոր արտերու սեփականատէր էին: Գիւղը, հակառակ իր գաշտային տափարակ գիրքին, լաւ և առողջ օդ մը ունէր, այս պատճառաւ չրջականերէն կը յաճախուէր իբր ամարանոց:

Իր որոշ աղբիւրը չունէր խմելու համար. ջուր կը բերէին առջեւէն անցնող Մուսալ Չայէն՝ որուն ակնաղբիւրը կը գտնուէր Նամայի լեռներուն մէջ. թէև գիւղին մէջ ալ ջուրի ակ մը կար բաւական առատ ու պաղ, բայց քիչ մը լեղի բլլալուն համար ուրիշ պէտքերու կը գործածէին:

Բալանկայի առջեւը կը տարածուին բնդարձակ մարգագետիններ, զարդարուած ուռիներով, որոնց հովասուն հոտերուն տակ հաճոյալի ժամանցներ կ'անցընէին ամառուան տաք օրերուն: Տիւրիկ քաղաքէն ալ հոն դիմող հայ և թուրք հարուստ ընտանիքներ պակաս չէին:

ՍՐԲՍՏԵՂԻՆԵՐ. — Գիւղին ձախ կողմը կը գտնուէր քարէ հնաչէն կամուրջ մը՝ Լըղին Կամուրջ անունով, և ճիշտ դիմացը կը զգուէր լիւ մը՝ որուն բարձր գագաթին վրայ կայ Ներսէս Հայրապետ անուն ուխտատեղին՝ իր անցամաքելի աղ-

բիւրով: 1895 ի ջարդերէն վերջը փոքր մասուռ մը շինած էին, որ հազիւ հազ գիւղին ժողովուրդը կրնար բովանդակել: Հարասութեան որեւէ եկամուտ չունէր բնաւ. նոյն իսկ եկեղեցական անօթները կը պակսէին մինչև 1910 թուականը, իսկ անկէջ յետոյ Պոլսոյ պանդուխտ հայրենակիցներու մէջ բացուած մասնաւոր հանդանոցութեամբ մը՝ պատարագի բզ-գիստ, սկիհ կային ձեռք բերուցոս:

Իսկ տոնական օրերու միայն, ինչպէս նաև կնունքի, պտակի և մեռելի պարագային՝ գրացի գիւղերէ քահանայ մը կը բերուէր և կրօնական պաշտամունք կը կատարուէր:

Այս գիւղին մօտերը գտնուող արտերը ընդհանրապէս մշակուած բլլալուն հօտար՝ կանուխէն ի վեր գերեզմանատան յատուկ տեղ մը կը պակսէր. այս պատճառով հարկադրուած՝ մէկ ժամ հեռաւորութեան վրայ գտնուող Խարոյ անուն աւել-բակ գիւղին մօտ կը թաղէին իրենց մեռելները:

ՎԱՐԺԱՐԱՆ. — Հոս վարժարան ալ չկար. միայն, առաջին անգամ բլլալով, 1912 ին քահանաներու կողմէ կող-մուած Լուսինեան Միութիւնը իր վրայ առաւ կրթական հօգը և համեստ թոշակով մը դասատու մը ևս վարձելով՝ եկեղե-ցիին կից գտնուած խուցը վերածեց դպրոցի, զանիկա իր մշտական դուրգութանքին առաքելան ընելով:

ԲՆԱՎԶՈՒԹԻՒՆ. — Գիւղս կը պարունակէր ընդամենը 10 տուն միայն՝ 40 բնակիչներով, որոնց 22ը այր և 18ը կին: Ասանցմէ երկու երիտասարդներ պանդուխտ կը գտնուէին:

ԲԱՐՔԵՐ ԵՒ ՍՅՆ. — Տեղւոյս բնակիչներուն գրադումը հողագործութիւնն էր. իսկ տարազ, բարք և բնասնական-աւանդական սովորութիւններ աւելի կը նմանէին սովորու-թեանց Տիվրիկ քաղաքին՝ որուն արգէն շատ մօտիկն էր:

ԱՇՈՒՇԷՆ ԳԻՒՂ

ԴԻՐԻՔԸ, — Օսուռ գիւղէն մէկ ժամ հեռաւորութիւնով
գէտի հիւսիսային արեւելք է իջնայ այս գիւղը, որ հաստատու-
ած բլլալով 1768 ին, կարելի է քսել թէ իր հարեւաններուն
մէջ հնազոյնը և ամենէն յառաջագէնն ու շէնն էր: Կառուց-
ւած բլլալով հին բերդի մը կողքին՝ իր քաջ և կը տարածուէր
փոքր դաշտ մը, ետին ու-
նենալով մեծ լեռներ, և,
օժտուած առատ փայտով
ու բնդարձակ պարտէզին-
քով և գալարազեղ արօտ-
ներով:

ԲՆԱԿԶՈՒԹԻՒՆ, —
Աշուշէն խառն բնակչու-
թիւն ունէր և կը բաղկա-
նար 83 տուններէ, ու-
րոնցմէ 7 հատը զբղւ-
պաշ էր՝ 40 բնակիչներով
և 76 հատը հայ՝ 686 բը-
նակիչներով: Գրգըլպաշ-
ները մինչև զիւրջ միշտ
հաշտ ու համբարաշխ ապ-
րած են Հայերու հետ և
կը խօսէին լաւ հայերէն:

ՍՐԲԱՏԵՂԻՆԵՐ, —

Իկեղեցիի և ուխտավայ-
րերու մասին ալ հարուստ
էր այս գիւղը, ինչպէս՝ Խաչ Դար, Կալերու Սուրբ, Սուրբի-

ԱՇՈՒՇԷՆ ԳԻՒՂԻ ՀԱՅՈՒՆՆԵՐ

էր այս գիւղը, ինչպէս՝ Խաչ Դար, Կալերու Սուրբ, Սուրբի-

եան, Ս. Սարգիս, Ս. Թորոս, Ս. Օհան, Ս. Գէորգ, Ս. Լուսաւորիչ և Քօչազանք և այլն: Իսկ գիւղին Ս. Թադաւոր եկեղեցին այս շրջանին ամենէն հարուստն էր, ունենալով մէկ քանի հասութաբեր կալուածներ Պոլսոյ մէջ և ջրաղացք մը և 20-25 արտեր՝ նոյն գիւղին շուրջը: Ասոնցմէ զատ ունէր նաև Տուրմիճա անուն 20 տնւոր գրգրլպաշ գիւղ մը՝ ֆէրմանով հաստատուած:

ՋՈՒՐՆԵՐ. — Ինչպէս յիշեցինք, Աշուշէն հարուստ էր նաև ջուրի կողմանէ: Լեւոն Սարի ձորին մէջ գտնուած ջուրը մինչև գիւղը բերուած էր մասնաւոր խողովակներով, և որմէ բոլոր գիւղացին կ'օգտուէր հաւասարապէս իր բոլոր պէտքերուն համար:

ՎԱՐԺԱՐԱՆ. — Աշուշէնի Սմբատեան վարժարանը, գիւղին հարստութեան հետ համեմատած, շատ անյարմար շէնք մըն էր՝ խճողուած 60 է աւելի երկսեռ աշակերտներով՝ որոնց մէկ քանին Գրգրլպաշ: Վարժարանին տարեկան պիւտճէն էր 30 լիրա:

ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Հոս կային Դաշնակցական և Հնչակեան մարմիններ, ինչպէս նաև շահակցական ուսուտրական ընկերութիւն մը:

ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Եկեղեցիի և դպրոցի մօտաւ կարարութիւնը յանձնուած էր միւթէվէլլիական ժողովի մը՝ որ կը վարէր նաև գիւղին համայնական գործերը:

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ. — Գիւղացին մօտաւորապէս ունէր 1000 հատ սլխար, 600 կով, 30 ջորի և էշ և 70 զոյգ լծկան:

Աւելորդ է կրկնելը թէ հոս ևս գլխաւոր զբաղումը երկրագործութիւն և խաշնարածութիւն էր:

ՏԱՐԱԶԸ ԵՒ ԱՅԼՆ. — Հագուստ և վարք ու բարք յարեւոյսն էին գրացի գիւղերուն:

ՄԻՐՎԱՆԱ ԳԻՒՂ

ԳԻՐԲԸ. — Այս գիւղը կը գտնուի Տիւրիկ քաղաքէն երկու ժամ անդին՝ դէպի հիւսիսային արեւելք, հարեւան գիւղը՝ Ս. Լուսաւորիչ մենատանին և Խուսեւովի:

ԶՈՒՐԵՐ. — Գիւղը հիմնուած է երկու մեծ ու պզտիկ ջուրերու միացած կէտին մէջտեղ, ինչ որ գարնան ամիսներուն, որ ատեն ջուրերը բաւական առատ կ'ըլլան, վայելուչ գիրք մը կ'ընծայէին գիւղին:

Իր աջէն ու ձախէն ընթացող այս ջուրերը գիւղին առջև միանալով կը վազեն Տիւրիկ ու անկէջ Զալթը Զային հետ կը խառնուի Եփրատի: Այսպէսով Միւրվանա կապուած կ'ըլլայ Հայաստանի սրտին հետ, ունենալով բարակ երակ մը սգաւոր Եփրատէն ու կարմբահոս Տիգրիսէն: Այս գիւղին ջրերու առատութենէն ջրաղացք մը և մի քանի անկարեւոր պարտէզներ միայն օգտուած էին:

ՀՈՂԵՐ. — Մնացեալ հողերը ամբողջ անջրդի և աւազուտ են, հետեւաբար նուազ արգասաբեր: Ապրուստի իբրև միջոց պանդխտութիւնն էր միայն՝ ուր գիմած էին 16 է աւելի անձեր:

ԲՆԱԿԶՈՒԹԻՒՆ. — Գիւղը արդէն 54 տունէ կը բաղկանար, 290 բնակիչով, որուն 24 տունը (80 հոգի) Գրգրիպաշ էին, որոնք աղղեցիկ գիրք ունէին և շատ անգամ միթարութիւնը իրենց կողմէ կ'ընարուէր:

ԵԿԵՂԵՅԻ. — Միւրվանա գիւղը Ս. Աստուածածին աւանտով կողիկ եկեղեցի մը ունէր, որուն հարստութիւնը հրնչուն և մուրհակաւոր 50 լիւրացի կը հառնէր:

ՎԱՐԺԱՐԱՆ. — Նոյնպէս խեղճուկ վարժարան մը՝ որ

մինչև 1908 ին նպաստընկալ էր Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանէն .
բայց այնուհետև գիւղացին իր մէջ կազմած Ուսումնասիրացի
միջոցաւ հայթայթած դրամովը կը շարունակէր զայն իր հա-
մեստ միջոցներով :

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ . — Ժողովուրդին զբաղումը երկրա-
գործութիւն էր , և ունէին 700 ոչխար , 50 եղ , 5 ջորի ,
20 ձի ու էշ :

ՏԱՐԱԶ . — Հագուստները կը նմանէին չրջանի զըզը-
պաշներու հագուստին և բարքերը միեւնոյնն էին բաղ-
դատմամբ չրջանի հայ գիւղերուն :

ԽՈՒՌՆԱՎԻԼ ԳԻՒՂ

ՍՍՀՄԱՆԸ . — Տիվրիկի հիւսիսային արեւելակողմը մօտ
14 քիլոմէթր հեռաւորութեամբ , ժեռուտ ձերմակ սարին լեռ-
նահովտին մէջ գետակի մը վրայ հաստատուած ուռնաղարդ
գիւղ մըն է Խուսնավիլ , հարաւէն ունենալով հսկայական թուխ
ժայռերու պար մը մէջ քիլոմէթր երկարութեան վրայ՝ մինչև
Սենեքերիմի Ս . Գ . Լուսաւորիչ վանքը . հիւսիսը՝ դաշտեր , մը-
շակուած արտեր , լեռան գոմեր , արօտատեղիներ և կաղնիի
անտառներ : Գիւղը կառուցուած է ժայռերուն խիտ մօտիկ նեղ
և քիչ չափ անառիկ հովտի մը մէջ , երեւի ասանուան դրա-
ցիներու յաճախակի յարձակումներու վախէն փութով հոն
ապաստանելու համար :

ԱՆՈՒՆԸ . — Խուսնավիլ անունը կը կարծուի եղած ըլ-
լալ խռոնաւեր կամ խռոնաւան , բոլորովին աւերակ գիւղի
իմաստով , քանի որ մօտակայ դաշտին արտերուն մէջ կամ
գիւղին ներկայ տեղին վրայ իսկ կը գտնուին թանկեղէն ,

Չուրի ճամբաներ, շէնքերու հիմեր և այլն, որոնցմէ մէկ քանիսն անուանները կը յիշէին պատաւները՝ ուրպէս աղօթատեղիներու կամ հասարակաց վայրերու, տանկով անոնց շինութեան թուականը մինչև անդրձրհեղեկան շրջանին։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Ինչ որ ստոյգ է սակայն, սա է որ, այդ աւերակները հեղինական կամ հոռմէական տիրապետութեան հետքեր են, որոնք կը հաստատուին քանի մը հաստիստոր յունարէն գրերով ու արձանագրութիւններով։ Անոր հիմնադրութեան թուականը կը համեմատուի մինչև Վասպուրականի Սենեքերիմ թագաւորին այս նահանգը Սերաստիոյ նահանգին հետ փոխանակելուն, որ ատեն շատ մը Վասպուրականացի Հայեր դադթած են այս կողմերը՝ իրենց արքային հետ։ Այդպէս է Սուսնավիլի և Տիւրիկի միջև դառնող փոքրիկ Վանամիր, Միրվանայ կամ Մրվանայ գիւղը, որուն բնակչութիւնը պահած է Վանի բարբառին հարազատութիւնը։ Սուսնավիլի եկեղեցին մագաղաթէ թանկարժէք աւետարանին վրայ եղող արձանագրութիւնները ևս նոյնը կը հաստատէին։

ԲՆԱԿԶՈՒԹԻԻՆԸ. — Ժողովուրդը զուտ հայ, լեզուով, բարբառով և ազգային սովորութիւններով նշանաւոր, կը հաշւուէր 130 նահապետական տուն, 1500 ի մօտ բնակչութիւնով, որուն այրերը կէս առ կէս պանդխտած էին։ Անոնք յաջորդաբար և թրքական բռնութիւններու հետեւանքով ճնշուած ու յետին աստիճանի թշուառութեան մէջ ինկած էին, սակայն վերջին տարիներս կրցած էին կրկին հասնիլ նիւթական փայլուն ու նախանձելի դիրքի մը։

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՎԱՐԺԱՐԱՆ. — Գիւղը ունէր մէկ եկեղեցի, մէկ դպրոց և երկու խանութներ, մին Ամերիկայի պանդուխտներու ընկերութեան։ Եկեղեցին և դպրոցը Ս. Գ. Լուսաւորիչ կը կոչուէին։ Գպրոցի աշակերտութեան թիւն էր 350-400, հակառակ անոր որ շատ ծնողներ իրենց զաւակը կը զրկէին դաշտային աշխատութիւններու։ Կը պահէին 1-3 ռեսուցիչներ՝ միջին հաշուով 25 ոսկի տարեթոշակով, այս և-

կամուսը կը հայթայթուէր գիւղին Ուսումնասիրաց Ընկերութենէն՝ որ մինչև այսօր ալ իր գոյութիւնը պահած է Ամերիկայի մէջ և լայն չափով սատարած Կովկասեան կամաւորներուն և Եկեղեցիին անօթներուն մէջ նշանաւոր էին մազաղաթէ աւետարանը (Թ. դարու հոսթիւն), ինչպէս նաեւ քահանայի գլխաւորներն ու սեղանին սրբութիւնները. պատկերներ, գիրքեր, շապիկներ, ջահեր և այլն ալ նուազ անարժէք չէին:

ԿԼԻՄՍՆ. — Խուսնավիլի կլիման խիստ է. լեռնային և հարաւային դաղջ հովերը անոր քովի ժայռերուն առջև կանգ կ'առնեն և ան ենթակայ է ձերմակ Սարին (Ագտաղ) և Տէլիտաղի կլիմայական խտտութեանց: Հոն սալորենիներ, խընձորենիներ, թթենիներ և այգի տնկելու հանցառ փորձեր ևս դած են և յաճախ յաջողած:

ԶԲԱՂՈՒՄ. — Գիւղացիներուն զխաւոր դրազումն էր հողագործութիւնը: Կը մշակէին ցորեն, գարի, առուսյա, լուրիտ, դեանախնձոր և այլն. ու կը հասցնէին սիխ, ձմերուկ և վարունգ: Գիւղատնտեսութիւնն ալ շատ առաջացած էր և ահագին դարկ ստացած անոնց մէջ, այնպէս որ վերջին տարիներս 120 տունէն 45ը իրենց մասնաւոր հովիւներն ունէին և լերան զոմեր՝ այծերու համար, չհաշուելով դրացիներէ տմանք՝ որ իրենք իսկ կ'արածէին իրենց հօտը: Ոչխարներուն թիւը մօտ 10,000 էր տարագրութեան օրերուն, նախիրինը 1000էն աւելի: Գիւղը ունէր ութը ջորի: Գիւղացին իր սրան ու փայտը կը փոխադրէր առաւելապէս էշերով, անոր համար այս վերջիններուն թիւը շատ աւելի էր: Ամէն տուն ունէր անոնցմէ 2, 4, 5 և անոնց թիւը կը հասնէր մօտ 400 ի: Այսու հանդեժ այս բոլորը չէին ապրեցնէր գիւղացիութիւնը՝ որ սկսած էր վերջերս մեծ թիւով պանդխտութեան գլխել, մասնաւորապէս Ամերիկա, ուր դացած էր երկատարգրութեան գրեթէ մէկ չորրորդ մասը:

ԶՈՒՐԵՐ. — Գիւղին գաշտերը կ'ոռոգուէին Տէլիտաղի անտառներուն անհամար աղբիւրներուն կաղմած գետակովը:

Զմայլելի ջուրերով աղբիւրներ, գեղեցիկ մարգեր ու ծառաստաններ, առողջ օդ, առոյգ բնակչութիւն. այսպէս էր Խուռնավիլ: Գիւղին գլուխը ծորակի մը մէջ, կարմիր քարէ մը կը հոսի կաթնահամ ջուր մը՝ իր տեսակին մէջ աննման, որուն վերի աղբիւր կ'ըսեն: Վերի թաղին մէջ բարձր ու գեղեցիկ կամարով ուրիշ ջուր մը կայ, Պաշ աղբիւր կամ Խաչկունց աղբիւրը, որուն ջուրերը սակայն երբեմն կը կտրին ճամբաներու գէշութեան հետեւանքով: Գիւղը ապրեցնողը գիւղին ճիշտ կեդրոնը վազող ժշտահոսան Պողոտը կամ Բոգենց աղբիւրն է, որուն ալը յայտնի չէ: Ասոնցմէ զատ գիւղին գիմացը կայ Հանդիսարաց աղբիւրը, գետակին միւսը ափը, որ երկրորդական է: Ունի նաեւ ծծմբային ջուրի եռարան՝ Բոր աղբիւր յորջորջուած:

ԲԱՐՅԱՌԷ.— Խուռնավիլցիներու լեզուն անուշ բարբառ մըն է, զուտ հայկական հնչումով և մեր գրաբառ լեզուին բոլոր հարստութիւններովը ճոխացած: Թուրքերէն բառեր հազուադէպ են:

ՍՐԲՍՏԵՂԻՆԵՐ.— Գիւղին նշանաւոր տեղն է հանրածանօթ Լուսաւորչայ վանքը և անոր ու գիւղին միջեւ գրառնուած ժայռերուն վրայի բերդերու հետքերը: Գիւղէն զուրս կան սուրբերու ուխտատեղիներ:

Վ Ի Զ Ա Կ

ՏԻՎՐԻԿԻ ՇՐՋԱՆԻ ԳԻՒՂԵՐՈՒՆ

	Բնակիչներու թիւը		Վերապրողներու թիւը ‰
	1914ին	1919ին	
ՕՏՈՒՌ	610	40	6,50
Ս. ՅԱԿՈԲ	114	2	1,75
ԲԱՐՂԱՄ	450	1	2,20
ԱՐՄՈՒԹԱՂ	620	32	5,15
ԿԻՒՐԷՍԻՆ	800	50	6,25
ԲԱԼԱՆԿԱ	40	—	—
ԱՇՈՒՇԷՆ	686	30	4,60
ՄԻՐՎԱՆԱՅ	210	2	1.—
ԽՈՒՌՆԱՎԻԼ	1500	144	10.—
	<u>5030</u>	<u>301</u>	Միջին հասուով 6 ‰

Դ Է Պ Ի Խ Ր Ա Մ

Պաղեստինի տափարակ ու անջրդի դաշտերուն վրայ ա-
միսներէ ի վեր կազմուած ճերմակ վրանանաքաղաքի որբուկ
վրէժորդիներու լէզէոնը քանի մը օրէ ի վեր շարժման մէջ էր :

Ուխտագնացութեան այն ամէն ինչը՝ որուն պէտքը ըզ-
գայի էր վրիժառութեան խորաններուն առջեւ, պաշտպան
կառավարութեան մը կողմէ հոգացուած ու պատրաստուած էր :

Արեգական մայրամուտի վերջին ճառագայթները կը
զարնուէին՝ ուղղութեան մը վրայ սպասող ճնշուած ցեղին
վերջին ժառանգութիւնը եղող «Արեւելեան Բանակ»ի հայր-
դիներու օտար արեւներէն սեւաշած դէմքերուն վրայ :

Օգոստոսի սովորական ուժգին հովերը Միջերկրականի
կողմէ կը փչէին փոշխառն փոթորիկով, կարծես խեղդել
փորձելու համար ցեղի մը այն կարիճները, որոնք աշխարհի
զուլումներու ովկէանին մէջէն ամենակատաղի մրրիկներէն իսկ
անվտանգ դուրս եկած էին, իրենց դոյապայքարի հերոսու-
թիւնը ցոյց տալու աշխարհին : Այսպէս հովեր ու փոթորիկներ
իրենց կեանքի անբաժան ընկերն էին եղած միշտ, որուն մէջ
աներ ու թրժուեր էին Սերաստիայէն Վան և Տրապիզոնէն
Տիգրանակերտ տարածուող Մայր Հողին մէջ : Առանց վայր-
կեան մը իսկ ուշադրութիւն տալու թոյ անտանկի փոշինե-
րուն ու իրենց կռնակի ծանր պայուսակներուն, վաղուան
յառաջխաղացքի ոգեւորիչ վայրկեաններով համակուած, ու-
րախ տրամադրութեան տակ մարդու մը կը սպասէին :

Եւանկիւն ձեռնած բայց կանաչ ու բայց դեղին գոյնէ
գրօշակի մը վրայ հայ տաւերով «Ա. Լ. Երկրորդ Գունդ» տող
մը ասեղնագործուած էր՝ ներածաշակ մասնիկու կողմէ։ Այս
գրօշը իր գէնքին վրայ կը կրէր հայ caporal (տասնապետ) մը։

Այդ գրօշակին հովէն տարուբերուած ծալքերը միայն
գունդի մը հովանին էր ու միեւնոյն արեւն անոր փառքն ու
պատիւը։

Այլն ու ձախէն այսպէս դանադան գոյնիւրով գրօշակներ
մէկմէկու նախանձը շարժելու աստիճան միջնորդար կ'ոգե-
ւորէին։

Իրենք, ոչխարճի այս ահաւոր պայքարին մէջ աննշան
ռոյտ մըն էին թէև իրենց փոքր թիւով, բայց տարինիւրով ու
գարեւրով շարունակ հալածական ու տարագիր ազգի մը մի-
լիմաւոր դաւաճելու վրէժ-աղօթքներովը զօրացած, և
վաղուան ազատագրումին փառայել տեսիլներէն զինովցած,
կը խորհէին թէ մէկ թափով միանգամ ընդ միշտ պիտի լու-
ցնեն վեց դարերու ճիւղող բռնակալի մը հնչեցուցած աւե-
րումի ու ճնշումի շնական պատգամները՝ զրկուած ու անի-
րաւուած դժբախտ ազգի մը վրայէն։

Մութը տիրելու վրայ՝ եղջերափողը իր սուր ձայնով
զմեղ կը հրաւիրէր պատրաստ գտնուելու։ Հայկ. Գունդին
կազմակերպիչ հայասէր Գնդապետ ազնիւ Րօմէօն էր եկողը։
Ամէն անգամ զինքը տեսնելու՝ Րաֆֆիի «Սամուէլ»ին մէջ
նկարագրած Մուշեղ Մամիկոնեանի ուրուականին դիմաց կը
զգայի ինքզինքն։ Այս «ճտարական»ն էր որ հայ բանակի մը
զլուին անցած, տարագիրները ազատելու պիտի երթար Ա-
րարիոյ անապատներուն ընդմէջէն, ինչպէս Մուշեղը իր մար-
դիկներով՝ Բագրեւանդի դաշտերում։

*
* *

Մէծաւել արտօրական գիւղը ետ մնացած էր այլևս, ու
անդին, արեւելքէն, բոլորակ լուսինը սակեգոյն, դուրս կու-

դար ամպերուն մէջէն ժպտերես : Սա Իսրայէլի լուսեղէն ամպն էր՝ որ նոր Իսրայէլ մը պիտի առաջնորդէր դէպի Հայաստան , Աւետեայ Դրախտովայրը :

Քանի մը կարգ ստաջ , քառեակի մը մէջէն կամաւոր բն-
կեր մը ջած հայնով ու տխուր թաթռացումով սէր երգելով
կը քալէր .

«Յաճցիք շնուեր, ցածցիք, վրանուդ անցնիմ,

Իմ տարագիր էարիս օգնութեան համար» :

Բոլոր կամաւորներու ուշադրութիւնը հին էր , ազդուած էին խօսքերուն արթած տրամուծիւններէն : Չէ՞ որ ամէնքն ալ սիրելիներ ունէին տարագրութեան մէջ՝ անապատի աւա-
ղուաքը , և այժմ՝ զանոնք փրկելու , անոնց օգնութեան հաւ-
նելու առիթը կը ներկայանար :

Ու այսպէս ծանր բեռներով երկար քալելէ վերջ՝ շատ յոգներ էինք , բայց երբեք չէինք զգացեր : Պատի Սարարը , հրէական Տօյրան գիւղը և դեղեցիկ Ռամլէն անցեր էինք , Բանթէն և երկաթուղիին գիծը մեր ձախը թողած՝ դէպի աջ խորտուրտ ու քարուտ ձորերով ելեր էինք Նապլուսի ուղղութեան վրայ անանուն բլրակ մը , վերջին իջեւանը մեր խրամամուտի ճամբորդութեան : Բլրակէն քայլ մը անդին օր ցերեկով գնալ վտանգաւոր էր . իրիկուան մութին սպասե-
լու հրամանը տրուած էր :

Պաղեստինի ճակտին ընդհանուր հրամանատարը զօրա-
վար Ալէմպլին երկրորդ անգամը բլլալով հոգ՝ այդ անանուն բլրակին վրայ անգամ մըն ալ աչքէ կ'անցընէր Հայկական Լէզէոնը , համոզում գոյացնելու համար թէ՛ ճակատ մը յանձ-
նելու վստահութիւնը կա՞յ այս անօրինակ ու առաջին Հայ Բանակին :

Մէկ ժամ անցած է արդէն և զօրավարը խիստ դո՛-
մնացած է մեր տրտաքին երեւոյթէն , որմէ տեսակ մը ան-
զուսպ վրէժխնդրութեան եռանդ կ'արտայայտար՝ խրոխտ և
կազմ ու պատրաստ կեցուածքով :

Եւ ահա՛ Հայկ, Բանակին յանձնուեր էր ամենէն անա-
ռիկ եղող «Արարա» բլրակի ձակատը, հոն, Բաֆա դիւղին
դիմաց: Ահարկու թնդանօթներու դղրդազին գոռումները և
օդանաւերու լժլժուքը սովորական ձայներ դարձեր էին մեր
ականջին: Վարժ էինք այլեւս հիմա, և կը մնար միայն
խրամամուտը, Թուրքերուն դէմ-յանդիման կենալը:

Իրիկուան մութը պատելէ վերջ, առաջին վաշտի զին-
ւորներս յիսնեակ-յիսնեակ զանազան ուղղութեամբ զազանի
արահետներէ կը քալենք բախտի որոյման վայրը: Պզտիկ
զող մը կար շատերուս մէջ, վախի դողէն աւելի՝ յուզման
դողն էր այս, որովհետեւ հո՛ւ էր որ մեր զարաւոր թշնա-
միին հետ պիտի չափուէինք Նապոլուի չոր սարերուն վրայ,
ուրտեղ Իրաւունքի և Արդարութեան կշիռի նժարը վաղը
պիտի ծանրանար ի նպաստ Դաշնակիցներուն:

Կէս ժամուան կարճ ճամբայ մըն էր մինչեւ Բաֆա, որ
անձայն անշուշտ քալելով կտրեցինք խրամներու մէջ, հոն,
մեղմէ առաջ, հնդկական զօրագունքեր էին որ կը հսկէին խը-
րամներուն մէջ:

Պահակներու փոփոխութեան ու կարգ մը հրահանգնե-
րու փոխանցման ձեւակերպութիւններէ վերջ մտանք խրամ-
ներու մէջ՝ հինգ հարիւրէն հազար մէթր միջոցի մը վրայ՝
Թուրքերու դիմաց:

Ընկերներու տրամադրութիւնները միշտ լաւ էին և ան-
վախօրէն սպասելու դիրքին մէջ մնացին՝ միշտ խրոխտ: Եւ,
որքան որ Թուրքերու դիրքերը մեղմէ ապահով էին և բլը-
րակը անատիկ, բայց բան մը չարժեց ապագայ յարձակու-
մին, ուր անլուր հերոսութիւններով հայ քաջերը արժանա-
ցան օտար զօրավարներու զնահատականներուն և անժա-
հաղան Արարայի վրայ՝ մտերմութեան կապ մը հաստատելով
Մայր Արարատի հետ:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՈՒՒՏԱՒՈՐՆԵՐՈՒՆ

ԱՐՏԱՇԷՍ ՄՐՁԻԿԵԱՆ. — Ծնած է 1890ին՝ Աշուշէն գիւղին մէջ: Փոքր հասակէն հօրմէ որբացած՝ մօրը խնամքով մեծցած և կրթուած է գիւղին վարժարանին մէջ: Օսմանեան Սահմանադրութենէն վերջ ամուսնանալով, քանի մը տարի ևս գիւղին մէջ մնալէ յետոյ՝ 1913ին կ'երթայ Ամերիկա, ուրկէ 1918ի սկիզբները իբրև կամաւոր կը մեկնի Կիպրոս և կը մտնէ Արեւելեան Լէգէոնի Գ. վաչտին Դրդ գունդին մէջ ու կը մասնակցի ծանօթ հերոսական կռիւներուն: Պարկէտ, ազդասէր և պարտաճանաչ երիտասարդ մը՝ որ քանի մը տարիներ ևս վարած է իր ծննդավայրի վարժարանին հոգաբարձութիւնը: Դաշնակցական: (Իր լուսանկարը տեսնել՝ էջ 60):

ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՐԵԱՆ. — Ծնած է 1883ին՝ Բարզամ գիւղը: Ամուսնացած և քանի մը զաւակներու տէր կտրիճ հայր մը, որ աղղուելով իր հայրենիքի կրած անլուր դժբախտութիւններէն՝ Ամերիկայի Ազգ. Միութեան կոչին ի պատասխան կամաւոր կը դրուի և կը մեկնի Կիպրոս ու կը միանայ Արեւել. Լէգէոնի Գ. վաչտի Դրդ գունդին: Չեղոք:

ԳՐԻԳՈՐ ՏԷՐ ԴԱԻԹԵԱՆ. — Ծնած է Օտուռ գիւղը 1883ին: Փոքր հասակէն հօրմէն զրկուած, որը Գրիգորը կը յանձնուի իր մօր խնամքին՝ որ զայն կը դնէ գիւղին կրթարանը, ուր բաւական ուսանելէ վերջ, ինքնօգնութեամբ ալ զօրացած՝ կը ծանօթանայ նաև ֆրանսերէնի և թուրքերէնի: Հուսկ յետոյ իր մայրն ալ կորսնցնելով, մինչև Օսմ. Սահմանադրութեան թուականը կը թափառի Սեբաստիա, Եւդոկիա, Հէրէկ, Ամասիա և Սամսոն՝ ուրկէ վերջ կը մեկնի

Պոլիս՝ իր եղբորը քով: Հոն
կը մասնակցի զանազան կրթա-
կան շարժումներու, մասնաւո-
րաբար իբր ատենապետ Օ-
տուռ գիւղի «Ուսումնասի-
րաց»ին: 1910ին կը թողու Պո-
լիսը և կը մեկնի Ամերիկա,
ուրկէ կը վերադարձուի իբրեւ
նուսրիս: Գրիգոր անվհատօրէն
1912ին կրկին փորձ մը կ'ընէ՝
այս անգամ զէպի Հարաւային
Ամերիկա և կը յաջողի երթալ
Պուէնոս Այրէս: Տեղուոյն Հա-

յութեան պառակտուած վիճակին պատճառով, հակառակ իր
փափագին, չի կրնար ա-
ռաջին օրերէն իսկ կամա-
ւոր մեկնիլ, բայց վերջա-
պէս 1918ին կը հասնի իր
իտէալին՝ մտնելով Արեւել.
Լէզէոնի Գ. վաշտին հայ-
կական բաժնին մէջ: Դաշ-
նակցական:

ԳՐԻԳՈՐ ՓԱՆՈՍԵՍՆ. —

Կիւրէսին գիւղի աչքառու
ազգայիններէն Փանոսեան
Մարգար աղայի զուակը՝
հազիւ 25 տարեկան: Տղայ
հասակէն կը մեկնի Պոլիս,
յետոյ Ամերիկա՝ ուր կը մը-
նայ մինչև ընդհ. պատե-
րազմը: Հայկ. տեղահանու-
թեանց և ջարդերու լուրե-

ընն ազդուած, առաջին օրերէն իսկ կ'ուզէ երթալ Կովկաս՝
կռուելու համար, բայց կարգ մը խոչընդոտներէ կ'արգիւնուի:
Վերջապէս 1917ին կը յաջողի երթալ Կիպրոս և կը մտնէ
Արեւել. Լէգէոնի Բ. վաչախ ճրգ դունդին մէջ: Եռանդուն
և աշխոյժ երիտասարդ մը: Դաշնակցական:

ԶԱՏԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ԵՒ ՍԵԴՐԱԿ ԷԶԻԿԵԱՆ
ԶԱՏԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.— Ծնած է Արմուժաղ գիւղը

1897ին: Դպրոցական չրջանէն իսկ կը մտնէ յեղափոխական շարքերու մէջ: Դպրոցը լքելով կը լծուի կրթական աշխատանքի և տարի մը Բալանկա գիւղի ուսուցչութիւնը կը վարէ: 1913ի աշնան Վասիլենց Սուրբի արժանիներուն տակ հրաժեշտը կուտայ իր ծնողքին և ծննդավայրին և երկու ամիս վերջ կը հասնի Նիւ Եորք, ուր հազիւ տարի մը ապրած՝ վրայ կը հասնի ընդհ. պատերազմը: Զատիկ երկու տարի ապարդիւն գիմումներ ընելէ վերջ՝ հազիւ թէ 1917ի կիտուն կը յաջողի իբր կամաւոր մտնել Ֆրանս. Արեւելեան Լէգէոնին մէջ՝ ի Կիպրոս: Իր ցոյց տուած կարողութեանը և քաջութեանը համար անմիջապէս բարձրացաւ գեր-յիսնապետի (sergent) ստորձանին և միշտ յարգուած էր իր սպաներէն: Ինքը կրտսերադոյն կամաւորն է Վրէժի Ուխտաւորներուն:

ԹՈՐՈՍ ՆԱԳԱՇԵԱՆ. — Բնիկ Օտուռ գիւղացի՝ ծնած է 1884ին: Ինքը ի բնէ ուշիմ, գրեթէ առանց վարժարան յաճախած ըլլալու սորված է գրել ու կարդալ: Ամուսնացած է 1905ին, սակայն իր բաղմանդամ ընտանիքին ծախքերուն տոկալու և ապագան ապահովելու մտահոգութեամբ՝ հինգ տարի վերջ կը մեկնի Ամերիկա և կը հաստատուի Վոթրվըլիթ քաղաքը, ուր, թէև լծուած գործաւորական կեանքի, բայց իր հանգիստի ժամերուն մեծ մասը կը զոհէ յեղափոխական և կրթասիրական գործերու: Այսպէս, իր գիւղին անունով կազմուած «Ուսուցչասիրաց»ին գործօն անդամակցութիւն ունեցած է: Վերջապէս ընդհ. պատերազմը ծագելէն գրեթէ 2 ու կէս տարի ետք կը յաջողի կամաւոր մեկնիլ Կիպրոս՝ միանալու համար Արեւելեան Լէգէոնին, և կը մտնէ Դրդ գունդին մէջ: Ինքը միշտ սիրուած և յարգուած է ընկերական չրջանակներու մէջ: Դաշնակցական: (Իր լուսանարը տեսնել՝ էջ 60):

ԹՈՐՈՍ ՂՕՆՁԷԿԻԻԼԵԱՆ. — Ծնած ու սնած է Կիւրէսին գիւղին մէջ: Վրէժի Ուխտաւորներու շարքին մէջ երիցագոյններէն մէկը, որ, հակառակ իր քառասունի մօտ տարիքին, երիտասարդական եռանդով նետուեցաւ զինուո-

բաւական ասպարէզը՝ զինքը անհանգստացնող սուրբ պարտա-
կանութեան ձայնին հնազանդելու համար: Եւ ահա 1917 ին
կամաւորներու խումբի մը հետ զինքը կը տեսնենք Կիպրոս՝
Արեւել, Ալեքէոնի Բ. բաժինին մէջ իբրեւ Վրէժի Ուխտա-
տաւոր: Ղօնջէկիւղեան աննման էր իր անձնուիրութեամբ
և բարձր բարոյականով: Ս. Դ. Հնչակեան:

ԹԱԴԷՈՍ ԴՈՉԵԱՆ. — Ծնած է 1885 Յունւարին Խուռ-

նաւիլի մէջ: Եօթը տարեկանին հօրէն որբացած՝ կը յանձ-
նուի իր մօր պաշտպանութեան, և, ատեն մը դպրոց յաճա-

խելէ յետոյ նիւթական անձկութեան հետեւանքով կը ստիպուի մտնել զօրծնական կեանքի մէջ, 1907ին ամուսնանալով երկու զաւակի հայր ըլլալէ վերջ՝ ձեռք կ'առնէ պանդրխտութեան ցուպը և Պոլիս-Մարսէյլ գծով կը հասնի Նիւ-Յորք, ուր իրեն կ'ապահովէ բաւական զիւրակեցիկ պայմաններ: Եւ ահա, 1915ին, արհաւիրքի առաջին օրերուն իսկ, Արիանկէլի վրայով կը հասնի Թիֆլիզ և կը մտնէ ող-

Ետեւէն ալէն ձախ՝

Յարութիւն Պուճիկեան, Ժաշիկ Շուշանեան, Խաչիկ Խողիկեան,
Մովսէս Պետիկեան, Թորոս Նազաշեան:

Սոջեւէն ձախէն աջ՝

Յովհ. Մըջիկեան, Յովհ. Թորոսեան, Վաղարշակ Շատեան:

բացեալ Քեոբի գունդին մէջ՝ որ զանազան արիւնհալի ընդհարումներէ վերջ յաղթանակով յառաջացաւ մինչև Բէլանտուղ: Երբ ուսական կառավարութեան կողմէ կամաւորական բանակները լուծուեցան, Գոչեան հարկադրուած վերա-

դարձաւ Ամերիկա, և, 1917 ին երկրորդ տնգամ ըլլալով զինուորագրուեցաւ Արեւել. Լէզէոնի 9-րդ գունդին մէջ, ուր իր դերագասներուն կողմէ խիստ գնահատուելով՝ բարձրացաւ գեր-յիսնապետի (սէրժան) աստիճանին: Վառվորուն և քաջ երիտասարդ մը՝ որ համակ աւիւն ու կեանք է: Դաշնակցական:

ԽԱՉԻԿ ԽՈՉԻԿԵԱՆ. — Ծնած է Օտուռ գիւղի մէջ և հղբայրն է՝ 1896 ի Օսմ. Պանքայի զէպքին հերոսներէն Յակոբ Խողիկեանի: Ինքն ալ շատերու պէս Հայրենիքի ազատագրութեան սիրովը բոցավառուած՝ 1918 ի սկիզբը բազմաթիւ ընկերներու հետ Ամերիկայէն կը մեկնի Կիպրոս՝ Արեւել. Լէզէոնին միանալու համար: Հոն կը մտնէ Գ. վաչտի 7-րդ գունդին մէջ և կը մասնակցի Արարայի հերոսամարտին: Դաշնակցական:

† ԽԱՉԻԿ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ. — Աշուշէն գիւղի լաւագոյն և կտրիճ զաւակներէն մին՝ հազիւ 25 տարեկան, որ 1918 ի սկիզբը Ամերիկայէն ճամբայ ելաւ բազմաթիւ ուխտաւոր ընկերներու հետ, և հազիւ թէ իր երազները իրականութեան մօտեցած, Տարսոնի մէջ դիտապաստ ինկաւ՝ իր առած անխոհեմ մէկ քայլին հետեւանքով, ու այսպէս հղաւ վերջին զոհերէն մէկը՝ մեր տանջուած Հայրենիքին: (Իր պատկերը տեսնել՝ էջ 60):

ԿԱՐԱՊԵՏ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ. — Հայրենիքի Ուխտաւորներուն հսկան է և հին կամաւորը՝ Նոր Ուխտին: Ծնած է 1892 ին Արմաւիրի գիւղի մէջ: Հայրը շատ կանուխէն զէպի Ամերիկա պանդխտացած ըլլալով, խիստ չքաւորութեան մէջ կ'անցընէ իր մանկական և դպրոցական տարիները: Հազիւ 17 տարու, Ամերիկա կը մեկնի իր հօրը քով, ուր մէկ կողմէ աշխատութեամբ պարապելով՝ միւս կողմէ կը մտնէ յեղափոխական շարքերու մէջ «օծուելով» տարաբախտ Ակունի կողմէ: Երկու տարի վերջ կը փափագի հայրենիք:

վերադառնալ հօրը հետ միասին, բայց վերջինիս բացարձակ մերժման վրայ՝ առանձին կը դառնայ գիւղ, ուր կ'ամուսնանայ և զաւկի մը հայր ըլլալէ վերջ, դարձեալ հարկադրուած, Շիժկու բլուրին վերջին մնաք բարովը տալով կը բաժ-

նուի գիւղէն (1913)։ Վրայ կը հասնին սև ու դուժկան օրերը։ Քարուքանդ եղեր էր իր տունն ու վաթանը, և ահա Կարապետը կը տեսնէք Թիֆլիզի մէջ (1915) իբրև կամաւոր՝ Անդրանիկ փաշայի հրամանատարութեան տակ։ Կը սուրան յաղթական արծիւները՝ որոնց մէջն է Կարապետ, և, Արճէշի, Ալճաւազի և Ախլաթի կռիւներուն մասնակցելէ վերջ՝

Պիթլիսի առաջին գրաւումին կը մասնակցի, ցոյց տալով իր առանձին քաջութիւնը և զինքը հրահրող վրէժը։ Ռուսական ձախողութեան վերջ՝ չատերու հետ կը ստիպուի լքել բանակը ու այս անգամ կրկին կ'ուղեւորի Ամերիկա (1916), հրամանատար Անդրանիկէն առնելով ինքնագիր ազատարար մը, իր քաջագործութեանց վկայականը՝ տասնըվեց զանազան կռիւներու մէջ։ Եւ, տարին հազիւ բոլորած, Ամերիկայի Ազգ. Միութեան կոչին դարձեալ կը պատասխանէ և 1917ի աշնան կրկին կը զինուորագրուի Ֆրանս. դրօշի տակ և կը մեկնի Կիպրոս, ուր իր պարթև հասակին պատճառաւ խաղախ տիտղոսը կը ստանայ իր քափիթէնէն։ Կամաւորներու լէգէոնին մէջ Կարօն չի ճանչցողներ շատ քիչ են։ Ինքը կամքի և հայրենասիրութեան կենդանի օրինակ մը եղած է իր բոլոր ծանօթներուն մէջ։ Դաշնակցական։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ. — Ծնած է 1880 ին Աշուէն գիւղին մէջ, ուր քանի մը տարի ուսանելէ վերջ կը հետեւի երկրագործութեան։ 23 տարեկանին կ'ամուսնանայ իր գիւղէն աղջկան մը հետ և կը մնայ հոն մինչև 1911։ Այս թուականին կուգայ Պոլիս՝ աշխատելու, և, հազիւ ե-

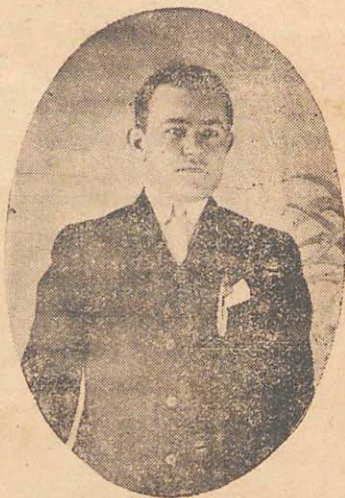

րեք տարի անցած՝ կը չըլթայազերծուի համաշխարհային պատերազմը: Կարապետ բռնի կը զինուորագրուի նախ թուրք բանակին, և իբրև նիզամիյէ՝ Կէլիպօլուի և Տարտանէլի կռիւներուն մասնակցելով՝ Էտիրնէի և Թրակիոյ շրջանը կ'ընէ և Պանտրմայի ճամբով կը դրկուի Իզմիր-Աֆիօն Գարահիսարի ճամբով Գոնիա-Պողանթի-Հալէպ և Դամասկոս, կը կտրէ Սինայի անապատը և կը հասնի Կազզա, ուր 1917ի դարնան գերի իյնալով Անգլիացիներուն ձեռքը՝ կը տարուի Եգիպտոս: Հոն Ազգ. Միութեան միջամտութեամբ դարձեալ կը զինուորագրուի ու կը մեկնի Կիպրոս՝ ծառայելու համար Արեւելեան Լէգէոնին մէջ: Ընկեր Կարապետ մեր կամաւոր ընկերներուն մէջ ամենէն վրէժխնդիրը ըլլալ կը թուէր, վասնզի Պողանթիէն մինչև Կազզա աչքովը տեսեր էր Հայութեան համատարած գերեզմանը, բռնացած դանկերը և ջարդուկոտոր ոսկերոտիքը՝ իր նահատակ եղբայրներուն և քոյրերուն: Ս. Դ. Հնչակեան:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԷՖԷՆՏԵԱՆ.— Բնիկ Օտուռ գիւղցի, ծընած է 1890ին: Տղայ հասակէն որբանալով՝ իր մօրուին խնամքին տակ քիչ մը ժամանակ միայն կրնայ դպրոց յաճախել, և հազիւ 20 տարու՝ կը պանդխտէ Պոլիս: Հոս երեք տարի մնալէ վերջ կը ճամբորդէ դէպի Պուէնոս Այրէս՝ ուր կը ծանօթանայ նաև սպաներէն և յունարէն լեզուներուն: Իր ընկերոջ Տէր Դաւիթեանի հետ թէև առաջին օրերէն իսկ իբր կամաւոր կ'ուղեն զինուորագրուիլ, սակայն հաղիւ զինադադարի սկիզբները կը յաջողին հասնիլ իրենց նպատակին, մեկնելով Կիլիկիա և մտնելով Ֆրանս. հեծելազօրաց դուռդին մէջ: Համբարձում սիրուած և յարգուած դէմք մըն է իր ընկերական շրջանակներուն մէջ: Դաշնակցական:

ՄՈՎՍԷՍ ԹՕԻՆԱՆ.— Բնիկ Օտուռ գիւղացի, ծնած է 1883ին՝ երկուորեակ: Փոքր հասակէն մօրմէ որբացած և պանդուխտ հօրը կողմէ ալ մոռացութեան մէջ լքուած՝ քանի մը ամիս միայն կրնայ դպրոց յաճախել: Մինչև 22 տարեկանին մնալով հայրենի հողին վրայ, 1905ին կը հասնի-

Ատանա, ուր երկու տարի վերջ կ'իմանայ Եղիպտոս բնակող իր երկուորեակ եղբոր մահը, որմէ համեստ գումար մը ևս կը ժառանգէ, որով կը ձեռնարկէ փոքր գործի մը և կը շարունակէ մինչև 1908: Այս թուականին կուգայ Պուլիս, ուր կը վերադառնէ իր հայրը՝ որ արտասահմանէն նոր վերադարձած էր: Տարի մը վերջ կը մեկնի Ամերիկա և աշխատութեամբ քիչ մը գրամ խնայելով կը նշանուի պիւղացի աղջկան մը հետ: Վերջինս իր ետրին միանալու համար հազիւ Պուլիս հասած՝ կը պայթի ընդհ. պատերազմը և նեղուցները կը փակուին: Անձկութիւնը կը պատէ Մովսէսի սրտին մէջ: Ահադանգը հնչած էր. կ'ուզէ լուծել Յեղին վրէժը, և ահա, երկար դիմումներէ և սպասումներէ վերջ, 1917 ի ամրան կը յաջողի համալ կամաւորներու բանակատեղին, ուր կը մարզուի և կը դառնայ իբր վարժ ուսուցիչ և առ այս՝ շաւ գիմուորի մը կալօնը կը կրէ իր թեւին վրայ: Իր լրջութեամբ և աշխատասիրութեամբ սիրուած ուխտաւորն է Վրէժի ճամբուն:

ՄԱՆՈՒԿ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ. — Ծնած է Աշուշէն գիւղի մէջ 1888 ին: Շատ փոքր հասակէն հորմէ որը մնացած՝ թշուառ մանկութիւն մը կ'անցընէ: Քսան տարեկանին կը ճամբորդէ Պուլիս, ուր քիչ մը մնալէ վերջ կ'երթայ Գահիրէ և վերջնականապէս կը հաստատուի հոն և կը յաջողի բաւական լաւ գիրք մը ապահովել իրեն՝ ապրելով և ապրեցնելով իր թշուառ մայրն ալ: Խառնուածքով քմբոս մատաղ հա-

սակէն նետուած էր արդէն յեղափոխութեան մէջ: Հայրենիքին կրած վերջին մեծ աղէտը զինքը կ'ալեկոծէ և վերջապէս Յգիպտոսի Ազգ. Միութեան կողմէն վրայ՝ իր կուտակուած փոխ-վրէժը լուծելու ժամը հասած կը նկատէ և 1916 ի վերջ իբրեւ կամաւոր կ'ուղեւորի 'Կիպրոս' Արեւել. Լէգէոնին մէջ ծառայելու համար: Ինքը իր հեզ և զուարթ բնաւորութեամբ միշտ փնտռուած մարդն է ընկերակաւն շրջանակներու մէջ: Դաշնակցական:

† ՄԻՔԱՅԷԼ ԵՂԻԿ-ԵԱՆ. — Կիւրէսինի մէջ ծնած է 1886 ին: Զաւակն է հարստութեան տէր ընտանիքի մը՝ որ կը չքանար 95 ի համիտեան ջարդերուն: Գիւղին Հայկազեան վարժարանին մէջ նախնական կրթութիւն մը առնելէ վերջ՝ կը սկսի օգնել իր հօր աշխատութեանց իբր երկրադործ: 1911 ին կը մեկնի Ամերիկա և մէկ կողմէ կ'օգնէ իր կարօտ ընտանիքին, միւս կողմէ կը նուիրուի յեղափոխական և հասարակական գործերու, գործօն մասնակցութիւն մը բերելով իր գիւղին «Ուսումնասիրաց»ին: Կուգան Հայուն դժխեմ օրերը. Միքայէլ դարձեալ

պատնէշին վրայ է, և, 1917 ին, Ամերիկայէն ճամբայ կ'իյ-

նայ Բորթ-Սայխտի կամաւորական գունդին միանալու համար: Քէմբը հասնելուն՝ կը դբուի Կարմիր Սաչի մէջ իբր քթիչի ոգնական և կը ստանայ շաւ գիւնուորի կալօնը իր թեւին վրայ: Եռանդուն և անձնուէր բնկեր մը: Հիւանդացած ու մեռած զին. ծառայութեան մէջ 1919 ին: Դաշնակցական:

ՄՈՎՍԷՍ ՊԵՏԻԿԵԱՆ. — Ծնած Աշուշէն գիւղը և զաւակն է հանրածանօթ գերդաստանին: Թէև ժանկութենէն հայրը կորսնցուցած, սակայն եղբօրը և աղգականներու գութգութքանքին տակ մեծցած է, ստանալով նաև գիւղական համեստ կրթութիւն մը: Պատանի հասակին մէջ պանդխտած է դէպի Ամերիկա, ուր հինգ տարի մնալէ վերջ իբր կամաւոր մեկնած է Կիպրոս՝ մտնելով Հայկ. Լէգէոնի Գ. վաշտին 7րդ. գունդին մէջ: Անձնուէր և ուխտուած զինուորին է Վրէժի ճամբուն: Դաշնակցական: (Իր լուսանկարը տեսնել էջ 60):

ՄԻՆԱՍ ԹԱԹԱՐԵԱՆ. — Ծնած է Սուսնավիլի մէջ: Հայրենիքի ուխտաւորներուն ամենէն տարէջը, որ հակառակ իր տարիքին, ծառայած է երկտասարդի մը աշխուժութեամբ և կորովով: Ամերիկահայ Ազգ. Միութեան կոչին ի պատասխան՝ ճամբայ կ'եղէ դէպի Կիպրոս, սակայն բաց ուղիէն մէջ կը զիմաւորուի գերման ընդծովեաներէ և խուճապի մատնուելով բոլոր ճամբորդները ծովը կը նետուին, բայց բարեբախտաբար մեծամասնութիւնը կ'ազատուի: Վերջապէս կը հասնի Կիպրոս և կը մտնէ Բ. վաշտի 4րդ. գունդին մէջ, ուր ցվերջ կը ծառայէ: Ինքը մոլի ազգասէր մըն է և այդ պատճառով ստացած է «ազգային» յորջորջումը: Քեռայրն է Զիմ-մառաղի հանրածանօթ Բիծային: Դաշնակցական:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՈՒՃԻԿԵԱՆ. — Միրվանայ գիւղի ընտրելագոյն երկտասարդն է՝ հաղիւ 25 տարեկան և զիտակ իր ազգային պարտականութեան, և որ ձգելով Ամերիկայի խաղաղ միջոցորտը՝ ընտրած է Հայրենիքի փրկութեան փշոտ ճամբան: Եւ ահա՝ 1918 ի յունուարին իր զինակից բնկերներուն հետ կը մեկնի Կիպրոս՝ դէպի Արեւել. Լէգէոն: Հոն

յովերջ անձնուիրօրէն կը կատարէ իր պարտականութիւնը՝ ստանալով bon soldatի գնահատութիւնը: Հեղահամարայր և անձնուէր հոգի մը: Դաշնակցական: (Լուսանկարը տեսնե՛ք էջ 60):

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՐՈՍԵԱՆ. — Աշուշէն գիւղի մէջ ծընած, ամուսնացած և բնտանիքի աէր ուխտուած գինուորն է պաշտելի վաթանին: Ինքը 1912 ին մեկնած է Ամերիկա՝ իր և իրեններուն ապագան պատրաստելու համար: Ուրքան ընտանիքի բարի հայր մը, նոյնքան թուեղ ազգասէր ոգիով տոգորուած բլլալով՝ անմասն չի մնար կամաւորական շարժումէն, և 1918 ի սկիզբին խումբ մը ընկերներու հետ կը մեկնի Կիպրոս՝ ծառայելու համա՝ Արեւել. Լէգէոնին մէջ, որուն Գ. վաշտին 7 թղ. գունդին կը պատկանէր: Դաշնակցական: (Իր լուսանկարը տես՛ հի էջ 60):

ՅԱԿՈԲ ՍՆՏՐԵԱՆ. — Մէկը Աշուշէն գիւղի քաջորդիներէն և անծանօթ մնացած այն իսկական հերոսներէն՝ որոնք «քարերէն ծնան» և Հայրենիքին փրկութիւնը դարբնեցին: Յակոբիկ թէև գեղջուկ ծնած և բախտին բերումով անուս մնացած՝ սակայն ի ընէ աղատութեան շունչով տարուած բլլալով, անդրաս լանտեանի ավերէն կը խոյանայ արծիւներու ասպարէզը՝ Կիպրոս կղզին և կը մտնէ Արեւելեան Լէգէոնի Բ. արազահարուած գունդին մէջ և հոն յովերջ կը ծառայէ իբրև անձնուէր գինուոր և իբր այդ՝ անվհատ արտոյեան մը կը հանդիսանայ հասարակայ դասին: Դաշնակցական:

ՅԱԿՈԲ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ. — Ծնած է Աշուշէն գիւղ և դաւաճին է հանրածանօթ «միւտիր»ին: Ծառ կանուխէն պանդրիստացած բլլալով Պոլիս՝ գործօն գեր ունեցած է նոյն աւանի իր պատկանած Հնչակեան Լուսակցութեան: 95 ի Հայկական ջարդերու թուականին կատարուած Պապը Սլիի ցոյցերուն մասնակցած բլլալուն համար աքսորուած է իր գիւղը, ուր ամուսնանալով հայր եղած՝ մէկ քանի դաւաճներու: Օսմ. սահմանադրութենէն վերջ կրկին Պոլիս դարձած է և անտի-

մեկնած Ամերիկա, ուրիշ 1918ի
ակիզդները խուճը մը բնկերնե-
քու հետ կը մեկնի Կիպրոս՝ Ա-
րեւել. Լէզիսի Գ. վաշտի
սեփական հօրանի մէջ: Վրէժ-
խնդրութեան և քաջութեան
աննման տիպար մը: Հ. Ս.
Ռամկավարական:

ՆՈՐԱՅՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.

— Ծնած է 1885 Ապրիլին Ար-
մուքաղի մէջ: Ութը տարեկա-
նին կը սկսի յաճախել գիւղին
Ս. Փրկչեան վարժարանը, սա-
կայն 95-96ի Հայկ. Զարդերուն
շատերու հետ կը ստիպուի լքել
գայն, և կը ստանձնէ գործ մը՝

իր բաղձանդամ բնտանիքին
ապրուստը ապահովելու հա-
մար: Դպրոցէն դուրս աշ-
խատած է ինքնօգնութեամբ
առաջ առնել իր ուսումը:
Գանձերիւ տարեկանին կ'ա-
մուսնանայ իր գիւղին բարե-
կեցիկ բնտանիքի մը պատ-
կանող աղջկան մը հետ: Օսմ.
Սահմանադրութեամբ ոչ-խա-
լամներուն զինուորագրու-
թեան հրատարակման թը-
ւախանէն սկսեալ, առաջին
անգամ զինուոր կ'արձանա-
գրուի թուրք բանակին մէջ
1910ի աշնան: Այդ թուա-
կանէն սկսեալ մինչև Պալ-

քանեան պատերազմը իր ծառայութեանը միջոցին Արաբիէր, Խողաթ և Օվաճըզ (Տէրսիմ) կարգ մը քիւրտ աւազակախումբերու դէմ մղուած կռիւներուն մասնակցելէ վերջ՝ յաջորդաբար կ'անցնի Երզնկա, Չմշկածաղ, Բաքերդ և հուսկ ուրեմն Պոլսոյ մէջ ծառայութիւնը շարունակելով, 1912 ի վերջերը կը լքէ զինուորութիւնը և կ'անցնի Ամերիկա, ուր հինգ տարի գործարանական կեանքի մէջ կը մնայ՝ մինչև 1917 Հոկտեմբերի վերջերը՝ ուր իբր կամաւոր կը մեկնի Կիպրոս։ Հոս, Արեւել, Լէզէնին մէջ քիչ ատենէն տասնապետութեան բարձրանալով՝ կը մասնակցի նոյն բանակին հետոսական կռիւներուն։ Դաշնակցական։

ՌՈՒԻԷՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ. — Կիւրէսէն գիւղի երիտասարդ ոյժերէն մըն՝ որ Օսմ. սահմանադրութենէն յետոյ մեկ-

նաժ Ամերիկայի Լին քաղաքը՝ ուր ապրած է մինչև վերջ։ Յեղափոխականի և ազգասէրի մարուր տղպար մը, որ հակառակ օտարութեան մէջ անցուցած երկար տարիներուն, իր սրտին մէջ կենդանի պահած է հայրենիքի սէրը, միշտ հրահրելով և խանդավառելով նաև իր ընկերները։ Այսպէս, 1917/ն Ամերիկահայ Ազգ. Միութեան կոչին վրայ, խելոյն, իր խումբ մը ընկերներով, կը փութայ

իբր կամաւոր ծառայելու համար Կիպրոսի Արեւել, Լէզէնի Բ. Վաշտին ճրգ. գունդին մէջ։ Ս. Դ. Հնչակեան։

† ՍԵՂՐԱՅ ԵԶԻԿԵԱՆ. — Ծնած է 1891 ի գարնան Արմուժաղ գիւղը և նախնական ուսումը ստացած տեղւոյն Ս. Փրկչեան վարժարանին մէջ։ Իր ընտանիքին ապրուստին սխրոյն ակամայ դպրոցէն զրկուելով՝ պատանի հասակէն փարած է մաճին և մաճկալին, միաժամանակ, բոտ գաւառական աւանդական սովորութեան, փոքր հասակէն մտած ամուսնական կեանքը։ Ի, 19 տարին հազիւ թեւակոխած, կը խորհի

պանդխտել Պոլիս՝ ապագայ մը պատրաստելու հեռանկարով : Եւ ահա Սեդրակ տկամայ կը բաժնուի հայրենի դաշտերէն եւ կը համնի Պոլիս, որ սակայն յազուրդ չիտար իր ակնկալուած թիւններուն : Տարի մը վերջ կրկին կ'առնէ պանդխտութեան ցուպը եւ կը նստուի Ամերիկա՝ ուր իր հայրենակիցները զինքը կանչեր էին : Հոն իր աշխատութեան շնորհիւ բաւական կտակիլ օրապահիկ մը ապահովելէ վերջ, չի մոռնար նաեւ իւրովսանը մատուցանել հասարակական գործերու : Ուր լսարան, հաւաքոյթ, դասախօսութիւն՝ միշտ հոն էր Սեդրակ, որ բլալով միեւնոյն ատեն անյազ ընթերցող մը՝ դարձած էր ինքնօգնութեան օրինակելի տիպար մը : Համաշխարհային պատերազմը կը բռնկի, գութկանը շուշանար հազորդելու անասելի սրածութիւնն ու աւերը իր կախարդական հայրենիքին : Թըշնամի Մոնկոլին զուլումի պատմութիւնները ալեկոծեր էին զինքը՝ որ մարմինով թէեւ յոյժ տկար, սակայն կամքով ամենէն զօրաւորը կը թուէր : Եւ ահա, հակառակ ընկերներու թախանձանքին, անձամբ անձին վրէժի շփոթը կը հնչեցնէ՝ միանալով 1917 Յուլիս 1ին մեկնող կամաւորներու խումբին՝ զէպի Կիպրոս իբր Արեւիկ : Լէզէոնի զինուոր : Հոն տարիէն աւելի ծառայեր էր արդէն, երբ օր մը, Պաղեստինի ճակատին վրայ, կրակի առաջին գծէն քանի մը քայլ զէպի ետ, Յէլաճներու կիսաւեր գիւղի մը խշտիններուն վրայ ըստ սովորականին քնանալու եկեր էինք, զինակից ընկեր մը ինծի կ'երկարէ «Յուսարեւ»ի 8 Սեպտ. 1918ի համարը՝ որ կը գութէր մահը տարաբախտ Սեդրակի, որ զոհը եղեր էր Ամերիկայի մէջ չարաչար աշխատութենէ վատտուած անողոք հիւանդութեան մը : Խեղճ տղայ, որ գիտակցաբար թէ ոչ, իր ապագայի մասին ապշեցուցիչ պայծառատեսութեամբ մը Բորթ-Սայիտի ֆրանսական հիւանդանոցէն ինծի զրկեր էր իր ինքնակենսագրութիւնը : Այսպէս փակեց Սեդրակ իր աչքերը՝ դեռ լիովին իր մուրազին չի հասած : Հանգիստ մեր յեղափոխական ընկերոջ պաշտելի աճիւններուն : Դաշնակցական : (Իր լուսանկարը տեսնել էջ 57) :

ՍԵՐՈՎԻԷ ՊԱՆԵԱՆ. — Ծնած է Խուսնավիլ գիւղի մէջ
և հաղիւ 25 տարեկան, իր կեանքին կարեւոր մէկ մասը

անցուցած Նեղոսի ամերուն վրայ: Բնականէն ուշիմ ու խե-

լացի և տողորուած՝ ազգային-յեղափոխական անհնարին և ոտանդով, կամաւորական շարժման սկզբնական օրերուն իսկ իր անձին օրինակովը ազգային պարտականութեան ոգին հըրահրեց՝ նետուելու համար դէպի Վրէժին Կարմիր Ճանապարհը, և մէկը եղաւ այն պանծալի քաջերէն՝ որոնք Արարայի յիշատակը անմահացուցին, հիաշումը և համակրանքը գրաւելով ամբողջ դաշնակից Ներսիսային: Դաշնակցական:

ՎԱՂԱՐՇԱԿ ՇԱՏԵԱՆ. — Բնիկ Բարդամ գիւղացի, որ Օսմ. «Սահմանադրութենէն» յետոյ Պոլիս գալով կը սկսի համեստ գործի մը՝ իր ընտանիքին ապրուստին ի խնդիր, միաժամանակ մասնակցելով յեղափոխական գործերու: Իր ազգին վիճակուած զարհուրելի փոթորիկներէն վերջ կը փութայ գործադրել իր սրբազան Ուխտը՝ զինուորագրուելով Կիպրոսի Արեւել. Լէգէոնին մէջ՝ իբրեւ կամաւոր: Վաղարշակ 1918 ի Յունուարէն սկսեալ կը մնայ իր պարտականութեան գլուխը՝ ցվերջ ծառայելով Գ. վաշտի 7րդ. զուգին մէջ իբրեւ կամաւոր: Դաշնակցական: (Իր լուսանկարը տեսնել էջ 60):

ՎԱՐԴԱՆ ԽԱՐԵԱՆ. — Ծնած է Կիւրէսին գիւղի մէջ: Ինքը, որքան արտի և արօտի մշակ՝ նոյնքան և աւելի անձնուէր զինուոր մը եղած է հայրենիքի գաղափարին ու միշտ անոր հեռանկարովը մնած: Շեշտուած դէմքն է ան՝ Վրէժի ճաւթուն վրայէն անցնող կարաւանին, բաղկացած բոլոր մը քաջերէ, որոնք իրենց դարաւոր թշնամիին դէմ մեր անմոռանալի փոխ-վրէժը պատշաւցին: Կամաւորական շարժումին գրեթէ առաջին օրերէն իսկ (1917) Վարդան անչաւ Վրէժի ճանապարհով և ցվերջ մնաց պատնէշին վրայ: Կիպրոսի մէջ, ուր դաջած էր, եղած է ամենաջերմ գաղափարի մարդը և անձնուէր զինուոր մը: Ս. Գ. Հնչակեան:

ՏՕՆԱՊԵՏ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ. — Ծնած է 1897 ին՝ Աշուշէն գիւղի մէջ: Նախնական կրթութիւնը ստանալով տեղւոյն Սրմբատեան վարժարանին մէջ՝ 17 տարեկանին մեկնած է Ամբրիկա, ուրիչ 1917 ին մտած՝ Արեւելեան Լէգէոնի հայկական բաժին 7րդ. զուգին մէջ: Հոն, շնորհիւ իր ցոյց տուած արտակարգ ուշիմութեան, բարձրացած է տասնապետի աստիճանին: Ինքնազարգացումով յառաջացած լուրջ երիտասարդ մը՝ որմէ ազգային ևս պիտի կրնայ օգտուիլ մեր հայրենիք: Չեղոր:

ԱՐԱՐԱՅԻ ԶԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

Անո՛նք, այն կտրիճ Հայոդիները, որոնք կամաւորապէս պաշտելի Հայրենիքին անձնուրաց ուխտաւորները դարձան և աշխարհի չորս ծագերէն փութացին հոն, Միջերկրահանի անշուք ափերուն՝ Մոնարկայի (Կիսլուտս) բարձունքին վրայ՝ դաշնակից Ֆրանտայի եռագոյնին տակ, դարբնելու համար վաղուան ճակատագիրը իրենց հալածական Յեղին, որուն իդեալները Թուրքին եաթաղանէն մազապուրծ՝ ի սպառ ջնջուելու վտանգին տակ կը գալարուէին, մերկ ու սոված, Աւրարիոյ հեղձուցիչ անապատներուն մէջ, իրենց աչքերը Յոյսի ծամբան քարացած:

Այս կամաւոր Ուխտաւորներուն յաւիտենապէս դնահատելի գործը մեր ազագայ սերունդին հայրենասիրական օրինակելի դասը և մեր նորագոյն պատմութեան ոսկետառ էջերը հարդարող նիւթն է՝ Յեղին ազատագրական անհաւասար պայքարին բնորոշէն:

Անո՛նք, այդ բռւռ մը քաջերը, կեանքի բոլոր երանութիւնները արհամարհեցին և վտանգաւոր ծամբուն հետեւեցան՝ Հայրենիքին սիրոյն անոր դառնութիւնները ճաշակելու համար, որովհետեւ անոնք, գիտակից իրենց կոչումին, չի հանդուրժեցին անտարբեր մնալ հանդէպ Հայրենիքի ջատկութեան՝ երբ անդին գիւտանդութիւններ և անոր դաւաճան ջրվրին ձեռքերով իրենց մայրերն ու քոյրերը կը լկուէին կամ կը խողխողուէին: Այս շարան-շարան անցնող հայ քաջամարտիկ կամաւորներուն իւրաքանչիւրը հասաւ ռազմա-

ճակատ՝ միշտ կուրծքը բաց, վրէժը սրտին մէջ, պատուով ծնելէ վերջ՝ պատուով մեռած ըլլալու համար:

Ի՞նչ կ'արժէր մարդը՝ առանց հայրենիքի, և ի՞նչ կ'արժէր կեանքը՝ առանց այդ երկաթէ կամքին:

Անոնք՝ հայ բուրաստանէն փրցուած բնտրելագոյն ծաղիկներն էին, որոնք ծիծաղով բնդունեցին մահը Վրէժի ճամբուն վրայ, և արիւնի միջով քալեցին՝ իրենց Հայրենիքը փրկելու խորին Հաւատքով:

Օրեր, չարախներ ու տարիներ ֆրանսական զինուորի աւանդը՝ sac complet պայուսակը կոնալինին առած՝ Կիպրոսի անտառապատ ըլլալները և կանաչագարդ տափաստանները չափչփեցին, և, զինուորական անտանիկի արիւնքով լինելով ծանր պայմաններուն տոկացին, որովհետեւ այդ ոչ-նախանձելի և դժուարին կեանքը կամովին բնտրեր էին՝ զերագոյն նպատակի մը համար:

Տոկացին և այս ամենուն կուրծք տուին անոնք՝ որպէսզի Մայր-Հայրենիքէն դուռ մը բացուէր, հոն, անգամ մը միայն, ինքզինքնին ցոյց տային՝ Յեղին դէմ ոռնացող զազաններուն դէմ:

Եւ չուշացաւ այդ օրը:

Անր անձնուէր կամաւորները, որոնք Ա. և Բ. վաշտերուն կը պատկանէին, 1917 Մարտին Կիպրոսէն բաժնուեցան և անցան Բորթ-Սայիտ, ուրիշ փոխադրուեցան նեղուցին առիակն եզերքը, և հոն երկամսեայ բնակութեան մը միջոցին՝ այդ ամացի անապատին տուին շէն ու ծաղկեալ քաղաքի մը երեւոյթը:

Ի՞նչ դժուարին մարդանքներ և ռազմափորձեր հարկադրուեցաւ անոնց՝ Մուէզի ջրանցքի եզերքին, այդ տաքուկ աւազներուն վրայ, ուր արիւն-քրտինքի մէջ լողալով չարքաշութեան քուրային մէջ անգամ մը ևս թրծուեցան:

*
* *

Սինայի անապատը անցեր էինք և գարձեալ ձերմակ քաղաք մը կազմեցինք Պաղեստինի տափարակ ու չոր դաշ-

տին վրայ, Կաղզայի շրջանը, Մէժաէլ գիւղին մօտ :

Հայ գլխուորը նո՛յն թափով, նո՛յն եռանդով հոս ալ զանազան մարդանոթներ կատարելէ վերջ՝ ընդհանուր հրամանատար Զօրավար Սլէմպիի քննութենէն անցաւ՝ անսպասելի յաջողութիւն ձեռք բերելով :

1917 Օգոստոսին էր, երբ վերին սպայադպրոցէն հրահանգ եկաւ զէպի ռազմաճակատ մեկնելու, և, միեւնոյն կարաւանով և կազմաճներով շարժեցանք ճակատի վերջին կայանը՝ ուրիշ մէկ ժամ յետոյ կրակի առաջին գիծը պիտի մտնէինք : Վերջին անգամ մը լլլալով՝ Զօր. Սլէմպիի դարձեալ զմեզ աչքէ անցուց՝ հասկնալու համար թէ այս արտակարգ բանակը ի վիճակի՞ է ճակատի մը մօտը պաշտպանելու :

Եւ այսպէս Արարան, որուն կողերուն վրայ հազարաւոր Ալպիոնի զաւակներ՝ երկու ապարդիւն յարձակումներէ վերջ ինկեր էին, անվերապահօրէն յանձնուեցաւ մեր երկու հազար հայ կտրիճներուն, որոնք, մէյմէկ մենչող առիւծներ, մասն իրենց ցոյց տրուած գիրքերուն մէջ :

Մեզմէ երկու քարընկեց հեռուն կը տեսնէինք թուրքերը՝ իրենց գերման և աւստրիացի ղեկավարներով : Անոնք առաջին բոլէին իսկ զղացած էին իրենց սպասող վախճանին անաւորութիւնը, որովհետեւ իրենց ճակատած բանակը կազմուած էր իսկ և իսկ այն ազգին զաւակներէն՝ որոնք եկեր էին իրենց փոխ-վրէժի հարկը տալու համար : Անոնք կրցած էին գնահատել մեր ոչ-արհամարելի գլխուորական արժէքը և իբրեւ վրեժի քանակ (ինթիքամ օրտուսու) իրենց քունը խռոված էինք՝ ծանրածանր մղձաւանջներով : Գիտցած էին վերջապէս որ այդ օրը իրենց ցեղին Ոճիրը պիտի քաւէին :

Եւ արդարեւ մարդակերպ գազանները չորս երկար տարիներու ընթացքին իրենց սարքած անլուր նախճիրներուն փոխարէն՝ պէ՛տք էին պատուհասուիլ միանգամ : Եւ ո՞վ էր որ արբազան պարտքը ունէր այդ գործը ի գլուխ հանելու՝ եթէ ոչ հայ կտրիճը :

Զորս երկար տարիներու ընթացքին շարունակական

կերպով արեւելքէն արեւմուտք սաւաննող Մահիկին և Արծիւին գերեզմանը պիտի բլլար այդ վայրը, Նապոլուսի մերկէ սարերու լանջին, պատմական Արարայի բլրակը:

1918 Սեպտ. 19ի Հինգշաբթի առաւօտուն ժամ 4,— Անաչառ և ահեղ Դատաստանի արշալոյսն էր որ կը ծագէր մեզի համար: Այդ յաւէտ անմոռանալի օրը ապրեցանք լինել և չլինելու տենդադին երկվայրկեանները: Այդ օրը Դաշնաւ կիցներու առաապելական ուժերու նժարն անդամ պիտի մնար օդին մէջ, և ուրտեղ Հայուն ափ մը կտրիճները պիտի գաջին ծանրացնել զայն՝ այդ արիւնհահեղ ճակատամարտներուն մէջ:

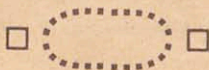
*
* *

Յարձակման շփոթը հնչած էր արդէն: Եւ հակառակ անոր որ բնդհանուր հրամանատարութիւնը 50,000 ոււմը արւձակուելէ վերջ միայն հրահանդ տուած էր յառաջխաղացումի, սակայն հազիւ 12,000 համրուած էր, երբ հայ զինուորը այլևս անհամբեր դարձած, դուրս խոյացաւ իր թագստոցէն և արհամարհելով տեղացող դժոխային կրակը, անհաւատաւ լիօրէն կարճ միջոցի մը մէջ զգետնեց թշնամին՝ զանիկա եւս թարկելով ծանր կորուսաներու և անարդ պարտութեան մը:

Երեք ժամ վերջ Արաչան գրաւուած էր արդէն՝ շնորհիւ վրէժխնդիր բանակին:

Եւ հայ զինուորը անդամ մըն ալ ցոյց տուաւ աշխարհին իր գնահատելի քաջութիւնը յանուն Հայրենիքի մը՝ որով վարձատրուելու արժանի եղաւ ինքը:

Յարգանք Արարայի գերեզմանին:

ԱՐԱՐԱՅԻ ՔՍԱՆԸՄԷԿ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԸ

ՈՐՈՆՔ ԻՆԿԱՆ 1918 ՍԵՊՏ. 19 Ի ԿՈՒԻԻՆ ՄԷՋ

Անթառամեան Սիմօն՝ Խարբերոցի
Ասլանեան Արչակ՝ Սեբաստացի
Ամերիկեան Արչակ՝ Քղեցի
Բղարեան Տիգրան՝ Քէսապցի
Դավունձեան Միսաք՝ Ատանացի
Դաբրիէլեան Մարտիրոս՝ Արաբկիրցի
Դուլումձեան Յովհաննէս՝ Պանտրմացի
Դըսդանեան Սահակ՝ Տիվրիկցի
Դառապեան Սարգիս՝ Արաբկիրցի
Զիլձեան Գուրգէն՝ Պոլսեցի
Զանօեան Մելքիսեդեկ՝ Զնքուշի
Թալուղեան Միսաք՝ Սուէտիացի
Ղուկասեան Ղուկաս՝ Չմշկածաղցի
Ճնկբեան Մարտիրոս՝ Հիւսէյնիկցի
Մսրբեան Ծերոն՝ Քէսապցի
Պապեան Մարտիրոս՝ Զնքուշի
Պետիկեան Յակոբ՝ Այնթապցի
Պուլուտեան Պօղոս՝ Ծովեցի
Տէր-Յակոբեան Մանուկ՝ Ալպիստանցի
Տիւլիքեան Սարգիս՝ Սուէտիացի
Քէնեան Յակոբ՝ Կեսարացի :

Ասոնցմէ զատ ունեցանք 68 հոգի վիրաւորներ՝ որոնցմէ
Զնքուշի Թրիքձեան Պօղոս և Ամերիկահայ Տէրտէրեան Նի-
կողոս՝ վերջէն մեռան իրենց ստացած վէրքերէն :

Դ Է Պ Ի Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ա

1918 Նոյեմ. 21 հինգշաբթի օրուան ժամը 4.30ին Հայկական Բանակի առաջին վաշտը նաև կը նստի Պէյրուքի քարափէն: Վերջին անգամը ըլլալով նաև կը սուլէ և կամաց կամաց ցամաքէն կը բացուի: Սնդին, բարձրերը, Լիրանանի գեղազուարճ բլրակներն ու գիւղերը կը սկսին հեռանալ մեր աչքերէն, մութը կը պատէ տիեզերքին և մենք մեր գինուորական վերարկուներուն տակ մրափելու համար գլուխնիս մեր պայտասակներուն վրայ կը դնենք: Ծովը հանգարտ է և օդը պայծառ: Նաև կ'ալիճիի բաց ծովուն վրայ և շատերս հանգիստ կը լուսնենք գիշերը:

Արեգակը ծագելու պահուն մեր աջ կողմէն մշուշապատ գագաթով մը կը բարձրանայ Մուսա լեռը, մեր Սուէտիացի կտրիճ բնկերներուն հերոսացման ապաստանարանը:

Հոն ցոյց կուտան մեզի իրենց բռնած գիրքերն ու թուրքերուն բլուրները: Կը բացատրեն մանրամասն թէ ո՛ւր կից և ինչպէս նաև նստան Բօրթ-Սայիտ երթալու համար: Հոս ամէն ոք պահ մը կը հպարտանայ՝ գիտելով մեր ցեղին գիմադրութեան և առաջին յաջողութեան վայրը: Քիչ յետոյ արդէն սկսած էին երեւիլ Կիլիկիայ Հայոց Ծոցին շուրջ հցուած մշտադալար բլուրները և ձիւնածածկ գագաթներով Տաւրոսեան լեռնաշղթաները: Բոլոր կամաւորները նաւին մէջ յօտընկայտ կը դիտեն շուրջերին, շատերուն բերնէն տեսակ մը դո՛նուսակութիւն կ'արտայայտուէր. — «Փառք Յաղթանակին»: Հայկական բանակով հայ հոգ մանկուլ բախտաւորութիւնը պիտի ունենայինք:

Ժամը 12ի միջոցներուն նաև կը խարսխէ Իսիէնտէրունի առջև. մեր վաշտը ամբողջութեամբ ցամաք կ'ելլէ քա-

դաքամէջէն քալելով դէպի գօրանոց, խոր տալաւորութիւն գործելով տեղական թուրքերուն վրայ:

Իսկէնտէրունը իր անունին չափ համբաւաւոր չենք գրտներ, այլ աւերակ մը. — երկաթուղիի գիծերը քակուած, նաւահանգիստը պարսպ, վաճառականութիւնն ու շուկան ծաղկեցնող Հայերը բացակայ և իրենց տունները մեծամասնաբար քարուքանդ:

Քանի մը փաթթոցաւոր թուրքեր միայն կը տեսնենք հոն՝ ծալլապատիկ նստած իրենց աղտոտ նպարեղէններու խախուրթներուն մէջ: Հետեւեալ օրը քաղաքին զանազան մասերու պահակատեղիները մեղի կը յանձնուին արժէրիսական դօրախումբերու կողմէ՝ որոնք մինէ երկու օր առաջ կ'ած էին հոն: Կառավարական բոլոր շէնքերը, մթերանոցները, ինչպէս նաև քաղաքին ժուտքը կազմող ճամբաներու անցքը անցաւ մեր հսկողութեան տակ, ուրտեղ ամենայն կարգապահութեամբ հսկելէ ու կարգը վերահաստատելէ վերջ՝ պատրաստուեցանք յառաջանալ Չորք Մարդուան (Տէօրթ Կօլ):

1918 Դեկտ. 10ի երեքշաբթի օրն էր՝ երբ Սարը Սէքին անցնելով Փայաս գիւղը իջեւանեցանք: Փայասը, որ իբրերդովը պատմական անուն ձգած էր մանաւանդ Ատանայի Եղիճին, ուրտեղ բերդարդեղուեցան Կիլիկիոյ քաջերէն ու մանք, ախուր վերջիշումներ կ'արթնցնէ մեր մտքին մէջ՝ երբ քղեցի լնկերաջ մը հետ կ'այցելենք հոն:

Բերդը կարծես անյիշատակ ժամանակներու բռնապետական կարգերու անջնջելի կոթողն է որ տակաւին կը զոլէ այցելողին առջև. — Ի՞նչ ստորերկրեայ նկուղներ, ի՞նչ անջնջելի կեանք այն արարածներուն՝ որոնք հոգ ապրած ու չնչած են տարլնելով: Զարհուրելի է:

Բայց այժմ կարեւորութենէ զուրկ և ամէն անհատի առջև իր անցքը ազատ՝ ներսէն դուրս դատարկ է: Քովընտի մզկիթին մինարէն կը բարձրանանք. հոգ ո՛չ մոլեռանդ Իսլամին մոլլան կ'երեւի և ոչ նոյն ինքն բարբարոս Իսլամը, բոլորն ալ մոռկերու պէս ծակամուտ՝ միայն կը հետեւին հայ

զինուորներու շարժումներուն։ Այլեւս դերերն ու գէպերը փոխուեր էին, Թուրքը մահուան դողի մէջ էր, Կիլիկիա եւ կողը Հայկ. բանակն էր։

Երկրորդ իրիկունը Չորք Մարզուան ենք։ Այս գիւղաքաղաքը Հայերու կեդրոն մըն է եւ հերոսածին ժողովուրդի մը օրրանը։ Ինչե՛ր չըրաւ սն Ստանայի գէպին՝ երբ ուղեցին իր պատուոյն ալ դալիլ. — օրեր ու շաբաթներ կռուեցաւ, դիմադրեց եւ վերջապէս յաղթեց. Թուրք մը չի թողուց իր փողոցները մահելու, եւ շիւղ մը չի տուաւ իրբեւ կողու պուտ բարբարոս Տաճկին։ Ինչե՛ր պիտի չընէր տակաւին այս անգամ գաղթականութեան նախօրեակին ալ, վասնզի Չորք Մարզուանը շատ ունէր հերոսներ՝ նախկին դառն փորձուած ու անմատչելի լեռներու մէջ թրծուած. սակայն աւա՛ղ որ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը խաբուած ու խաբած էր։ Հիմա այլ եւս օջախնին մարած էր, իրենց բռնադաղթէն վերջ կելոր Թուրքերու, Քիւրտերու ու Ալպաններու աղաւաղ ձեռքերու տակ ընկնելէ եւ ոչնչանալէ վերջն էր որ ահա մենք կը հասնէինք հոն։

Տաճիկ կառավարութեան վերջին ներկայացուցիչը եղող գայմադամը եւ քանի մը ժանտարմեներով գոմանտան մը մնացեր էին՝ աւերակ Տէօրթ Եօլը Հայ Բանակին յանձնելով գիշերանց կծիկնին գնելու համար գէպ ի Ստանա։

Եւ այսպէս Չորք Մարզուանը դարձեալ կ'ըլլար հայկական կեդրոն մը, ուրաեղ կամաց կամաց կը հաւաքուէին գաղթականութեան անտանելի ճամբաներէն վերադարձող Հայերը, որոնք հայ բանակին ներկայութենէն քաջալերուած՝ խուճը խուճը կը գիմէին իրենց քանդուած տուները, դարձեալ շէնցնելու համար կիլիկեան արգաւանդ ծովափը՝ Հայոց Մոցը։

Քանի մը օր վերջ ուրիշ զօրախմբեր հասած ըլլալով հոն՝ մեղի կը վիճակուէր Կիլիկիոյ սահմանը եղող Սլահիլէ կայարանը երթալու. միմիայն մեր Բ. վաչար Դեկա. 17 ի երեքշաբթի օրը ճամբայ կ'ելլէ, հեախոսն հասնելով Էրզրն

անուն թուրք գիւղ մը, ուրիշց հետեւեալ օրն իսկ կը յառաջանանք մինչև Թօփրագ Գալէ:

Թօփրագ Գալէն, անկարեւոր թուրք գիւղ մը, Պաղտատի գծին վրայ կը գտնուի և Իսկէնտէբուն գծին միացման տեղը բլախն համար միայն ուշադրութեան արժանի կը դառնար յառաջացող բանակի հրամանատարութեան կողմէ: Այս կայարանին մօտ կը գտնուէր հողէ բլրակի մը վրայ հին օրերէ շինուած բերդ մը. բլրակը բնականէն բերդի մը ձեւը ունենալուն համար կարծես այդ անունը ստացած էր: Հոս հասած իրիկուննիս՝ Հալէպի կողմէն դէպի Ստանա անցնող երկաթուղին մէջ լեցուն էին թուրք զինուորներ և մաս մը հայ տարադիրներ:

Հետեւեալ օրուան ժամը 11 ին երկաթուղին կը նստինք՝ Սլահիյէ երթալու համար: Կ'անցնինք Օսմանլէն, Մամուրէն, Գանլը Կէչիար և Եար Պաշն, հոս քանի մը փապուղիներ իրարու կը յաջորդեն: Հեռոցեանց կը հասնինք Պաղչէ, Արևան, Ինթլի. Բէլլէրը գիշերով անցանք, բայց մինչև Եար Պաշը ցերեկ աչքով գիտեցինք ու հիացանք Սմանուսի վրայ թափուած այն հսկայական աշխատանքներուն վրայ. ինչ լեռներ ծակեր, ինչ ձորեր լեցուցեր էին ամուր շինութիւններով:

Սլահիյէ...

Ինծի համար տարօրինակ զուգադիպում մըն էր այդ անունը: 1917 Մայիսի վերջերը թուրք բանակին հետ հող կաշարանի մօտը կ'իջեւանէինք վրաններու տակ, իսկ այժմ, 1918 ին վերջերը, ֆրանսական զինուորի տարագով հայկական յաղթական զօրախմբի հետ վար կ'իջնեմ երկաթուղիէն՝ անպատմելի ոգեւորութիւնով մը:

Երկաթուղին, կայարանը, շէնքերուն մէջ՝ թուրք եղբորս օրհուսի վերջին մնացորդներէն դեռ կան հոն, բայց այս անգամ ինչո՞ւ այնքան պզտիկցած են: Կ'անդրադառնամ պահ մը իմ գոյութեանս վրայ, երբ կը մտաբերեմ՝ թուրք բնակիչներով չուելս դէպի ուղղմաճակատ: Այն օրէն ի վեր ո՛րքան ճակատագրային փոփոխութիւններ. — քաղաքային և գինու-

բախան իշխանութիւնները յարգանքով մը — թէև կեղծ — կը դիմաւորէին զմեզ, մասնաւոր հոգածութիւն ցոյց տալով մեր հանգստութեան համար։ Ալահիյէէ բոլոր պաշտօնական վայրերը մեր հրամանատարութեան տակ անցնելէ վերջ, մըթերանոցներու մէջ գտնուող զէնքերն ալ կը զրաւուէին մեր կողմէն։ Հայ զինուորները գրեթէ ամբողջութեամբ քաղաքին չորս կողմը ջրուած՝ Թուրքերու մօտ գտնուած զէնքերը հաւաքելու ձեռնարկեցին, խուզարկելով յաջորդաբար եկող անցնող երկաթուղիները, մասնաւորապէս Մուսուլ-Տիգրանա-կերտի, Հալէպ-Պոզանթի-Գոնիայի կառախումբերը, որոնց մէջ լեցուած էին Թուրքիոյ և մասնաւորապէս Հայութեան ծուծը քամող դաշիճ սպաներն ու դաժան ժանտարմները, որոնք առանց բացառութեան ամէնքն ալ հայ հարստութիւններով պարտադրած ու հայ աղջիկներով բեռնաւորուած, անգին աւարներովը կը փախէին Թուրքիոյ ներսերը, Գոնիա և այլուր։ Բնական է թէ հայ կամաւորը անտարբեր չէր կրնար մնալ այս ցաւալի տեսարաններուն, քանի որ ուղղակի հայ պատուոյն համար հայրենիքի ուխտաւորը դարձեր էին, զէնքի դիմեր և ափսքան տանջանքներէ վերջ՝ մայրենի հողը մտեր էին՝ իրենց սիրելիներուն օգնութեան հասնելու համար։

Եւ եթէ պատահէր որ, Թուրք մը մեր առջեւէն մեր քոյրերէն մէկը տանէր, այլևս համբերելը մահացու մեղք էր կարծես անխտիր բոլոր հայ կամաւորներուն։

Վախօններու մէջէն շատեր արդէն կ'արտայայտէին իրենց հայ գերուհի մը ըլլալը, և մաս մըն ալ կառախումբի մէջ գտնուող գաղթական Հայերէն կը մասնանշուէր. և այս օրինակ զէնքերու ատեն հայ քաջերը յուզուած, առանց իրենց գերադասին՝ վախօններուն վրայ կը խուժէին։ Հոն են նախկին բոլոր սպայակոյտերը՝ տեղակալ, հազարապետ, հարվարապետ, միւլադըմ, չավուշ և ծնապաշի։ Հազարներով լեցուած են վախօնները, բայց ամէնքն ալ աղէ արձան դարձած, իրենց քով ճշմարիտ հաւատացեալ կարծուած իս-

լամի զաւակը, ըլլա՛յ աստիճանաւոր թէ պարզ զինուոր, մեր տղայոց կրունկներուն տակ կը տապալտկի մահուան դողերու մէջ :

Հարիւրաւոր էին այն կիներն ու աղջիկները՝ որոնց դըլուխի վրայէն խաւի քողերը քաշկռտելով ոտքերու տակ կը սլատոտուէին կամաւորներու կողմէ և որոնց տակէն դժբախտ հայուհիներ մէջտեղ կ'ելլէին «Հա՛յ ենք, Հա՛յ ենք» յուզիչ բացաբանչութիւններով . և ինչ որ կ'ունենային այդ խենէշ ու բռնաւոր տիրոջ քով՝ անմիջապէս դրաւուելով կը տրուէր Հայուհիներուն՝ որ վերջին ծայր գուրգուրանքով մը կը փոխադրուէին հիւանդանոցին մէջ յատկացուած իրենց մասնաւոր տեղը :

Տեսարանները ս'ըքան յուզիչ՝ նոյնքան մխիթարական էին մեղի համար, խորհելով որ մեր սնուցած նպատակներուն գէթ մէկ մասին արժանացած էինք՝ մեր գերեվարուած քոյրերը ազատելով քաբարոս ու վաւաչոտ ցեղին կաշկանդիչ ճիրաններէն, բուն հայրենիքին մէջ, հո՛ն՝ Նիլիկիայի արիւնոտ հողին վրայ :

ՀԱՅՐԵՆԻ ԲԱՐՔԵՐ

ԵՒ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. ԿՆՈՒՆՔՆԵՐԸ. — Նորածին մանկիկ մը 8-10 օր հազիւ կը մնար առանց կնուռքի. օրը որոշուելով կը փաթ-
թուէր մաքուր շորերու մէջ՝ որոնց «միւռոնալաթ» կ'ըսէին
տեղական բարբառով, և երախան կը տրուէր կնքահօր տու-
նէն արու ներկայացուցիչի մը գիրով՝ եկեղեցի տանելու։
Կնքահայրութիւնները ժառանգական էին գիւղերու մէջ, և,
սերունդէ սերունդ կը շարունակուէր, միմիանց հանդէպ մնա-
լով միշտ կնքահայր և սանահայր։

Երկու գերդաստանները, իրարու մէջ աղջիկ չէին տա-
րու առներ. որովհետեւ սա Աւերթ էր՝ ճիւղահամարութեան օ-
րէնքով։ Կնքահայր ու սանահայր փոխադարձ գիրար կը յար-
գէին անքակտելի բարեկամութեամբ մը։ Նոյնպէս ժառան-
գական կնքահայրներ ալ կային, նոյնիսկ գիւղէ գիւղ, ու-
րոնք ի պահանջել հարկին ներկայ կ'ըլլային նորածիններու
կնուռքի ու բախտութեան հանդէսին։ Նախապատուութիւն կը
տրուէր աղջիկ զաւակներէ աւելի ժանչ զաւակի։ «Աչքի լոյս»ի
հնաւանդ սովորութեան մը համաձայն՝ նորածին ունեցող բն-
տանիքի մը բարեկամները համեղ և յարգի կերակուրներով,
ինչպէս էին խաչած հաւ, կարագ, սեր, ձուածեղ, փխաւ և
կրքեմն ոչխարի խոցիւր առնելով՝ աչք լուսելու կ'երթային։

2. ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ. — Երբ գիւղին մէջ որ և է մէկը մեռ-
նէր՝ դրացիները, և եթէ հանգստի օր մը ըլլար՝ գիւղացին
մեծամասնութեամբ կը փութային մեռելատունը ու ներկայ
կ'ըլլային յուղարկաւորութեան բոլոր արարողութեանց: Գե-
րեզմանը կը փորուէր գիւղը գտնուող տղամարդերու կողմէն
և տունէն մինչև գերեզմանատուն հետեւող մարդիկ դազաղը
տանելուն կը մասնակցէին կարգով. իսկ մեռեալը փոս իջե-
ցնելու պարտականութիւնը իր պարագային տարեց մարդուն
էր: Եթէ երեւք մեռելի գերդաստանին մէջ արու մարդ չի
գտնուէր, գիւղացիներէն որ և է մէկը իբրեւ բարերարութիւն
կամովին փոսը կ'իջնէր և մեռելը դազաղէն գրկելով կը պառ-
կեցնէր փորուած գերեզմանին մէջ: Պատահած մեռելի պա-
տանքումը եթէ մինչև արեւամուտ չէր լրացած, հետեւեալ
օրուան կը պահուէր այլ ևս: Գիւղին մէջ, գիշեր կամ ցորեկ
մեռեալ պատահած օրը, ամբողջ տուններ իրենց տանը պատ-
րաստ ջուրերը կը թափէին և նորէն կը լեցնէին, ինչ որ հին
սովորութիւն մըն էր: Մեռելին թաղման յաջորդ օրը իր բա-
րեկամուհիները գիւղի կիներու մասնակցութեամբ գերեզմա-
նատուն երթալով նորեկ մեռեալի հողակոյտին վրայ լացեր
կը սարքէին. իսկ տունը երեւք օր շարունակ միեւնոյն լացե-
րով տնեցի և դրացի կիներ նստած կուլային և զիրար կը
մխիթարէին: Մահուան ութերորդ օրը «սուգէ-եկ» անունը
կուտային, տունը լուացք կ'ընէին ու լացը վերջացնելով աշ-
խատանքի կը սկսէին: Սուգի որոշ նշաններ չէին գործածեր,
միայն թէ մեռելին տարիքին համաձայն քանի մը ամիսներ
ուրախութիւններու չէին մասնակցեր: Էրիկ մարդիկ չէին սափ-
րուեր, ու եթէ երիտասարդ կնկան մը էրիկն էր մեռնողը,
գլուխը փոխանակ կարմիրի կամ դեղինի, սեւագոյն եազմա
մը կը կապէր՝ իբրեւ սուգի նշան: Գիւղերու քահանայն ու ե-
րէցիկներ պարտաւոր էին ամէն մեռելի տան առաջին իրիկ-
ուան կերակուրները պատրաստել ու այցելութեան երթալով
մխիթարել մեռեալի պարագաները: Նոյնպէս սովորութիւն

Կար որ երեք օրուան միջոցին բարեկամներ կերակուրներով միապին երթային ցաւակցութեան :

3. ՀԱՐՍՆԻՔՆԵՐԸ .— Հարսանիքները այս գիւղերուն մէջ կը պատահէին՝ ընդհանրապէս Ս . Յակոբի տօնէն սկսեալ մինչեւ Բուն Բարեկենդան : Իսկ ուրիշ ատեններ՝ շատ հազուադիւտօրէն :

Երկու կողմերու որոշ համաձայնութեամբ «նշանօրհնէք»-ի օրը կը նշանակուէր, որ ատեն հացկերոյթ մը սարքուելով՝ բարեկամներ ներկայ կ'ըլլային խնճոյքի սեղանին շուրջը . հոն փեսացուն տունէն նախապէս պատրաստուած «նշան»ը, որ անպատճառ կը բաղկանար դեղին կաղմայէ մը և քանի մը հատ քսաննոց ոսկիներէ՝ հարսնցուն ճակտին համար, քահանային կողմէ կ'օրհնուէր և աղջկան կնքահօր ձեռամբ կը տարուէր անոր տունը : «նշան օրհնէք»-ի առաջին կապը հաստատուելէ վերջ ալ ևս երկու ընտանիքները խնամփներ էին : Աղկէ վերջ, դարձեալ երկու կողմի համաձայնութեամբ, հարսնիքի թուականը կ'որոշուէր, որուն նախօրեակին, այն է մէկ շաբաթ առաջ, «ոսկոր կոտրել»ու սովորութիւնը կար, այս ալ դարձեալ երկու կողմէ որոշուած օրը կը կատարուէր փեսացուն տունը, ուր կը հաւաքուէին բարեկամներ : Այդ արարողութեան միջոցին ոչխար մը առանց անդամահատելու ամբողջութեամբը խաշելով կը բերէին սեղան : Հոս աղջկան կնքահայրը ատեն գալով եփուած ոչխարի ողնայարը պիտի կոտրէր : Նոյնպէս ճաշին միջոցին, երբ գաւաթներով օղի պիտի բաժնուէր, առաջինը պիտի հրամցնէին աղջկան կնքահօրը՝ որ, նախ քան խմելը, պիտի նայէր թէ օղին մէջ ոսկի ձգուած է . սովորութիւն էր աղին կողմէն քսաննոց ոսկի մը ձգել կնքահօր գաւաթին մէջ և վերջինս ոսկին հանելով պիտի յանձնէր քահանային, սա ալ իր կարգին՝ աղջկան հօրը : Այսպէսով վերջացած կ'ըլլար :

Խնճոր երթալ .— Պսակէն չորս կամ վեց օր առաջ, գրեթէ միշտ Կիրակի օրը, գիւղին քահանան փեսացուն տունը կը հրաւիրուէր, ինչպէս նաև փեսին կնքահայրը, որոնց կը

յանձնէին դռնաւոր թաշկինակներով լեցուն խնձորներ՝ աղջրկան ունեցած բարեկամներու քանակին չափ. անոնք ալ առնելով կը տանէին ուղղակի աղջկան տունը: Այս սովորութիւնը կը յարգուէր իբրեւ պատկի ազգարարութիւն:

Եսախույ ձգել (քողարկութիւն). — Սա ընդհանրապէս տեղի կ'ընենար հինգշաբթի օրը: Գիւղին մէջ այն տուները՝ որ հարսնացուն ծնողքին կողմէ դրկուած խնձորը ընդունած էին, անպատճառ այդ օրը մէյմէկ կ'էին պիտի ուղարկէին աղջկան

ԿԻՒՐԷՍԻՆ ԳԻՒԳԻ ՀԱՐՍԱՆԻՔ ՄԸ

տունը: Ասանց հաւաքուելէն վերջ՝ հարսնացուն աստան կը բերուէր ու գլուխին խոշոր քող մը ձգելով իր մօրը կը ներկայացնէին, որ աստե՛ն մայր ու աղջիկ գլուխ դլխի տալով լաց մը կըսելէին, և հոգ ներկայ եղող կիներ ամբողջն ալ այս լացի «համերգ»ին կը մասնակցէին: Բիշ վերջը աղջիկը մօրմէն բաժնելով իր սովորական հագուստին վրայէն կարմիր սառէ ինքարի մը հագցնելով՝ բարեկամին մէկը իր տունը

կը տանէր. ուրբաթ օք ցորեկուէնէ փեսային տունը նուագա-
ծութիւնը կըսկսէր յատկապէս վարձուած փողահար-թմբու-
կահարներու կողմէ՝ որոնք ընդհանրապէս այս հին նուագները
կը գործածէին. շատ քիչ տուներ երբեմն ֆլեյտսի և այլն ևս
կը վարձէին. այս միջոցին փեսացուն գաղտնի տեղ մը կը
պահուբաէր, որ գանկու հոգը կըստանձնէր իր քեռայրը՝ ու-
րուն աղուես անունը կուտային: Սա՝ հարմնիքին տեւողու-
թեանը պիտի հսկէր միշտ՝ որպէս զեկավար: Երբ փեսացուն
գանուէր, պարզ կամ մուշտակաւոր վերարկու մը կը հագ-
ցնէին, որուն կոնակլին վրայ կը կարէին նաեւ դունաւոր
թաշկինակ մը՝ եռանկիւն ծալուած: Սա՝ փեսայի առաջին
նշանն էր, որմէ վերջ իրենց գերդաստանի տարէց կիները
կարդաւ փեսին երեսները համբուրելով կնքահօրը կը յանձ-
նէին, և վերջինս փեսան իր տունը կը տանէր, երեսները կը
սափրէր, մազերը կը խուզէր, կը լողցնէր, մինչեւ իրիկուն
իբրեւ հիւր կը մեծարէր: Փեսային տան նուագածուները՝ ըն-
կերակցութեամբ հարմնեւորներուն՝ աղջկան կնքահօր տունը
կ'երթային, ուրտեղ արդէն նախապէս պատրաստութիւններ
տեսած կ'ըլլային: Հոնկէց աղջիկը վերցնելով՝ խաղերով պա-
րելով իր ծնողացը տունը կը տանէին, ու կ'անցնէին դարձ-
եալ աղին տունը՝ իրենց ուրախութիւնը շարունակելու:

Հաջաւ օրհնիք. — Ուրբաթ իրիկուան ժամերգութենէն
վերջ աղին տունէն՝ հարմնցուն հագուստները և օրուան
հացկերոցթի նիւթերը երկու մասերու բաժնած՝ ջորիի մը կը
բեցուէր, որուն վրայ փեսացուն ^և քեռայրը կը հեծնէր նոր
հագուստներ հագած ու գլուխը քողարկուած. ասոր կը հսկէրս
բնականաւոր իր էրիկը կամ աղգականը: Նոյնպէս այս հաւա-
լաւի ետեւէն ու առջեւէն աղային բարեկամները նուագներով
էն, երգերով, կոնծելով, դէնք արձամբելով երկար փողոցներով կը
դիմէին աղջկան տունը: Հոն բոլր վար առնելէ վերջ՝ աղջկան
կողմը պարտաւոր էր ջորիին պարկը գարիով լեցնելու: Հին
սովորութեան համաձայն՝ ասիկա ուրախաւորութ վարձքն էր
բեռնարարձ անասունին:

Ներսիս, աղջկան տունը, թէ՛ իր և թէ՛ փեսային պարագաները հաւաքուելէ վերջ՝ կուգային նաև գիւղի վարչական մարմինները, թաղական, հոգաբարձու, դպիր, փամկոչ ևն. որոնց ամէնքն ալ իր որոշ նուէրը ունէին հալաւին մէջ, որ բացուած միջոցին քահանայն պիտի բաժնէր ամէնուն ալ: Այս առթիւ երբեմն խռովութիւններ տեղի ունեցած են. նախ քան հալաւ օրհնէք, ի ներկայութեան այս խառն ժողովուրդին՝ եկեղեցւոյ, վարժարանի, միութարի, վանքի, գրադարանի ևայլն որոշ տուրքերը կանխապէս կը վճարուէին փեսայի տան ներկայացուցիչին կողմէ, ինչպէս նաև քահանայի և դպիրներու վարձքերը, և յետոյ կ'օրհնուէր հալաւը՝ որ կը բաղկանար ամբողջ խաշուած ոչխարէ մը, քառասուն զոյգ հայցէ, պաշտօնէից թիւերու համեմատ ձուածեղներէ, հարանցուին հաղուստներէն, հինայէ, մոմէ, խնձորէ, չամիչէ, աղջկան մօրը, եղբորը և կնքամօր յատուկ մէյմէկ զոյգ ոսնամանէ ևայլն, որոնք բաժնուելէ վերջ ժողովուրդը կը ցրուէր, մնալով միայն տղուն կնքամայրը՝ իր հետեւորդ կիներու հետ, որոնք քիչ մը վերջը աղջիկը իրենց տան սահմանները վերջին անգամ բլլալով կը պտտցնէին՝ վառուած մոմերով ու խաղեր կանչելով՝

«Առաւօտուն կ'երես քու դրանդ ու փեկցեն,

«Փստ փստ փստ յաւիտեան կ'ըրրար քու բարունիդ շունցան»

Այս պտոյտէն վերջ հարանցուին ձեռքը հինան կը տրուէր գիւղին երիցուհիին կողմէ, և միեւնոյն հինայի պնակը, որ կիսովին սպառած կ'ըլլար, խումբ մը տղամարդիկ փեսին տունը կը տանէին՝ անոր ձեռքերը հինայելու համար: Ասոնք դեռ տուն չեկած՝ փեսային պարագաները նուագներով, երգերով աղջիկ ու տղայ խառն կնքահօր տունը դիմած ու փեսան բերած կ'ըլլային իր տունը՝ պատրաստ գանուելու: Հիմա լաւի միջոցին՝ երբ աղջիկները խաղալու սկսին՝ հինային պնակը երէցիկներ ձեռքը առած ու պնակին շուրջը վառ մոմեր փակցուցած կը մտնէ խաղի մէջ. հոն ազապներու գլուխին վրայ դնելով պնակը՝ ստոյ կը մաղթէր: Այս ալ լրանալէ վերջ փեսացուն ափին մէջ դրամ պահած կը սեղմէր, երէցիկներ

պիտի բանար փեսային ձեռքը և դրամը պիտի առնէր՝ իրեն իբր նուէր։ Այս միջոցին երիտասարդ տղաներ առիթէն օգտուելով՝ փեսայի հինալէն կը խլէին և ձեռքերնին կը քսէին որպէսզի իրենք ալ այդ օրուան արժանի բլլային։ Բացառաբար վերջին տարիներս, երբ ամուսնացողները աղքատ բլլային, այս հին աւանդութիւնները դանց ընելով՝ հալաւը անշուք կերպով կ'օրհնուէր եկեղեցիին մէջ ու պզտիկ ծախքերով մը կը վերջանար հալաւօրհնէքը։

Շաբաթ առաւօտ քահանան փեսին տունը, իսկ երէց-կիներ հարսնացուն տունը կը հագուեցրնէին ամոնները։ Փեսան հին սովորութեան համաձայն կը հագնէր շապիկ, վարտիկ, դուքնու էնթարի մը, մէջքը պարսկական գօտի, մեծ փալթօ մը, կոնակին վրայ միշտ կարուած եռանկիւն թաշկինակ մը, գլուխի ֆէսին առաջքի կողմը շղարշ մը՝ իբրեւ թագաւոր, ձեռքերը բարեւ կապած ու վրայէն թաշկինակով մը ծածկուած, վերջապէս լուռ ու մունջ փեսայ մը, ահա՛ ամբողջ պատկերը. և երբեմն ալ երբ ներկաներէն մէկը թագաւորն ալ փաճառը շահի խօսքը յայտնէր՝ փեսան պարտաւոր էր գլուխովը խոնարհութիւն ընելու ա'յնքան անգամ՝ որքան որ այդ խօսքը կրկնուէր։ Փեսան երբ հագուած պատշաճ բլլար, իրիկուան դէմ իր տունէն հանդիսաւոր թափօրով կը հանէին և կը դիմէին հարսնացուն տունը. հոն տունին մէջտեղ կապերաներ կը ձգուէր և փեսան հոն կ'առաջնորդուէր, միշտ կնքամայրը ու կնքահօր փոքրիկ տղան միասին, որուն քուր քունդ անունը կուտային, որովհետեւ փեսային յատուկ երկար կեռ թուր մը կը կրէր իր ձեռքը՝ իբրեւ սպասաւոր։ Հարսնացուն, որ այս անգամ նոր հարս անունը կը կրէր, վարադրոյրին ետեւէն կը բերուէր կապերտին վրայ՝ առաջնորդութեամբ հարսնեքով, իսկ տղին՝ կնքամօր կողմէն, որոնք նոր հարսին թիկունքներէն բռնած կը հետեւէին իրեն շարունակ։

Նոր հարսը նոյնպէս հագուած կ'ըլլար դուքնու էնթարի մը՝ վրայէն սիմերով բանուած, սալթա մը, թարապուլուս գօտի մը, գլուխը քօղարկուած մետաքսեայ թիւղերով ու կը-

տաւէ շինուած յատուկ խառաւ մը՝ հասակը երկարցնելու և թաղուհիի մը ձեւը տալու՝ ըստ հինէն մնացած սովորութեան, ոտքերը մինչև ծունգը դեղին կօշիկներ՝ տեղական արհեստով, իսկ ինքը՝ հարսը՝ ձեռները ծալած՝ բարեւի ձեւով, մատները ծածկուած թաշկինակով մը, ինչպէս նաև երեսները և մազերը քօղով ծածկուած։ Այս միջոցին, աղջիկի տան տարէց կիները կարգաւ փետին մօտենալով երեսները կը համբուրէին ու ծոցերը խնծորներ կը դնէին։ յետոյ նոր հարսին հայրը՝ նախապէս իր աղջկանը ձեռքէն բռնած՝ տղային հօրը կը յանձնէր «խերը տեսնէք» ըսելով, և այս վերջինը շնորհակալութեամբ մը իր հարսին ձեռքէն բռնած կը յանձնէր քահանային՝ որ իր կարգին կը սկսէր տան պսակի կարգը։ Այս պարագային փեսան պարտաւոր էր նոր հարսին մատներէն մատանի մը հանելու։ Եթէ չի կարենար՝ առջին առթիւ սրբատկուծիւն մը կը սեպուէր տղին։ Իսկ այդ տանը տանիքը փեսայի բարեկամուհիներու կողմէ հսկողութեան տակ կ'աւանդէր, որպէս թէ այդ տան պսակի միջոցին երբ փետին հակառակորդներէն մին այդ տանիքի վրայէն դադանի կերպով բանալով կը պանք մը դնել փորձէ՝ հարսն ու փեսան պոռկի կ'ըլլան ու ապագային իրենց մէջ գժտութիւններ տեղի կ'ունենան։

Տանը պսակէն վերջ երբ նորապսակ ամուսնորը աղջկան տունէն դուրս պիտի ելլեն՝ հարսնեղբօր կողմէն դուռը կը գոցուի և նուէր կը պահանջուի։ այդ պարագային՝ աղուէսը անմիջապէս առաջ կ'անցնի և դայն կը դռնացնէ։ Իսկ դռնէն դուրս ելած միջոցին՝ փետին ոտքերուն առջև խոշոր բայց անպէտ կռժեր կը դրուէին, ուրտեղ փեսան ոտքի մէկ հարուստ ծով սէտք էր կոտորել, հակառակ պարագային իր առողջութիւնը կատարեալ չէր համարուեր։ Թափօրը դարձեալ խաղերով-պարերով ճամբայ կ'իյնար զէպի եկեղեցի, ուր կը մընային մինչև պսակի լրանալը, յետոյ նոյն կարգով տուն կը վերադառնային, հարս ու փեսայ ձիու վրայ նստած՝ եթէ ունեւոր էին։ Թափօրը փողոցներէ անցած միջոցին երգիքներէն նորամուսնեւորն վրայ կը նետուէր ցորեն, չամիչ և երբեմն ալ

մանրուք զրամներ, իսկ բարեկամներու գոներու առջեւէն
անցած պահուն ալ ոգեկիցներով կը մեծարուէին: Նախապէս
տուն երթալէ առաջ ճամբէն շեղելով՝ թաղին մօտ գտնուող
սուրբի մը մօտ ուխտի երթալէ վերջ՝ տուն կը վերադառնա-
յին: Այդ սուրբերու մօտ գացած պահուն փեսային ոտքին
վրայ՝ անգաղաղներ և երբեմն ալ գառներ ու ոչխարներ կը մոր-
թուէին, իբրեւ թագաւորաւայել յարգանք մը նոր ամոլնե-
րուն: Երբ թափօրը այլ ևս տղին տան դուռը հասած ըլլար՝
կանգ կ'առնէր, ուրտեղ զրանը մուտքին նոր հարսին կեսու-
րը և հետը ուրիշ ոչ-ամուլ կին մը ձեռք ձեռքի վեր բռնած
կը ձեւացնէին կամար մը՝ որուն տակէն պիտի անցնէր նոր
հարսը՝ իբրեւ հնազանդ մնալու աւանդական ուխտ: Վերջինս
ներս մտնելէ վերջ կ'առաջնորդուէր վարագոյրի մը ետեւ, ուր
փեսային պարագաներէն անչափահաս տղայ մը կը մօտենար
ու նոր հարսին կօշիկը ոտքէն քաշելով երեք անգամ հարսին
կոնակին կը դարնէր՝ երեք անգամ կրկնելով. — «Տարին
տղայ մը, երկու տարին աղջիկ մը»: Բազմածնութեան թեւ-
լադրութիւն մըն էր՝ զոր հարսը մտիկ կ'ընէր լուռ ու մունջ
և անոր ձեռքը համբուրելով՝ իր նուէրը կուտար:

Հարսնիքի նաւագները միշտ կը զարնէին, հարսնեւորներ կը
պարէին, կիրամուտքին եկեղեցի կը տանէին փեսան, որ շա-
պիկ մը հագնելով, դպրաց հետ դասը կ'անցնէր. եկեղեցիէն
վերջ վարժարանի աշակերտներ երգելով ու ծնծղաներով տուն
կը վերադարձնէին զայն:

Քիչ վերջը նոր հարսին հօր տունէն թափօր մը կուգար
փեսային տունը. ասոնք ալ դարձեալ հարսին անտուկին մէջ
զրուած օժիտը ջորիին բեռցած կ'ըլլային: Այս անգամ հեծ-
եալը աղջկան կնքամայրը կ'ըլլար, իր շուրջը ունենալով աղ-
ջկան կողմէ բարեկամ տուներու տղամարդիկ՝ որոնք կը դի-
մէին տղուն տունը և հոն կը հիւրասիրուէին իբրեւ «խնամի-
ներ», կ'ուտէին, կը խմէին ու կը խաղային մինչև կէս գի-
շեր: Այդ օրը դարձեալ փեսան կնքահօր տունը կը տանէին՝
հոն գիշերելու համար: Կիրակի առաւօտ փեսային ու հարսին

պսակի կարգը վար կ'առնուէր քահանային կողմէ և այսպէս հասարակ մահկանացուներ կը դառնային այլևս :

Փետիս խաղը . — Ասիկա կը սկսէր կնքահօր կողմէ , որ կեռ թուրը պատեանին մէջէն քաշելով՝ սուրը փեսային ձեռքը կուտար ու ինքն ալ պատեանը բռնած նուագներու եղանակով թեխաղ կ'ընէր , որուն « փեսին թուր խաղցնել » անունը կուտային : Այս սրախաղի պահուն փեսային բոլոր մերձաւոր ու հեռաւոր բարեկամները պիտի փութային ճակատին արծաթ և ոսկի դրամներ փակցնելու՝ իբրեւ իրենց նուէրը բարեկամ՝ նոր ամուլներուն , այս խաղը կը համարուէր հարսնիքին վախճանը և կիրակի ցերեկին հանդիսականները կը ջրուէին :

Կիրակի իրիկունը « առադաստի իրիկուն » կը կոչուէր , ուր պիտի սկսէր նոր ամուլներու մեղրալուսինը :

Նոր հարսը ամիսներով , և նոյն խօս տարիներով , մունջ կը մնար փեսի պարագայից տարէց տղամարդոց ու կիներու հետ :

ՃԱՄԲՈՐԴՆԵՐԸ . — Գիւղերու մէջ երբ որ և է դրացիի տղամարդը պանդուխտ պիտի ելլէր , մեկնումի օրուան առաջին գիշերը իր թաղին բոլոր դրացիները , ճամբու կերակուրներ և ուտելիքներու նուէրներով ճամբորդին տունը կ'երթային՝ բարի երթ մաղթելու համար :

Հետեւեալ աւատուն ճամբորդը գիւղին ամբողջ տունները առանձին առանձին պիտի այցելէր « կեցէք բարով » բսելու . և յետոյ իր տունը գալով ծնողացը և ազգականներու հետ պիտի երթար գիւղին ճամբուն որոշ կայանը՝ հոն Տէր Ողորեւա լսելու : Ճամբորդը եթէ երիտասարդ էր ու ամուսնացած , իր կինը տունէն բաժն առնելու դնացող թափօրին չէր կրնար հետեւիլ , այլ՝ յայտ և կ'ըն իրենց տունը վերջին կեցէք բարովը լսելով կը բաժնուէին , կ'ընր մնալով տունը , իսկ ճամբորդ էրիկը բարեկամներով ու ընդհանուր գիւղացիներով կ'երթար հոն՝ ուրտեղ քահանան Տէր ուղղեսցէ մը լսելէ վերջ , բաժա-

նումի երկար ձեռնասեղմումները կը սկսէին. հոս բոլոր գիււղացիք մէկ ընտանիքի պէս պիտի լային այս բաժանումին առթիւ, որովհետեւ շատեր թէ՛ բարեկամ էին մէկմէկու և թէ՛ ամէնքն ալ զաւակներ ունէին զարիպութեան մէջ, հետեւ իւրենց աչքերէն: Ասիկա լմննալէ վերջ շատեր ճամբորդին տունը կ'երթային՝ ապագայի յուսագրական թելադրութիւններով՝ անհայտներու տրամութիւնը թեթեւցնելու:

ՍԻԼՍԾԻՆԵՐԸ .— Պանդխտութենէ վերադարձողին սիրանի անունը կուտային: Ուրախառիթ պարագայ մը կը նկատուէր այս՝ բոլոր սիրածի ունեցողներուն: Վերադարձող պանդուխտը, նախ քան իր գիւղ ժամանելը, 2-3 ժամուան ճամբայէն ւնւժահի մը կը զրկէր իրեն ւրաքեր: Սա, առանց մէկու մը բացատրելու, շիտակ սիւսածիին տունը պիտի երթար ու աւել տէր իրենց սողուն վերադարձը և հող իրեն որոշ նուէրը պիտի ստանար: Այս լուրը տարածուելուն պէս, գիւղացին ամբողջութեամբ ընդառաջ կ'երթար, ըլլա՛ր բարեկամ և ոչ, ու սիրածին զիմաստրելով ուրախութիւններով տուն կը բերէին: Եթէ երիտասարդ կին ունէր՝ պիտի պահուէր միշտ և բազմութիւնը ջրուելէ վերջ, երբ մինակ մնային, այն ատեն միայն կրնար իր տարիներէ ի վեր բաժնուած էրկանը հետ «բարի եկաք»ի տեսութիւնը ընել, պայմանաւ որ այդ գիշերը միասին չի պառկէին, որովհետեւ նախնիքներէ մնացած սու վորութեան համաձայն՝ հետեւեալ առտուն մօտակայ ուխտաւ տեղի մը իր ուխտը կատարելէ վերջ պիտի արտօնուէին ատոր՝ այդ հին սովորութիւնները յարգելու համար: Այս սիրանին շարաթներով, նոյն խակ ամիսներով նորեկ հիւր մըն էր. բարեկամներու տունէ կը հրաւիրուէր, կը մեծարուէր և փոխադարձ ինքն ալ իր տունը եկողները պատշաճ սահմանին մէջ պիտի յարգէր, նա մանաւանդ այն բարեկամ աչքուսողները՝ որոնք կերակուրներով կուգային: Փոխարէնը սիւսածին զանոնք պիտի վարձատրէր մասնաւոր նուէրներով, որոնք կ'ըլլային՝ խունկ, սանտր, օճառ, ասեղ, թաշկինակ և այլն:

ՀԻՒԱՆԴՆԵՐԸ. — Գիւղերը բժիշկներու բացակայութիւնը զգալի էր արդէն. որոնց տեղ կային ծերուկ կիներ ու մարդեր, որոնք տարիներու իրենց փորձառութեամբը և բնական միջոցներովը սերտած էին հիւանդութիւններու դարմանները, և երբ ծանր հիւանդ մը կամ վիրաւոր մը պատահէր՝ գլխութեան քոյրերու պէս խնամելով շատ անգամներ հիւանդութեանց առաջքը կ'առնէին: Դրացիներու ընտանիքին որ և է մէկ անգամը երբ հիւանդացած ըլլար՝ սովորութիւն էր որ գիւղացին, ամէն ոք, անգամ մը այցելէր հիւանդին սնաւքին և որպիսութիւնը հարցնէր:

ՈՒԽՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ. — Ուխտի երթալու սովորութիւնը շատոնց ի վեր մնացած սովորութիւն էր և միշտ տօնական օրերու կը պատահէր: Ուխտաւորը իր բարեկամները կը հրաւիրէր միասին երթալ, միասին ուրախանալ: Երբեմն ուխտատեղիներ կային որ մէկ օրուան համար կ'երթային ու կը վերադառնային, իսկ կարգ մը տեղեր ալ երկու երեք օր կը մնային, կը զոհէին ողջակէզներ, առաւելապէս սև զոհեր (խոյ), աղանի, եզ, գառ, ուլ ևայլն:

ԿԱՂԱՆԴ. — Յունուար մէկը, Նոր Տարի ու Կաղանդ, կը տօնուէր գիւղերու մէջ իբրև սուրբ օր մը: Տուները այդ օրուան վառելիք փայտերը նախօրօք կը պատրաստէին ու այդ օրը բնաւ փայտ չէին կտորեր, այն համոզումով որ՝ այդ օրուան փայտ կտորող տանը անասուններու թեւերն ու ոտքերը շատ կը կտորին տարուան ընթացքին: Այրերը իրենց անասունները, մամիկները՝ իրենց հաւերը և տղաք իրենց վարժապետը կը կաղանդէին զանազան ուտելիքներով և մրդեղէններով: Ամէն տուն իր կարողութեան չափով ևօրն կերուի ճաշեր կը պատրաստէր, սեղանը մինչև երեկոյ տեսան կը դրուէր և իրարու տուն կ'այցելէին, կերուխում կ'ընէին, օղի կը ճնկէին և կ'ուրախանային, որպէսզի ամբողջ տարին այդպէս ուրախ դուարթ անցնէր իրենց երգիքէն ներս:

ՏՕՆԵՐ. — Ծնունդի տօնը ուրախութեան և ժամանցի կողմէ իգական սեռին կը պատկանէր, իսկ ընդհանրապէս

ախնքան նշանակալից չէր այրերու համար՝ որոնք սննակներու մէջ խօսակցութիւններով կ'անցընէին իրենց ժամանակը։ Աղջիկները երեք օր շարունակ գիւղին մէջտեղ մէկուն տանիքին վրայ կը հաւաքուէին և խաղերով ու թմբուկներով թեխաղեր ու թեպարեր սարքելով Տօնը կը կատարէին։

Ս. Սարգիս. — Այս շարժուն հարսանիք ընել լաւ կը սեպուէր, քանի որ Ս. Սարգիս ինքը աղջիկ առեւանդած էր։ Գիւղերու մէջ կը գտնուէին երբեմն կիներ ու աղջիկներ՝ որոնք ամբողջ հինգ օրը մէկ անգամ ճաշելով ծոմապահութիւն կ'ընէին և իբրեւ սրբակրօն կ'ընդունուէին թէ՛ այս ինչը հինգ օրը ժուժ մըն է բռներ։

Տ. Բեհաս. — Որ Տեառնընդառաջ կը նշանակէ։ Երբ նախատօնակին եկեղեցիին մէջ մոմեր վառելով Քրիստոս վառաց քաղաւորը երգուէր՝ շատ երիտասարդներ վառուած մոմերէն կաթիլներ կը կաթեցընէին իրենց գլխարկին մէջ, այն հաւատքով որ տարւոյ ընթացքին անձրեւներու ժամանակ պատահած կայծակներէն զերծ կը մնան։ Նաեւ մէկ տարուան միջոցին պատահած գիւղի նորածինները իրենց դայեակներու միջոցաւ եկեղեցի կը բերուէին և հոն քահանայի կողմէն երեք անգամ խորանին շուրջը կը պատեցուէին։ Այս նորածիններուն ձօր կողմէ իրենց դայեակներուն մասնաւոր նուէրներ կը տրուէր այս առթիւ։ Իսկ յաւարտ ժամերգութեան զանազան թաղերու մէջ բոցաւառութիւններ կ'ըլլային՝ իբրեւ Տեհեհաս վստեղ, որուն փայտը կը հայթաթուէր այդ տարուան «նոր փեսայներու կողմէ, բոցին շուրջը երկսեռ պար կը բռնէին և կ'երգէին խաղեր ու երգեր։ Այս գիշերին անչափահասներ վախով մը կը պառկէին, հետեւանք ժողովրդական նախապաշարօւմի մը՝ որուն համաձայն իբրեւ թէ «չարէ շարժաղները կը տանին չօճուղները»։

Բարեկենդան. — Բարեկենդանը իր իմաստով ուրախութեան շարաթ էր. գիւղերու մէջ ամենէն ցարգի կերակուրները այս շարժուն կը պատրաստուէին և ամէն օր իրենց սեղանակից կ'ունենային բարեկամներ, կնքահայր, խնամի

և աղղական և զանոնք կը մեծարէին լաւ կերակուրներով ու ըմպելիներով, վարդանանց Հինգշաբթին, Ուրբաթը, Շաբաթն ու Կիրակին, չորս օրեր, ամբողջ գիւղի մը տղամարդիկ՝ մէկ տանիքի վրայ, կ'իններ աղջիկներ՝ ուրիշ տանիքի մը վրայ, և երբեմն ալ միացած, նուագներով կը խաղային, կը պարէին ու կը կաքաւէին:

Գիւղերու մէջ հանդիսաւոր օրերու ամենափայլուն ու րախութեան օրն էր նաև իբրև զարնանամուտ: Իրիկունները եկեղեցիէն վերջ, իւրաքանչիւր թաղերու մէջ աղջիկ ու տղայ, ոմանք դիմակաւոր, խառն կը պարէին տանիքներու վրայ, և ասիկա կը տեւէր մինչև կիրակի գիշեր: Երկուշաբթի առաւօտ ամէն մարդ իր սովորական գործին էր:

Ս. Թորոս.— Մեծ պահոց առաջին կիրակին ամէն գիւղ իր որոշ սրբաւայրը ունէր: Այդ օրը կը հաւաքուէին ամբողջ գեղջուկները՝ հետեւինն առնելով ցորենի աղնձուկներ և թոնիրի քաթաներ, իսկ կ'իններ ու աղջիկներ դարձեալ թմբուկով կը պարէին մինչև իրիկուան, և խաչահանգիստի արարողութիւնը ըլլալէ վերջ՝ տուն կը վերադառնային միշտ պարելով: Հոն, այդ սրբաւայրը ամէն այցելող պարտաւոր էր կոնակին վրայ քար ձը առած՝ երեք անգամ դառնալու փլիկած մատուռին շուրջը: Իսկ առաւօտեան, ամէն տուն իր ամբողջ անասունները թաղին մօտ գտնուող հին սուրբի մը յիշատակարանին քով տանելով՝ անոր շուրջը երեք անգամ կը պտտընէր՝ արպէս զի առողջ ապրէին, ինչպէս այս կիրակի, նոյնպէս մինչև Մաղկազարդ, նոր հարսի տէր բարեկամները չաքաթ իրիկուընէ կ'երթային իրենց այդ բարեկամին տունը և կը խնդրէին որ նոր հարսը իրենց հիւր տանին. եթէ տէրը հաճութիւն տար՝ կ'առնէին իրենց տունը կը տանէին, կը հիւրասիրէին ու կիրակի իրիկուան դարձեալ իր տունը կը վերադարձնէին:

Ծառգարդար.— Ծաղկադարդի տօնին կ'ըսուէր, որովհետև այդ օր եկեղեցւոյ մէջ ուռնիներու ճիւղերով ծառեր կը դարդարէին, վրան մօմ կը վառէին, և աւետարանին

ժամանակ ամէն ոք իրեն համար մէյմէկ ճիւղ կտրելով առած տուն կը տանէր։ Այս ճիւղերու փոքրիկ տերեւներէն տանը մեծ կինը իր հաւերուն ու կովերուն կը կերցունէր, իսկ էրիկ մարդիկ ոչխարներուն ու ձիերուն կուտային։ Սա՛հին օրերէ աւանդուած սովորութիւն էր, որպէս թէ հաւերը շատ հաւկիթ կ'ածէին և անասունները բազմածին կ'ըլլային։ Գիւղացին այդ օրը ամբողջ ներկայ կ'ըլլար եկեղեցիին մէջ, ինչպէս նաեւ նոր հարսները՝ որոնք տունէն իրենց տալերովը առաջնորդութեամբ եկեղեցի կուգային ու ծառը կոտրուելէ վերջ իրենց մօրը տունը կ'երթային՝ երկու շաբաթ հոն մնալու պայմանաւ։

Աւագ Հիւզշաքի.— Այդ օրը առաւօտէն մինչև ցերեկուան պատարագին՝ գիւղերու ժողովուրդները, մեծ թէ փոքր, անպատճառ ծոմ պիտի պահէին, որովհետեւ այն օրը Բրիստօսի մարմնոյն ու արեան բաշխումի հացկերոյթի տօնը ըլլալով, հաղորդակից պիտի ըլլային Սեղանին։ Մէկ-մէկու այնպէս մը կը բացատրէին թէ՛ այս նուիրական օրուան մեծութեանը լեռանը այծեամբներն իսկ կը խոնարհին՝ մինչև ցորեկ իրենց որջերուն մէջ պառկելով և ծոմ բռնելով և երբեք չեն արածիր մինչև ցորեկ։ Հինգշաբթի իրիկուան իւրաքանչիւր տան մեծ կիները եկեղեցի կը տանէին մէյմէկ դգալ իւղ։ Ոտնլուայի արարողութենէն վերջ բոլոր ներկաները պիտի երթային քահանային մօտ և սպունգով մը ձեռքերնին թրջելէ վերջ այս իւղէն պղտիկ մաս մը սոռնելով երեսնին պիտի քսէին։ Աւագ Ուրբաթ գիշերին եօթը գլուխ Աւետարաններու ընթերցման պահուն կը խաչէին զատկական հաւկիթները, այն հաւատքով որ այդ հաւկիթները մինչև մէկ տարի կը դիմանան՝ առանց աւրուելու։

Չաշիկ.— Ս. Յարութեան տօնը գիւղերու մէջ յարգանքով կը տօնուէր։ Երեք օր երբեք աշխատանք չիկար. ծերերէն մինչև երիտասարդները հաւկիթի խաղերով կը զբաղէին. աղջիկներ այս տօնին ալ որոշ տեղ մը հաւաքուելով երեք օր շարունակ կը պարէին իրենց յատուկ թմբուկներով

և կ'ուրախանային: Յաջորդող հինգչաբթի օրը դարձեալ սուրը կը պահուէր՝ որպէսդի յառաջիկային իրենց ցանքերը և պտղատու ծառերը անձրեւէ ու կարկուտէ չի վնասուէին: Այս օրը փարի կիրակի կը կոչուէր գիւղացիներէն:

Ս. Լոյս.— Համբարձման տօնին Ս. Լոյս կ'ըսուէր և իւրաքանչիւր գիւղ այս հինգչաբթի օրուան յատուկ ունէր իր որոշ ուխտատեղին՝ ուրտեղ փափաքողներ կ'երթային իրենց պարագաներով ուլի կամ դառան մատաղները զոհելու և ուտելու պաղ ու զուլալ աղբիւրներու մօտ՝ կանաչ մարգագետիններու վրայ: Իսկ գիւղը մնացողները մինչև երեկոյ վիճակացոյցներու միջոցաւ վիճակին կը փորձէին:

Լուսաւորիչ.— Գիւտ Նշխարաց տօնին ուրբաթ օրուրնէ սկսեալ ուխտաւորներ ճամբայ կ'ելլէին դէպի Ս. Լուսաւորչայ մենաստանը. հոն երեք օր կը մնային և իրենց մատաղները կը զոհէին՝ ուրախութիւններ սարքելով: Նոյնպէս բոլոր այն գիւղերը՝ որոնք արօտատեղիներ (եայլա) ելած էին, և բոլոր այն տունները որոնք անասուններ ունէին արօտատեղիներու մէջ, այդ տուններու երկսեռ երիտասարդներ հոն կ'երթային, երեք օր ուրախութիւններ կը սարքէին, կը խմէին, կը պարէին և օգասուն լեռներէ բխած առողջարար ջուրերը կը խմէին և կիրակի իրիկուան կը վերադառնային գիւղ:

Վարդափառ.— Այս տօնը չարաթ իրիկուրնէ կըսկսէր: Երբ գեղջուկներ հնձաքաղէն տուն կը վերադառնային՝ իրարու վրայ ջուր կը սրսկէին. հին աւանդութիւն մըն էր սա՝ որ գիւղացի երկսեռ երիտասարդներ իբրև ուրախութեան ժամանց կը շարունակէին երկու օրի չափ:

Ս. Աստուածածին.— Այն տունը որ տարուան մը միջոցին մեռել ունեցած էր՝ պէտք էր այդ օրը իր նորեկ մեռելին հողակոյտին վրայ գերեզմանաքար դնէր: Արդէն նախապէս կը պատրաստէր այդ քարը, և, դրացիական յանձնարարութեան մը համաձայն, գիւղին երիտասարդ աղաքը արշալոյսի պահուն՝ կ'երթային դարերէն ձողեր կը զարնէին և

ուսամբարձ կը բերէին մինչև դերեզմանատուն, և յաւարտ պատարագին գիւղի կանայք զանազան մրգեղէններով գերեզմանատուն երթալով՝ իւրաքանչիւրը իր նորեկ մեռելին գերեզմանաքարին վրայ իրենց ազգականներով և առ հասարակ ամէն կիներու մասնակցութեամբ լացեր կը սարքէին, երբեմն հայերէն, երբեմն թրքերէն գանձերով:

Յիւսակ.— Յիւսեակի կիրակին՝ տարուան մը նորեկ մեռեալ ունեցողը պահուց կերակուր մը կը պատրաստէր և ամբողջ գրացիներու կը բաժնէր, իր մեռեալի հոգւոյն բարութիւն մը ըրած ըլլալու հաւատքով:

Ս. Յակոբ.— Այս շաբթուն կիներ, աղջիկներ, ծերեր և ամուրի երիտասարդներ օրուան ծովը կը պահէին. ծերերը հանդերձեալին մէջ տեղ մը գտնելու և երիտասարդները լաւ նշանածներ ունենալու հաւատքովը զօրացած:

Անուռնի Օրեր.— Ս. Յակոբէն մինչև Ծնունդի միջոցին պատահող տօնախմբութիւնները միայն կը յարգուէին. ուրիշ ատեններ երբեք չիկար այդ սովորութիւնները, որովհետև այս միջոցներուն միայն գիւղացիին աշխատանքը թեթեւած կ'ըլլար: Իսկ ամառ ատեն յարգ չէր ընծայուեր այս կարգի տօներու: Տօներու նախատօնակին՝ անուռնի տէրերը անպատճառ եկեղեցի կ'երթային և արարողութեանց ներկայ կ'ըլլային՝ ձեռքերնին մէյմէկ մոմ բռնած. իսկ յաջորդ օրը պարտաւոր էին իրենց տունը եկող գրացիները պատուել ու մեծարել. քանի որ իրենց անունը՝ տօնախմբութիւնը չնորհաւորելու եկած էին:

Մատաղներ.— Գիւղացին իր հաւաքական մատաղը կ'ընէր տարին երկու անգամ, Ծնունդին և Զատիկին: Այս մատաղներուն համար ընդհանրապէս եզներ կը կտրէին, որոնց փոխարժէքը կը հայթաթուէր, եկեղեցիին դուռը դրուած մատաղաւոր պնակէ: Եզը թէև շաբաթ օր ճրագալոյցին կը մորթուէր, բայց միւսը իրիկուրնէ ուտել ներելի չէր. այդ օր նաւակատիք է կ'ըսէին ու ընաւ միւս չէին ուտեր: Մատաղը կ'եփուէր եկեղեցականին տունը՝ ի ներկայութեան գիւղին

վարչական մարմնի անդամներուն և մեծ դրացիներու տուններէն եկող մէյմէկ երիտասարդ ներկայացուցիչներու, որոնք մինչև լոյս հոգ. երգելով և ուրախանալով մատաղի եփուեկուն կը հսկէին և առաւօտուն մեծ կաթմաներու մէջ, բաժիններու վերածած, կը բերէին եկեղեցւոյ դռնը, ուր եկեղեցիէն ելլող մեծ թէ փոքր անհատներ մէյմէկ հաւասար բաժին տունելով կ'երթային տուն:

Տուօրնիկ. — Տարին երկու անգամ, Ծնունդին ու Զատիկին, գիւղին քահանայն պարտաւոր էր ամէն տուն, ըլլայ հարուստ թէ աղքատ, այցելել և օրհնել: Տունը օրհնելու ձեւը պարզ էր. տան տիրուհին խեղճուկ սեղանը մէջտեղ բերելով, անոր վրայ կը ներկայացնէր հաց, աղ, ձաւար, դաւաթ մը ջուր, արօրին խոփը և պնակ մը սերմնացորեն: Ասոնք էին որ պիտի օրհնուէին և գիւղացու տան մէջ Հայր Արրահամու ճոխութիւնը պիտի տիրէր, ամէն ինչ օրհնուելով արդիւնաբեր պիտի ըլլար:

Սկուռ. — Հսկումի արարողութիւնն էր այս և գիւղացիներ զայն կը կատարէին երկու պարագայի տակ. նախ՝ երբ համաճարակ հիւանդութիւններ պատահէին. և երկրորդ՝ երբ անձրեւներ կը պակսէին, գիւղացւոյն ցանքերը չորցունելով: Այսպիսի պարագաներուն գիւղացին իր մէջ հանդանակութիւն ընելով մատաղներ կը զոհէր, պատարագ կ'ընէր, խաչահանգիստի արարողութիւն կը կատարէր, լալադին «Տէր ողորմեա՛ններ կ'եղանակաւորէր, հիւանդութեանց անհետացումը և անդատանին անձրեւառաք ամպեր հայցելով:

ԴՐԱՅԻ ԳԻՒԴԵՐՈՒ ՀԵՏ ՅԱՐԱՔԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Այս շրջանի գիւղացիութենէն շատ ընտանիքներ արդէն միմիանց հետ ինամիական կապերով կապուած ըլլալով՝ լաւ յարաբերութիւններ կը ծաղկէին: Շատ անդամներ հանդիսական օրերու գիրար կը հաւիրէին ու պէտք եղած մեծաբանքներով գիրար կը պատուէին. միայն երբեմն կը պատահէր որ արօտատեղիներու սահմանի ճշտութեան և մէկ-

մէկու հողերու մէջ անասուններ ջրելու և արածելու պատ-
ճառաւ՝ անտեղի խոռվութիւններ կը ծագէին, բայց շուտով
առաջքը կ'առնուէր, նախ՝ կազմակերպական ընկերներու
միջամտութեամբ. և երկրորդ՝ շրջանի գիւղերու «Լուսին-
եան» Քահանայական Մ'ութեան կողմէ. որուն գլխաւոր նը-
պատակն էր գիւղերը միշտ համերաշխ վիճակի մէջ պահել
և այս կարգի խնդիրներու առաջքը առնել շուտով, Կար-
նաւ ուրիշ անպատեհութիւն մը՝ չափ հին ժամանակէ մնա-
ցած, թէև վերջերս նշանակութիւնը կորսնցուցած էր, այն
է՝ գիւղէ մը ուրիշ գիւղ աղջիկ տարուած միջոցին գիւղին
երիտասարդները ծամբուն անցքը կը կտրէին չուան մը բըռ-
նելով: Փետին գիւղացիները պարտաւոր էին ասոնք գոհա-
ցընել, հակառակ պարագային անկարգութիւններ տեղի
կ'ունենային: Այս սովորութիւնը, ինչպէս կ'երեւայ, հին
նախարարութիւններու օրերէ աւանդուած էր, որուն իկիթ
նորա անունը կուտային: Սակայն վերջին ապրիներս, չնոր-
հիւ կուսակցական ընկերներու, այդ դրութիւնը վերացուած
էր և այդ տուրքին տեղ հաստատուած էր «գրադարանա-
կան» տուրք մը՝ որ հալաւօրհնէքի ժամանակ միւս տուր-
քերուն հետ կը գանձուէր՝ գրադարանի կողմէ յատուկ ներ-
կայացուցիչի մը ձեռքով: Աղջկան գիւղի միսթարներն ալ
գրամական նուէր մը իրաւունք ունէին պահանջելու փեսա-
յին գիւղացիներէն:

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՏՈՒՐՔԵՐԷՆ ՑՈՒՑԱԿ ՄԸ

Գհգն. Ցոցեն
Համի
(12 օրամ)

ՊԱՇՏՈՆԵՌԻՔԵԱՆ ՏՐՈՒԱԾ

ՔէՀեԱն, կարգ մը գիւղեր վարձք կը վճա- րէին տարին	4-501	
ԳՁԻՐԸ, իւրաքանչիւր տունէ կ'առնէր տարին		1
ԺԱՄԿԱԶԸ, տօնական օրերու պնակ կը բռնէր		
ՀՈՎԻԻԸ, մէն մի ոչխարի համար վեց ամսուան	2.	
ԳԱՌՆԱՐԱԾԸ » գառան » » »	1	
ՀՈՐԹԱՐԱԾԸ, հորթ գլուխ տարին . . .		1/2
ԿՈՎԱՐԱԾԸ, կով » » . . .		1
ԵԶՆԱՐԱԾԸ, եղ գլուխ մէկ ամիս միայն .		1
ՑԱՆՔԵՐՈՒ ՊԱՀԱՊԱՆԸ, ցանք ունեցող տունէն		1

ՔԱՀԱՆԱՆԵՐՈՒՆ ՏՐՈՒԱԾ

ԿՆՈՒՆՔ, նորածինի մը կնքահայրը կը վը- ճարէր	3
ԹԱՂՈՒՄ	10
ԿՈՂՈՊՈՒՏ, մեռեալին տունը կը վճարէր .	40
ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ, Մայրավանքի ներկայացու- ցիչը կը գանձէր	10
ՊՍԱԿԴՐԱՄ	20
ՀԱԼԱԻՕՐՀՆԷՔ	4
ՏՈՒՆՕՐՀՆԷՔ, կարողութեան համեմատ .	2-5
ՆՈՐ ՀԱՐՍ ՀԱԳՈՒԵՑՆԵԼՈՒ, երէցիկներ կ'առնէր	5
ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ, փեսին հայրը կը վճարէր .	10
ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ, » » » » .	10
ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ, կամաւոր տուրք	5-20
ՄԱՏԱՂ ՕՐՀՆԵԼ, մատաղ կարողը կը վճարէր	1

Հայրենի Անգիրք

ԶՕՊԱՆ ՀԱՐԱՊԵՏ — (ՀԵՔԵԱԹ)

Վախթին քաղաքը (Տիվրիկ) Բէօսէ Փաշա մը կայ է-
ղեր, Տրիսա դայնսիստը փեղան չկայ էղեր: Ամառ մը, քաղ-
քին ճամբուն վրայ for դուշուն ետգուն եօժիմարի պէս օձ
մը փեյսան կ'ըլլայ, անկէց անցող-դառնող ինսանին ետեւէ
կ'իյնի՝ կը պըլլէ էղեր:

Ընանկ մը կ'ըլլայ որ՝ գիւղացիները այդ ճամբուն վա-
խէն քաղաք չեն երթար:

Բէօսէ փաշան կը նէյի որ քաղքին առուտուրը կը
դոյնի. ալ ի՞նչ ընէ, քեղաքին պօռալ կուտայ քի, ո՛վ որ
ատ օձը զարնէ՝ անոր շատ պախշիշ պիտի տամ:

Շատ տեղիպանը կարիճներ կ'երթան իսկ տե, մէկը չը
կրնար օձին պառկած տեղը մօտենար, ան՝ ետգուն աղ-
բիւրին էռլին կը ծլարուի պառկի էղեր:

Օտուռ գեղը Դոզիկանց տընէն չօյսն Հարապետ մը
կը կենայ, ան ալ օր մը առտանց կ'ելլէ կ'ըսէ քի՝ ե՛ս պիտի
երթամ՝ ատ օձը զարնիմ, պախշիշ առնիմ: Բոլորէն վրան
կը խնդան քի՝ դուն վէ՛վ, ան օձը զարնողը վէ՛վ:

Զօպանը հիշ ձան չըներ տանց, կուճուկ բեր մը կ'ու-
նենայ ձեռքը, կ'առնէ կ'երթայ քօր դուշուն ետգուն կը
հաննի, սարլ ցորեկուան շողուն կը մօտենայ օձուն: Էքրափի
գեղերէն քաղքէն ալ անպինները պիտուն գուգան հեռուէն
սեյիւր կ'ընեն ֆի՝ նէյինք ի՞նչ պիտ ընէ չօյսնը:

Օձը չօյսնը տանեկուն պէս ֆշրցընելէն ասէր ետեւէն
կ'իյնի: Հարապետը հեռէն կը փախի, հերկուած արտի մը
մէջ կ'ելլէ, հոն գուղսերուն մէջ ըսգին ընգին պահ մը կը

փախի, ինչոր որ օձը կը մնայ: Ան ատենը ետ կը դառնայ
կռնով բերովը ատ օձուն հետ դադարի կը պաշտայ: Կէ՛տ
սեհեք փեկնք փեկնք դադար ընելէն ետքը՝ օձը կը սատկեցը-
նէ, ինք ալ սեպէ ֆի կը խելըռի կ'իյնի, ամեն եայրդով
կրտսի անայիններուն իշնար կ'ընէ քի՛ եկէք: Բոլորէն կը
Թափին, վազեն դուգան օր՝ օձը սատկեր է: Հէմէն Քէօսէ
Փաշային մոճսեմի կը դրկեն, ան ալ կ'ըսէ քի, «Ընանկուկ
առէք, քաղաք բերէք»: Օձը չորս հոգիով սրտղը կը դար-
նեն, կը շալկեն, քառսուն ջուխտ քալող զուռնայով անա-
շիով կ'առնեն շիտակ քաղաք փաշային դռնադը կը տանին:
Քէօսէ փաշան կ'ելլէ յօսան Հարապետին ճակատը կը
պահնէ ու հարիւր փարա պախշիշ կուտայ:

Բոլորէն պիտուն անային «էրնէկ Հարապետին, կ'ը-
սեն, հիիկա եղաւ»:

Ղողիկանց տունը ատ հարուր փարայով՝ եզ, ջորի,
սաւար, արտ-սրտչա կ'առնեն, զինկին տուն մը կ'ըլլան
գեղին մէջ:

Հ Ն Ձ Ա Ք Ա Ղ Ի Ե Ր Գ Ե Ր

Ա.

Վերէն ի վար ոլորեցաւ,
Սիրուն ճամբան մոլորեցաւ,
Գացի եարուն դռնէն անցայ՝
Դռնակը բաց էր ներս մտայ,
Սէր ու կարագ բերաւ կերայ,
Ճերմակ թեւը շրլիս ձգեց,
Ինչոր խօրօգիսօս քնացայ,
Գլխարկն ալու վեր առաւ,
Թուխ աչօք ըրաւ ելիր դնաւ,
Հաւն դքուն մարդ չիմանայ,
Ան ալ որ մարդ իմանայ՝
Կը հանեմ դանկիկա ու ղէնէս,

Կը մորթեմ սև ոչխորի պէս,
Սրունը շիշէն կ'առնեմ՝
Կը խմեմ նոան գինու պէս:
Բ.

Մեր դուռը կար երկու կաղնի,
Երկու կաքուղի հոն կը թառէր.
Մէկն էր հարիկ, մէկն էր մարիկ,
Մէկն աղբարըս կը լըմանէր:
Մեր տունը կար երկու կարաս,
Երկու կարսին գինին էր խաս,
Լի'ց որ խմեմ մէյ մը աղուոր,
Էն աժեմին՝ երկուք երկուք,
Էն չաժեմին՝ ջուր դարձընի:
Գ.

Արաք քաղելով քաղելով՝
Մանգաղս ջուրը տարաւ.
Արաք քաղելով քաղելով՝
Շայլուխըս ջուրը տարաւ.
Արաք քաղելով քաղելով՝
Էղնկս ջուր տարաւ.
Արաք բուռ՝ ետի բուռ,
Արաք էնկին՝ տէրը գէնկին.
Արաք բուռ՝ ետի բուռ,
Արաք քաղենք՝ տէրը թաղենք.
Արաք բուռ՝ ետի բուռ,
Արաք աղբուն՝ տէրը չափղուն:
Թռչուն եկաւ կանաչ խոտով,
Հարսնուկ եկաւ մանուկ մանչով.
Արտերը քաղեցին դրին խոզանը,
Եկաւ զարկաւ Արաքկիրի խոզանը:
Պ Լ Ղ Ո Ի Ր Բ Ա Շ Ե Լ Ո Ի Ե Ր Ք Ե Ր
Ա.

Խաչին, լուսնկէ լուսին,
Երկու կաժ մանծիկ մանեցի,

Եկին տը՝ քու եարտ է եկեր,
 Վեր առի ջահրս կործեցի,
 Դղմակ մի նռան գինի
 Եւ առայ՝ էռջին գնացի,
 Չար դուշմանս դէմս ելաւ՝
 Ան քու եարդ չէ ըսաւ,
 Վաթեցաւ իմ նռան գինին,
 Հա՛յ իմ նռան հատ գինիս,
 Վաթեցար ու վաթվրթեցար:
 Եկէք ալու որ հոս նստինք,
 Չատենք քարիկն ու հողէն,
 Շատ լանք, շատ պիպէռ կիյեմ (կարենք),
 Շատ ձիան նալինք գրողէն,
 Ձիս ալ կիրակի կը նալեմ,
 Հեծնեմ ու Սպամպօլ իջնեմ,
 Որ դաշի նալըս քարէ քար,
 Աղատեմ աղբարս ու թրէն,
 Աղբար ո՛չ թրբի իրայիս (արժանի)
 Ո՛չ բարակ կրակի,
 Շար ծոցի իրայիս՝
 Շաման ծիծերու,
 Շար ծոցն իրեն տեղ ըրեր,
 Խալ ծիծերը բարձ դրեր
 Հա՛ իմ խալ ու մակ ծիծեր,
 Երդուըննամ որ մարդ չէ դպեր:

Բ.

- Պլպուլ եմ ժուռ գալու,
 Ունիմ շատ երգիք գնալու,
 Քը (քա) մարդ ես նը վար գալու,
 Լեռան ծաղիկ գնալու:
- Ոչ մարդ եմ ու վար գալու,
 Ոչ լեռան ծաղիկ՝ գնալու,
 Եկուր ես քեզի նուռ մը տամ,
 Կիյէ (կտրէ) տես՝ քանի՛ հատ ունի.
 Նուռ կայ հազար հատ ունի.
 Ես հազար պագ ուսկի լըլիմ (լեցնեմ),
 Քուռս եկեր աչերս առեր,

Շարս եկեր պագ մը կ'ուզէ ,
Տամ նէ քունէս կ'ըլլամ ,
Չի տամ՝ եարէս կ'ըլլամ :

Գ.

- Վեր-աղբիւրէն վար՝ մար հարս մը կուգայ ,
Կար՝ համար ետին , կար՝ հազար էռջին ,
Կար՝ երկու հազար ձիուն ճըլաւին ,
Սե օձն ու պատէն կարիճն ու ծովէն ,
Բերին ու ըրին շամիուր մը ֆեստայ .
Հարսնուկն անճրկեր առեր ու կերեր ,
Առեր ու կերեր սրտիկն է առեր :
- Իմ կեսար կեսար , իմ սրտիս սէդ սար ,
Դո՛ւն ցատկէ ու տուր պըտիկ մը ջըրիկ ,
- Բը հա՛րս , ջուր չըկայ , մար հա՛րս , ջուր չըկայ ,
Աղբիւր մ'է ելեր՝ իր խոցն է խորուն ,
Իր խոցն է խորուն՝ հեքիմն է հեռուն :
- Իմ կեսուր , կեսուր , իմ քարէ մըսուր ,
Դո՛ւն ցատկէ ու տուր պտիկ մը ջըրիկ :
- Բը հարս ջուր չըկայ ելն .
- Իմ տաքրուկ , տաքրուկ , իմ սրտի սահրուկ ,
Դո՛ւն ցատկէ ու տուր պըտիկ մը ջըրիկ :
- Բը հարս ջուր չըկայ կայլն :
- Իմ , ներուկ , ներուկ , իմ սըրտիս սէրուկ ,
Դո՛ւն ցատկէ ու տուր պըտիկ մը ջըրիկ :
- Բը հարս ջուր չըկայ կայլն :
- Իմ տալուկ , տալուկ , իմ սրտիս սալուկ ,
Դո՛ւն ցատկէ ու տուր պըտիկ մը ջըրիկ :
- Բը հարս ջուր չըկայ կայլն :
- Իմ Բախտիկ , բախտիկ , իմ սրտիս Թախթիկ ,
Դո՛ւն ցատկէ ու տուր պըտիկ մը ջըրիկ :
Բախտիկն է ցատկեր , ջարմիկն (չալմա) է Թաթխեր ,
Խնչոր որ եկեր՝ խաթունն է մուեր :

ՀԱՐՍՆԻՔԻ ՀԱՅ ՇԱՂՈՒԵԼՈՒ ԱՏԵՆ

Ե Ր Գ Պ Ի Ա Մ

Ալիւր չաղեցէք, գաթան խատուեցէք,
Ըսէք չնափոր (չնորհաւոր), բէք չնափոր:
Ծառեր ճորճացէք, մանտիկ (մանկտիք) թափեցէք
Ըսէք չնափոր, բէք չնափոր:
Մանիկ թափեցէք, խրնճոր ժողուեցէք,
Ըսէք չնափոր, բէք չնափոր:
Ըռանին տալն ես, լուսինկն կտն ես,
Դռն մօրը մէկն ես, բէք չնափոր

ՕՏՈՒՌ ԳԻՒՂԻ ՀԱՐՍԱՆԻՔ ՄԸ

Մեր թագաւորին Աստուած տայ չնորհ,
Թագւորն ու թախտին, թագւորն ու թախտին.
Ղրկեր է ձիան՝ թող ելլէ ու գայ,
Սո չեմ հաւատար, ես չեմ հաւատար,
Չեմ ելլեր երթար ձրնով-ձմեռնով,
Չընով-ձմեռնով, դարնան ամրոնով,
Աղբար կը կարգեմ՝ կարմիր խրնճորով.

Աղբար կը կարգեմ, աղբար կը կարգեմ՝
Շարով չամաթով, կանաչ մոմերով,
Էսէք շնափոր ըսէք շնափոր,
Մեր թագաւորին գաթան շնափոր:

ՊՍԱԿԷ ԱՌԱՋ ՈՒ ՎԵՐՋ

Գ ԳԻՒՂԻՆ ՄԷՋ ՓՈՂՈՑԷ ՓՈՂՈՑ ԵՐԳԵԼՈՎ ԿԸ ՇՐՋԻՆ
ՀԱՐՍ ՈՒ ՓԵՍՍՅ ՄԻՍՍԻՆ

Կնգապապ (կնքահայր), տունդ շէն մընայ,
Այնի (այդ տեսակ) քու դուռդ բաց մընայ,
Երգիքդ մարդուկ չը մընայ:
Ժամուն դուռը դրին սալը,
Նիրուտաքդ հիւսեն մազը,
Տալուտաքդ քաշեն նազը:
Թագաւորը կը որ պոյէն է
Ան աղուորնէրուն առէն է:
Օրգէր (անձրեւ) խաղաղ կը թորայ,
Թագաւորին ձին կը խաղայ,
Թագուհիին սիրտը կը դողայ:
Աղուէսն եկաւ արօսն ի վար: Պրօ՛օ՛յի,
Ես գիտեմ քի շատ է բերեր: Պրօ՛օ՛յի,
Երկու տըղի չոր է բերեր: Պրօ՛օ՛յի:
Թագուորն երթայ լոյնա (լոգնայ) ու գայ,
Սէհէթը հօն մոռնայ ու գայ,
Քուրուկն երթայ առնէ ու գայ,
Թագուորին մար, դուն դուրս եկոր,
Քեզի հարսնուկ մըն է եկեր՝
Ոտքին հետ բարիք է բերեր:

ՆՈՐ ՀԱՐՍԸ ԴԵՌ ՏՈՒՆԷՆ ՁԵԼԱՄ:

Հէլալ ըրէ, մարիկ, հէլալ ըրէ,
Քու կաթդ եմ ծծեր,
Հէլալ ըրէ, հարիկ, հէլալ ըրէ,
Քու վաստակդ եմ կերեր:

Հէլալ ըրէ, աղբար, հէլալ ըրէ,

Կօշիկդ իմ հագեր.

Հէլալ ըրէ, հարսնուկ, հէլալ ըրէ,

Քեզի գէշութիւն իմ ըրեր.

Տուր տէրն որ երթայ, տուր տէրն որ երթայ,

Հետ հէլալ հացին արդար պսակին:

Թագաւորին աչքը լուսեցէք,

Թագունիին ոտքը սաղեցէք:

ԲԱՐՅԿԵՆԴԱՆԻ ԵՐԳ

Աղուորը կուգար կալերէն,

Ինքզինք մաղելէն մաղելէն.

Ուսկէ՞ց կուգաս պտիկ պտիկ,

Ոտքդ է մտեր մանտր փուշիկ,

Դուն պըտրտիկ, պագդ անուշիկ:

Աղուորը կուգար կուռ էգուն,

Կուղ մը խաղող առի գողուն,

Պաշիկ մը տուր հօրդ հողուն:

Աղուորին կօշկընին կուռ է,

Ծոցը պատէստէնի դուռ է:

Աղուորը կուգարի ուսկի,

Ծիտիկը ձգեր է օսկի:

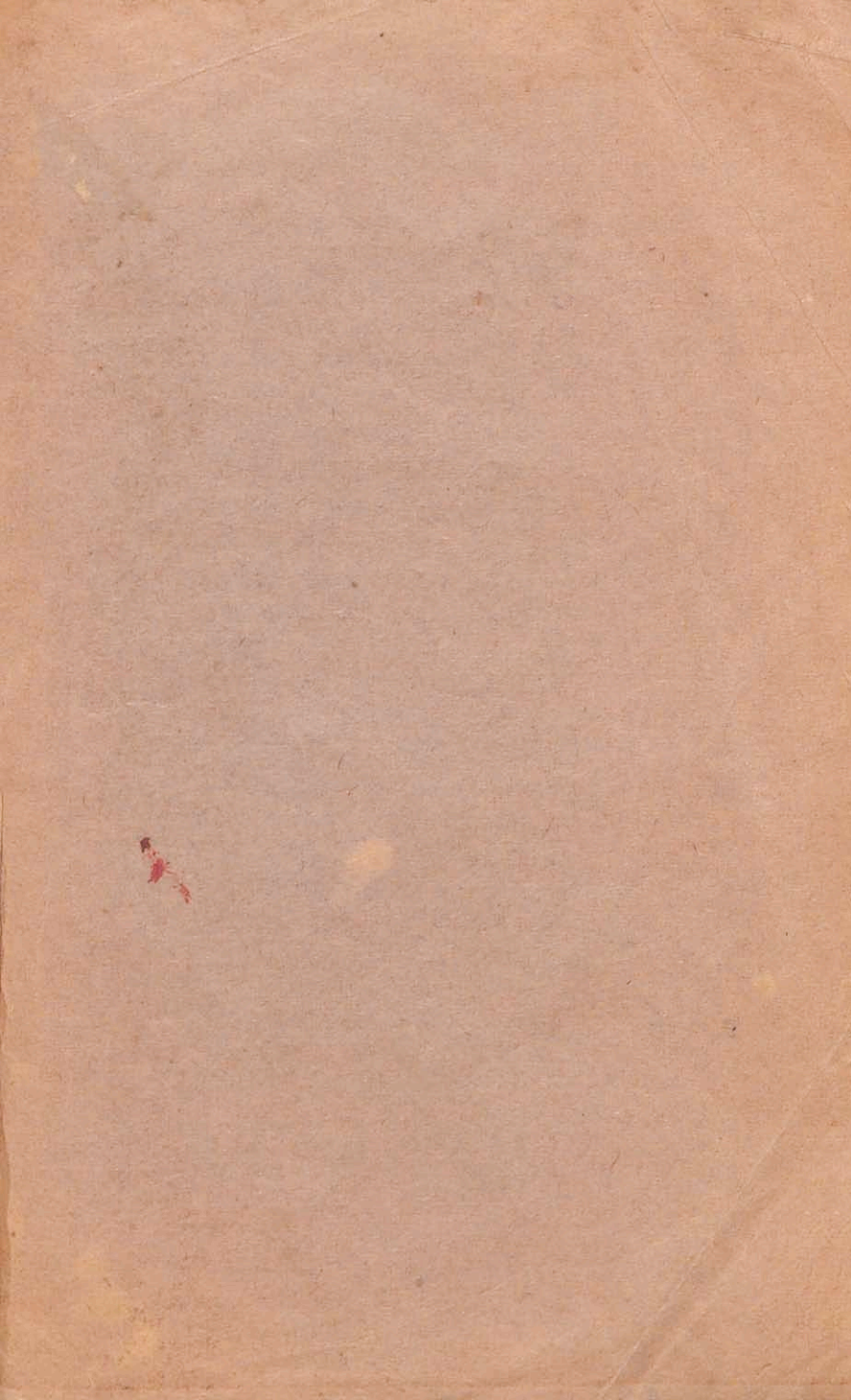
Մարը քեզ բերեր է ուսկի:

Աղուոր քեզ մերը (մեր տունը) տանէի,

Արտիս հերսերը հանէի,

Հարսներուս խաթուն ընէի:

ԿԻԼԻԿԻԱ ԳՐԱՏԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

	Դրամ
1. — ԱՏԱՆԱՅԻ ԵՂԵՌՆԸ. — ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՅԱԿՈԲ ՊԱՊԻԿԵԱՆԻ, Յրակնիս Տը Փրեսանիի լատա- շարանով	12.50
2. — ԱՐԻԻՆԻ ԶՈՐԸ, Վիպակ Կիլիկիոյ Պատմական Կեանքին, «Յես մահու» կը մը Սեբաս Բիւրասի.	20.—
3. — ԱՐԵՆԵԼԵԱՆ ԽՆԴԻՐ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑ, Սեբաս Բիւրասի	10.—
4. — ՀԱՅ ԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ ՏՈՒԱԾ ԶԹՀԵՐԸ, Հայ Բժշկ. Միության	—
5. — ՊԱՏՈՒԻ ՀԱՄԱՐ, Դրանիս լատաշարանով, Ա. Շիրվանգադի	40.—
6. — ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ ՈՒԽՏԱՒՈՐՆԵՐԸ ՎՐԷԺԻ ՃԱՄԲՈՒՆ ՎՐԱՅ, Գրիգոր Մառասանի	50.—
7. — ԿՕՍՄՈՊՈԼԻՏԸ, Պատմամբ Ա. Շիրվանգադի	15.—
8. — ՉԱՐ ԲԴԻ, Դրանիս լատաշարանով, Ա. Շիր- վանգադի (Մամուլի տակ)	40.—
9. — ՆԱՄՈՒՅ, Դրանիս լատաշարանով, Ա. Շիր- վանգադի, (Մամուլի տակ)	40.—

Մեծաքանակի համար 20 0/0 զեղչ

Մեր Հասցեն. —

ԿԻԼԻԿԻԱ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅ

Թի. 37, Գապրիսյան փողոց — Բերա

Կ. ՊՈԼԻՍ

LIBRAIRIE "LA CILICIE,"

N° 37, rue Cabristan — Péra

CONSTANTINOPLE

4551

1950000

20 13

